

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»

На правах рукопису

ВАРАКСІНА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

УДК 338.246:338.439(477)

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
НІКОЛЕНКО СЕРГІЙ СТЕПАНОВИЧ,
доктор економічних наук, професор

Полтава - 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	
1.1 Системні підходи до визначення чинників продовольчої безпеки	12
1.2 Науково-методичні напрями ідентифікації умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки	38
1.3 Принципи функціонування та основні завдання організаційно- економічного механізму продовольчої безпеки України	56
Висновки до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РІВНЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ	
2.1 Продовольча забезпеченість України як визначальна умова її продовольчої безпеки	74
2.2. Аграрний сектор як ключовий фактор забезпечення продовольчої безпеки України	96
2.3. Вплив державного регулювання на рівень продовольчої безпеки країни	118
Висновки до розділу 2	134
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	
3.1. Напрями формування організаційно-економічного механізму	137

продовольчої безпеки України з урахуванням здобутків світової практики	
3.2. Обґрунтування параметричної моделі оцінки рівня продовольчої безпеки національної економічної системи	149
3.3. Інтегральна оцінка стану та рівня продовольчої безпеки в Україні	168
Висновки до розділу 3	183
 ВИСНОВКИ	 187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191
ДОДАТКИ	222

ВСТУП

Актуальність теми. Продовольча безпека для України є однією з ключових проблем у формуванні цілісної концепції національної безпеки. Без налагодженої і надійної системи постачання продовольства жодна країна не в змозі уникнути залежності від інших держав. Виважена державна стратегія у цій сфері здатна як покращити загальну економічну ситуацію в країні, так і посилити її значення у міжнародному економічному середовищі, і навпаки: неконструктивний вплив може спричинити загострення суспільних негараздів, втрату вітчизняними виробниками внутрішніх і зовнішніх ринків і формування імпортозалежності національної економіки. Отже, формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки є одним із найбільш значимих напрямів державного регулювання України.

Стан продовольчої безпеки національної економіки наочно відображає можливість держави реагувати на всі зовнішні та внутрішні виклики вітчизняній соціально-економічній системі. Обов'язковою умовою забезпечення продовольчої безпеки країни є самозабезпечення (продовольча незалежність) – задоволення основної частини потреб населення в продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва. Цю життєво важливу функцію виконує аграрний сектор, із функціонуванням якого пов'язана переважна більшість галузей національної економіки. Динамічний розвиток аграрного сектора є вирішальною умовою нарощування продовольчих ресурсів, підвищення їх якості та одночасно сприяє зниженню витрат на них для аграріїв і вартості для споживачів факторів виробництва, а також населення, що в відповідно зумовлює прогресивний розвиток економіки країни в цілому.

У зв'язку з цим вивчення проблеми продовольчої безпеки України, розробка сукупності заходів, спрямованих на підвищення ефективності аграрного виробництва, формування продуктивного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки

визначає актуальність і значущість теми дослідження та її науково-практичну важливість для забезпечення продовольчої незалежності країни.

Із-поміж українських авторів цю проблему поглиблено вивчали такі науковці, як: Ю. Білик, Н. Басюркіна, В. Береговий, П. Борщевський, І. Гнатюк, О. Гуторов, О. Гойчук, Л. Дейнеко, О. Зеленська, В. Іванюта, О. Крупа, Ю. Лисенко, Р. Марков, Г. Мостовий, С. Ніколенко, В. Онегіна, Б. Пасхавер, В. Перебийніс, П. Саблук, О. Шпичак, О. Шкурупій та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри економічної теорії та прикладної економіки Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» за темами: «Теорія і методологія державного координування інституційних змін у національній економічній системі» (номер державної реєстрації 0111U000625), де автор визначив умови та чинники організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки; «Формування інституціонального середовища соціально-економічних систем» (номер державної реєстрації 0112U007788), у якій автор обґрунтував рівень забезпеченості продовольством і оцінив стан продовольчої безпеки в Україні; «Державні механізми формування і забезпечення національної економічної безпеки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0111U000626), де автор обґрунтував сучасні напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України.

Поставлена мета зумовила необхідність виконання таких завдань:

- узагальнити системні підходи до класифікації чинників продовольчої безпеки;
- обґрунтувати науково-методичні напрями ідентифікації умов

формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;

- визначити принципи та завдання формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;
- дослідити рівень забезпеченості продовольством в Україні;
- оцінити аграрний сектор як ключовий чинник забезпечення продовольчої безпеки та визначити основні проблеми його розвитку;
- проаналізувати стан державного регулювання продовольчої безпеки та визначити основні критерії оцінки її рівня;
- узагальнити основні напрями формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки з урахуванням здобутків світової практики;
- розвинути підходи до розробки параметричної моделі оцінки рівня продовольчої безпеки;
- розробити підходи до визначення інтегральної оцінки стану та рівня продовольчої безпеки в Україні.

Об'єктом дослідження є процеси забезпечення продовольчої безпеки в системі національної економіки.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні засади формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну базу дослідження становили фундаментальні положення економічної теорії, математичного моделювання та практики державного управління, праці сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, у яких висвітлені основи формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. З метою реалізації поставлених у роботі завдань використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний – для узагальнення теоретичних основ продовольчої безпеки та організаційно-економічного механізму; теоретико-дедуктивного та емпіричного дослідження – для детального та всебічного

вивчення предмета дослідження; системного аналізу та узагальнення – для аналізу сучасного стану державного регулювання аграрного сектора та оцінки рівня продовольчої безпеки національної економіки; економіко-статистичний – для аналізу стану та рівня забезпечення продовольчої безпеки у вартісних і натуральних показниках; математичного моделювання – для удосконалення методичних положень щодо функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки національної економіки; графічний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження.

Інформаційну базу дисертації становлять офіційні дані Міністерства аграрної політики і продовольства України, програмні та прогнозні розробки державних органів і міжнародних організацій, а також Державної служби статистики України, наукові публікації у періодичних виданнях і спеціальна література, монографії, матеріали міжнародних і міжвузівських конференцій, авторські розрахунки, зроблені на базі офіційної статистичної інформації та інформаційні ресурси мережі Інтернет, що забезпечили репрезентативність вихідних даних, доказовість і достовірність висновків, практичних рекомендацій і пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у проведенні дослідження, що дало змогу здобути такі наукові результати, які є особистим надбанням дисертанта і виносяться на захист:

удосконалено:

теоретико-методичний підхід до визначення поняття «організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки національної економіки», який, на відміну від інших, трактується як складна системно-структурна цілісність, що включає загальні та специфіковані за сферою застосування економічні інструменти, методи, організаційні форми та принципи, які інституційно узгоджені та системно пов'язані між собою, що дозволило конкретизувати його організаційну та економічну складові;

концептуальний підхід до визначення сутності та процесів формування

організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки соціально-економічної системи національного рівня, який, на відміну від інших, ґрунтується на структурно-логічному підході, визначає тактичні цілі, завдання, організаційні та економічні важелі механізму продовольчої безпеки, що дозволило обґрунтувати регуляторні функції держави у мобілізації потенціалу продовольчої безпеки;

науково-методичний підхід до оцінки результативності організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, який відрізняється від існуючих послідовною методологією оцінювання: з'ясування відповідності споживання основних продуктів харчування нормам, визначення відповідності споживання продуктів рослинного та тваринного походження в раціоні людини нормам, оцінка ємності внутрішнього ринку продовольства, аналіз динаміки імпортозалежності країни, дослідження диференціації доходів населення, що дозволило методично обґрунтувати прогнозування імовірних змін продовольчої безпеки України на середньострокову перспективу;

теоретико-методичну модель оцінки рівня продовольчої безпеки, особливістю якої є визначення індексу продовольчої безпеки країни, скорегованого на коефіцієнти економічної та фізичної доступності продовольства, імпортозалежності країни, що дозволило з'ясувати дійсний стан продовольчої безпеки національної економічної системи;

теоретичний підхід до визначення системи оцінки національної продовольчої безпеки, в якій, на відміну від існуючих, відокремленні змістовні та розрахункові блоки, що специфіковані відповідно до взаємопов'язаних напрямів державного регулювання аграрного сектора економіки та власне сфери продовольчої безпеки, що дозволило здійснити теоретико-методичні обґрунтування умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України згідно з вимогами внутрішньої самодостатності національного розвитку та стійкості соціально-економічної системи щодо економічних, політичних та інших зовнішніх

викликів;

набули подальшого розвитку:

методичний підхід до визначення напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, який, на відміну від існуючих, базується на використанні порівняльного аналізу методик оцінки рівня продовольчої безпеки України та Європейського Союзу, що дозволяє з'ясувати ступінь відповідності національних критеріїв визначення продовольчої безпеки критеріям економічно розвинених країн і реалістично оцінювати дієвість вітчизняного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;

інтерпретація змісту дефініції «продовольча безпека», відмінністю якої від існуючих є її характеристика як такого стану економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора створюється оптимально необхідний рівень фізичної та економічної доступності всіх верств населення до продуктів харчування за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, що забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому, що дозволило визначити принципи побудови моделі організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;

науково-методичний підхід до вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, здійснений, на відміну від інших, на основі інтегральної оцінки стану та рівня продовольчої безпеки в Україні, що дозволяє визначати тактичні та стратегічні цілі, інструменти та важелі держави у забезпеченні високого рівня продовольчої безпеки національної економічної системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні комплексу заходів розвитку аграрного сектора та формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Результати дисертаційної роботи були використані у роботі Департаменту економічного розвитку облдержадміністрації Полтавської обласної державної адміністрації у процесі

розробки Програми економічного і соціального розвитку та прогнозів основних економічних показників на середньострокову перспективу (довідка № 01-58/821 від 19.04.2016 р.). Рекомендації автора щодо розробки математичної моделі функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки національної економіки за висновками Міністерства аграрної політики та продовольства України можуть бути використані у процесі аналізу продовольчої безпеки України (довідка № 37-11-4-16/6085 від 22.04.2016 р.). Науково-методичні розробки автора використовуються у навчальному процесі Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» у процесі викладання навчальних дисциплін: «Економічна теорія», «Національна економіка», «Макроекономіка» (довідка № 45-15/55 від 21.05.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом власних наукових досліджень автора, що пов'язані з формуванням організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Сформульовані наукові положення, висновки та рекомендації, які винесено на захист, одержані особисто автором і є його самостійним науковим доробком. Ідеї і положення, що викладені у публікаціях автора за темою дисертації, отримані ним особисто внаслідок власних досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи обговорювались і доповідались на 6 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: XV Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» (м. Запоріжжя, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Харків, 2014 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка. Управління, фінанси: теорія і практика» (м. Ужгород, 2014 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи економіки і управління» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток

економічної системи в умовах глобалізації» (м. Вінниця, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Науковий диспут: питання економіки, підприємництва та фінансів» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження опубліковано у 12 наукових працях загальним обсягом 5,89 друк. арк., у тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях (із них 1 стаття у фаховому виданні України, що входить до міжнародних наукометричних баз); 1 стаття у закордонному періодичному виданні та 6 публікацій за матеріалами конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст дисертаційної роботи викладено на 186 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 21 таблиць та 36 рисунків (із них 6 табл. і 11 рис. займають площу цілої сторінки), список використаних джерел із 259 найменувань і 17 додатків, розміщених на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Системні підходи до визначення чинників продовольчої безпеки

Основою існування кожної держави є забезпечення національної продовольчої безпеки. Ця проблема складна та багатопланова. Вона впливає на всі аспекти життєдіяльності суспільства. Продовольче забезпечення нерозривно пов'язане з існуючою політичною та економічною системами, а також з особливостями господарювання та національними традиціями. В Україні така проблема теж існує, але, перш за все, як соціально-економічна. Різке падіння доходів населення лише актуалізує її гостроту.

В умовах, коли зростання обсягів виробництва продуктів харчування наприкінці ХХ ст. стало поступово уповільнюватися, а зниження собівартості цін на товари загальмувалося, продовольча проблема, як і продовольча безпека, може бути розв'язана шляхом подальшого розвитку аграрної сфери з проведенням відповідної аграрної політики держави. У сучасних умовах гарантування конституційного права кожного громадянина України на достатнє харчування як складника права на достатній життєвий рівень суттєво актуалізується та нерозривно пов'язане із забезпеченням продовольчої безпеки.

Сутність останньої, як складової національної безпеки України, полягає в захищеності життєво важливих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [170].

Забезпечення продовольчої безпеки – одна з провідних функцій держави. Проблема продовольчої безпеки займає провідне місце у

національній безпеці кожної країни, оскільки є обов'язковою умовою й необхідним чинником соціальної та економічної стабільності держави. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відтворення.

Необхідною науковою основою для розробки державної політики й визначення пріоритетів у системі забезпечення продовольчої безпеки є комплексне вивчення цього питання, що вимагає, в першу чергу, дослідження та уточнення цього широкого поняття як економічної категорії.

Процес пізнання йде від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього безпосередньо до практики. Абстрактне мислення являє собою відбиту в понятті певну істотну властивість, або зв'язок з конкретним. За допомогою понять і категорій забезпечується поступальний рух пізнання від окремих істотних сторін до вироблення їх наукових уявлень, відтворення в мисленні об'єкта в цілому. Істинність понять, що виникли в мисленні, дає можливість досягнути суті предметів і явищ, способи їх формування та реального функціонування. Таким чином, категорії виступають одночасно і відображенням дійсності, і ідеальною формою її зміни. Це положення приймає конкретне формулювання: реальність відбивається в теоретичному пізнанні, а теорія втілюється в життя [146]. Констатація цих досить відомих істин – ключ до розуміння об'єктивних умов і передумов, за яких відбувається перехід суспільства до етапу реформування, пов'язаного з розширенням використання категорії «продовольча безпека».

Продовольча безпека є економічною категорією, що притаманна кожній економічній системі. Без забезпечення продовольством, як відомо, жодна етнічна група не в змозі існувати та вижити. Таким чином дослідження включає аналіз уніфікованих методологічних проблем, пов'язаних з функціонуванням продовольчої безпеки

Чим повніше і глибше суспільство пізнає і використовує економічні категорії, тим більше вони дають соціально-економічний ефект. Тому відповіді на поставлені питання набувають наукового значення не тільки в

частині дослідження теоретичних аспектів продовольчої безпеки, її функцій і ролі в умовах ринку, розкриття підходу до розуміння механізму її дії, а й у формуванні напрямків пошуку більш раціональних форм забезпеченості. Продовольча безпека – необхідна, хоча і недостатня матеріальна умова життя індивіда, будь-якої групи людей і суспільства в цілому, яка забезпечує його функції і можливості розвитку – демографічні, економічні, політичні, культурні, інтелектуальні та інші [10]. У стабільні періоди розвитку суспільства, коли необхідне виробництво продовольства – звичний і як би самоочевидний факт громадського буття, проблема продовольчої безпеки як актуальна не виникає. Вона виникає в моменти стихійних лих, що викликають неврожай, під час воєн, які фізично руйнують сільгоспвиробництво, землеробство і харчову промисловість, в період економічних криз, при радикальних перетвореннях економічного ладу суспільства і відносин власності на землю [10].

У зв'язку з цим в різних аспектах виникає проблема безпеки, тобто захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в періоди економічних і політичних потрясінь та соціально-економічних перетворень. У науковій літературі виділяють різні наступні види безпеки: геополітичну, оборонну, суспільну, економічну, демографічну, екологічну, інформаційну, інтелектуальну, науково-технічну, а також продовольчу безпеку [27].

Продовольчу безпеку слід розглядати як найважливішу, базисну та якісну складову національної безпеки країни (рис 1.1). Як відомо з трактування Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) — світової організації, що опікується сільським господарством і продовольством, визначеним ще у 1996 році: «продовольча безпека забезпечена у тому випадку, коли всі особи в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до безпечного й повноцінного продовольства, достатнього, щоб задовольнити свої фізіологічні потреби і переваги, які необхідні для активного та здорового життя» [258].

Систематизовано та доповнено автором

Рис. 1.1. Продовольча безпека в структурі національної безпеки

Тому, вважаємо за доцільне доповнити структуру національної безпеки наступними елементами: ресурсна безпека, демографічна безпека, інформаційна безпека та фінансова безпека. Забезпечення оптимального рівня продовольчої безпеки як складової економічної безпеки національної економіки обумовлює необхідність тісного взаємозв'язку всіх її складових. Світовий банк ввів в обіг поняття «хронічного і тимчасового підриву продовольчої безпеки». Хронічний підрив продовольчої безпеки країни настає тоді, коли вона не може виробити і не в змозі закупити продовольство на зовнішньому ринку через низький рівень своїх валютних доходів. Тимчасовий ж підрив продовольчої безпеки країни може настати, за

оцінками банку, при періодичних порушеннях доступу (з різних причин) до світових продовольчих ресурсів, спекулятивних підйомах світових цін або конкурентному зниженні своїх валових доходів [82].

Ситуація, яка визначилася в США в 80-х роках, поклала початок ще одному типу підриву продовольчої безпеки країни – потенційному. В умовах, коли земельний фонд країни вже фактично повністю використаний (подальше розширення цих угідь стало все більше обмежуватися водними ресурсами країни) і особливих резервів для збільшення ріллі під зернові немає, коли тваринництво все більш перекладається з пасовищного на відгодівельне (тобто стає істотним споживачем зерна), коли населення США до 2030 р. збільшиться, як очікується, на 95 млн. осіб, зниження врожайності через ерозії ґрунтів, брак води, нераціональні форми господарювання та інших причин може скласти 3-4% на рік, – в цих умовах продовольча безпека навіть такої могутньої сільськогосподарської країни, як США, дійсно викликає тривогу [133].

Загальне теоретичне поняття продовольчої безпеки зустрічається в роботах західних авторів Л. Буша, Е. Барбер, Б. Портілла, Г. Конвей. Вони схожі в думці, що «продовольча безпека – це стан економіки, при якому досягається гарантований доступ всіх жителів і в будь-який час до продовольства в кількості, необхідній для активного здорового життя» [257]. Проте, ці автори не розкривають у достатній мірі питання сутності продовольчої безпеки і не визначають способи її вирішення, оскільки вони представляють це явище в глобальних масштабах і не враховують структуру національного виробництва окремих країн.

Головна ідея, що формує базисні принципи забезпечення продовольчої безпеки полягає в тому, щоб основну частину продовольства виробляти всередині країни за рахунок створення матеріальних, фінансових, трудових і соціально-економічних умов для зростання сільськогосподарського виробництва, а також визначення оптимального співвідношення між вітчизняним виробництвом та імпортом.

У багатьох наукових працях, присвячених вивченню зазначеної проблематики, категорії "продовольча безпека" та "продовольча незалежність" мають однакове тлумачення. Однак у другому випадку передбачається певний рівень самозабезпечення країни продовольством. Задоволення основної частини потреб населення в продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва – це показник самозабезпечення країни, її продовольчої незалежності, є необхідною умовою забезпечення національної продовольчої безпеки.

Певний внесок у розробку досліджуваної проблеми внесли польські вчені-економісти А. Бушовскій, Г. Войцеховскій, А. Вось, З. Колодзеяка, А. Кляве, З. Лоевський, І. Точка та ін. Їх зусиллями вдалося сформулювати ключові теоретичні положення про сутність економічної та сировинної самозабезпеченості країни. На їх думку, економічна самозабезпеченість досягається у випадку збалансування у зовнішній торгівлі оборотів продуктами харчування. Цей вид самозабезпеченості більшою мірою піддається загрозі, тому що існують міжнародні розколи та пов'язані з ними протиріччя і порушення. На економічну самозабезпеченість впливають також внутрішні умови, в тому числі кліматичні. Сировинна самозабезпеченість настає тоді, коли вихідна для виробництва продовольча сировина є місцевою і виробництво гарантує раціональний рівень харчування. У зв'язку з коливаннями виробництва, без накопичення резервів у широкому сенсі цього слова, забезпечити постійне постачання продовольством не можна. Тут слід враховувати, що сільськогосподарська продукція на рівні 1000 кг зерна на душу населення обмежує негативні наслідки коливань виробництва і дозволяє зберегти певний рівень споживання, однак за умови збереження значних запасів [254].

У відношенні поняття «продовольча забезпеченість» також не досягнуто єдиного розуміння. Продовольчу забезпеченість країни розуміють по-різному. Якщо прийняти, що вона означає задоволення продовольчої потреби на рівні мінімальних продуктивних здібностей народного

господарства, тоді, вважають польські дослідники, можна виділити три категорії самозабезпеченості [253].

1. Абсолютна самозабезпеченість - це продовольче самозабезпечення при практично нульових оборотах зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами; продаються тільки можливі надлишки.

2. Відносна самозабезпеченість, яка реалізується при збалансованих оборотах зовнішньої торгівлі. Її визначають, як здатність продовольчого комплексу задовольняти продовольчі потреби населення країни, при покритті необхідних витрат на імпорт сировини та продуктів харчування надходженнями з сільськогосподарського експорту (тобто продовольча самозабезпеченість «нетто») [255].

3. Оптимальна самозабезпеченість є підсумком застосування принципу економічності, який полягає в тому, щоб, застосовуючи певні кошти, отримати максимальний результат згідно з функціональною метою даного господарського суб'єкта, а також у такому розміщенні факторів виробництва між елементами економічної системи, яка гарантує максимальний, з точки зору функціональної мети системи економічний ефект [111].

У зв'язку з вищевикладеним, можна констатувати, що продовольче забезпечення – це, перш за все, організаційно-економічна система взаємовідносин, здатна на певному етапі матеріалізувати потенціал продовольчої безпеки країни, яка включає в себе організацію мережі, здатну просувати вітчизняне та імпортне продовольство від товаровиробника до кінцевого споживача.

Найбільш поширеним визначенням «продовольчої безпеки» в світовому співтоваристві, що часто зустрічаються в нормативних документах зарубіжних країн, є такий стан економіки, при якому «гарантується забезпечення доступності продовольства для всіх жителів і в будь-який час у кількості, необхідній для активного здорового життя» [181].

У країнах пострадянського простору необхідність обґрунтування та дослідження категорії «продовольча безпека» виникла внаслідок проведення економічних реформ і перетворень форм власності. Перехід до ринку породив безліч проблем, однією з них є забезпечення продовольчої безпеки країни. З самого початку встановлення ринкових відносин рішення цієї проблеми увійшло до числа найбільш пріоритетних державних завдань, але, як виявилось згодом, процес її вирішення виявився більш тривалим і болючим. Причиною тому послужили відсутність у вчених-дослідників і фахівців-управлінців єдиного розуміння сутності продовольчої безпеки як наукової категорії [71].

Аналізуючи роботи вчених з даної проблематики виявлено, що вперше розробка методико-теоретичних аспектів дано такими дослідниками, як І. Оболенцева, М. Корнілов, А. Гордєєв, Ю. Хромов і ін. Багато хто з них розглядають продовольчу безпеку «як здатність держави гарантувати задоволення потреб у продовольстві на рівні, при якому забезпечується нормальна життєдіяльність населення» [149, 70]. Деякі дослідники наголошують на стійкості продовольчого забезпечення [10,28]. Інші виділяють такі два відносно самостійні компоненти національної продовольчої безпеки країни, як збалансоване харчування її населення і принцип самозабезпеченості [10]. Однак, всі вони можуть бути зведені до того, щоб вважати продовольчою безпекою «здатність держави забезпечити достатнє і стійке харчування населення».

Істотний внесок у визначення теоретичних аспектів продовольчої безпеки вніс російський вчений Р. Гумеров [77]. На його думку, продовольча безпека має два аспекти. Перший – соціально-економічний – характеризує здатність держави забезпечувати своїм громадянам споживання основних продуктів харчування. Другий – політико-економічний – характеризує здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни для організації постачання населення продовольством

переважно за рахунок власного виробництва і тим самим – гарантувати економічну самостійність і політичний суверенітет.

Іллічова А. при аналізі поняття продовольча безпека виділяє два істотні моменти [102]. Перший. Продовольча безпека країни залежить від того, наскільки національне аграрне виробництво в змозі забезпечити населення необхідною кількістю їжі, в основному це, звичайно, зерно, хліб, тобто продовольча безпека – це умова, при якому у разі припинення постачання продуктів харчування з-за кордону не виникає продовольча криза. Другий. Включає питання якості продукції та можливість споживчого вибору, тобто продовольча безпека – це ще й гарантія повноцінного різноманітного харчування людей на рівні фізіологічних норм.

У сучасній науковій літературі до визначення поняття продовольчої безпеки не існує єдиного підходу, що обумовлюється, в першу чергу, складністю та багатоаспектністю даного поняття. Наприклад, Є. Борисенко продовольчу безпеку країни визначає як забезпечення власною сільськогосподарською і продовольчою продукцією з використанням стратегії аграрного протекціонізму [32]. За визначенням О. Варченко, продовольча безпека – офіційно прийняте у міжнародній практиці поняття, що використовується для характеристики стану продовольчого ринку країни або групи країн, а також світового ринку [52].

На думку О.І. Гойчук, система продовольчої безпеки визначається такими характеристиками, як: самозабезпеченість, незалежність, доступність, якість. Продовольче самозабезпечення передбачає задоволення основної частини потреб у продуктах харчування за рахунок вітчизняного виробництва, що обумовлює незалежність держави у задоволенні базових потреб своїх громадян [65]. Продовольча незалежність характеризується таким рівнем розвитку економіки, коли держава здатна забезпечити продовольчу безпеку у випадках повного чи часткового припинення зовнішніх продовольчих поставок.

С. Дем'яненко та І. Свідерська під продовольчою безпекою розуміють не тільки фізичну наявність продуктів харчування, але й рівень їх економічної доступності для населення. Продовольча безпека країни повинна полягати у гарантуванні для всіх громадян постійної фізичної та економічної доступності безпечних продуктів харчування відповідно до індивідуальних переваг споживачів з метою підтримання їх активної та здорової життєдіяльності [79]. Як вважає О.В. Шебаніна, продовольча безпека – це здатність держави та її регіонів забезпечувати достатнє та якісне харчування всім громадянам (незалежно від їх доходів), а також створювати резервні продовольчі фонди за рахунок продукції вітчизняного виробництва [240].

Отже, на думку науковців, продовольчу безпеку слід розглядати через призму наступних складових. По-перше, забезпечення продовольчої безпеки тієї чи іншої країни, а також її регіонів пов'язано з гарантованим стійким і достатнім рівнем виробництва продовольства, що у повному обсязі забезпечує запити її населення. По-друге, продовольча безпека може бути досягнута тільки тоді, коли гарантовані фізичні і економічні умови населенню при доступі до продовольства. По-третє, з метою досягнення стійкої продовольчої безпеки, продукція сільськогосподарського виробництва повинна стабільно й у достатній кількості поставлятися як на регіональні, так і на світові ринки. І важливим елементом продовольчої безпеки, в сучасних реаліях, є забезпечення населення доброякісним продовольством, що не наносить шкоди його здоров'ю. Різні підходи щодо її визначення базуються на орієнтації або на імпорту продуктів харчування, або на самозабезпечення ними, або на поєднання імпорту й власного виробництва продовольчих товарів [194].

Продовольча безпека, таким чином передбачає: фізичну та економічну доступність продовольчих товарів, безпеку і якість харчування. Фізична доступність означає можливість одержання продовольчих товарів, які є в наявності на території країни в необхідному обсязі й асортименті (відповідно до прийнятих норм споживання), а їхнє надходження до споживача

здійснюється безперервно. Економічна доступність до продовольства визначається наявністю у населення достатнього розміру доходів для придбання оптимальної обсягу продовольства. Безпека харчування – означає відповідність якості сировини й продуктів харчування встановленим вимогам і гарантію безпечного їх споживання. Якість харчування – це комплекс ознак і параметрів, притаманних кожному виду харчового продукту, що визначають його споживчі характеристики і дають можливість ідентифікувати конкретний харчовий продукт.

У якості продовольства, що потрапляє до столу, має бути впевнена кожна українська родина. Забезпеченням вирішення поставлених завдань має стати держава, як гарант розвитку здорового, активного та продуктивного суспільства. В інтересах збереження і зміцнення здоров'я нації потрібне повноцінне харчування населенню з урахуванням природних та економічних умов, демографічних особливостей, виду трудової діяльності та національних традицій.

Аналізуючи перераховані вище визначення, що характеризують поняття «продовольчої безпеки», вважаємо за доцільне представити власне трактування в сучасній інтерпретації. Продовольча безпека – стан економіки держави, при якому, на основі сталого функціонування аграрного сектору, створюється оптимально-необхідний рівень фізичної та економічної доступності всіх верств населення до продуктів харчування, за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, що забезпечує належний рівень фізичного і психоемоційного здоров'я кожної людини та розвиток нації в цілому держави.

Для об'єктивної оцінки стану продовольчої безпеки країни та необхідності підтримки її на оптимальному рівні слід використовувати систему спеціальних показників, що застосовуються, у світовій практиці. Індикатори — це орієнтири розвитку, що визначають межу негативних процесів, подаючи сигнали учасникам ринку про можливі несприятливі сфери, зниження глобального рівня національної безпеки. Критерії

продовольчої безпеки — граничний (пороговий) рівень індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у країні (регіоні) вважається небезпечною.

Граничні значення індикаторів характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна (соціальна чи екологічна) система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування і розвитку зону. Ігнорування такими межами може спричинити руйнівні тенденції розвитку економічної, соціальної й екологічної сфери, що негативно позначиться на рівні життя населення. За граничні значення зазвичай приймають міжнародні еталонні, значення економічно розвинутих країн, найкращі значення за сукупністю регіонів, країн, рекомендації міжнародних організацій, світових і вітчизняних експертів, власні експертні оцінки, максимальні (мінімальні) із усієї сукупності показників [54].

У процесі формування механізму забезпечення продовольчої безпеки необхідною є розробка системи показників, на основі значень яких можна проводити моніторинг ринків продовольства та оцінювати рівень продовольчої безпеки, керуючись фізіологічними, економічними та соціальними критеріями, а також ідентифікувати різницю між існуючим і бажаним станом продовольчої безпеки і розробити стратегію подолання такої невідповідності. Однак загальним підходом до визначення продовольчої безпеки є та обставина, що вона розглядається в світі в цілому, в кожній окремій країні в двох площинах: стосовно території і кожної окремої людини. На думку багатьох дослідників, що займаються питаннями аграрного сектора слід розрізняти основні критерії визначення рівня продовольчої безпеки, які можуть доповнюватися і змінюватися в залежності від економічних, соціальних, демографічних і кліматичних умов країни [10, 77,184]. При виборі оціночних показників необхідно виходити як із загальних, так і специфічних методологічних положень (рис. 1.2).

1 КРИТЕРІЙ фізичної доступності продуктів харчування для споживача

- фізичної доступності продуктів харчування для споживача, тобто можливість одержання продовольчих товарів, які є в наявності на території країни в необхідному обсязі й асортименті

2 КРИТЕРІЙ економічної доступності продуктів харчування

- економічної доступності продуктів харчування, тобто їх доступності для споживача за ціною

3 КРИТЕРІЙ безпеки продуктів харчування

- безпеки продуктів харчування, тобто відсутність у них всього того, що робить даний продукт непридатним в їжу або небезпечним для людини

4 КРИТЕРІЙ якості харчування

- якості харчування, тобто споживання людиною в щоденному раціоні харчування необхідного йому кількості калорій і поживних компонентів

5 КРИТЕРІЙ тривалість життя

- рівень фізичного та психо-емоційного здоров'я, яке залежить від раціонального харчування, що засноване на досягненнях наукових даних фізіології, біохімії та гігієни щодо якості та кількості спожитої їжі, можливості засвоєння її організмом і режиму її прийому

Складено на основі [28, 29,32] та доповнено автором

Рис. 1. 2. Критерії визначення рівня продовольчої безпеки

Перший з них – критерій фізичної доступності продуктів харчування для споживача. Фізична доступність продовольства визначається як його безперервна наявність у місцях споживання продуктів харчування необхідними обсягами споживання населення, розрахованими на основі стандартів споживання. Україна також розробила мінімальні норми споживання продуктів харчування, засновані на рекомендованому рівні споживання харчової енергії середньостатистичного жителя України з урахуванням національних особливостей.

Другий – критерій економічної доступності продуктів харчування, тобто їх доступності для споживача за ціною. Щодо дотримання цього критерію

доводиться констатувати, що в перебігу пострадянського періоду розвитку в багатьох країнах ціни на основні продовольчі товари значно зросли. Третій – це критерій безпеки продуктів харчування, тобто відсутність у них всього того, що робить даний продукт непридатним в їжу або небезпечним для людини. У більшості випадків про небезпеку продукту, уживаного в їжу, споживач як правило, навіть і не підозрює. Це стосується і харчових продуктів імпортного походження. Зарубіжні імпортери нерідко прагнуть поставити на продовольчі ринки залежаний, зіпсований товар [4]. Четвертий – критерій якості харчування, тобто споживання людиною в щоденному раціоні харчування необхідної йому кількості калорій і поживних компонентів[10, 77,184]. Вказаний набір критеріїв є неповним та потребує певної оптимізації. Вважаємо доцільним до критеріїв продовольчої безпеки включити, як об'єктивно необхідні в сучасних умовах, критерій безпеки тривалості життя. Рівень фізичного та стан психічного здоров'я мають прямо пропорційну залежність від стабільності продовольчої безпеки. Кількісним вираженням такого рівня здоров'я є максимальна тривалість здорового життя людини. Тому основним критерієм оцінки продовольчої безпеки повинна бути середня тривалість життя порівняно з максимально можливою в сучасних умовах середньою тривалістю життя населення Землі.

Польськими економістами запропонована наступна шкала основних критеріїв продовольчої безпеки:

- продовольча самозабезпеченість;
- баланс основних продовольчих продуктів;
- імпортна квота продовольства;
- баланс зовнішньої торгівлі продовольства;
- можливості і розміри резервів продовольства;
- рівень виробництва і споживання основних продуктів харчування в перерахунку на душу населення [253].

Оцінювання рівня продовольчої безпеки у світових масштабах проводиться із застосуванням методичної бази, що ґрунтується на семи

головних показниках. До найвідоміших з них належить співвідношення величин, що характеризують, відповідно, запаси зерна і його споживання у всьому світі. Безпечним вважається рівень перехідних запасів, відповідний 60 дням світового споживання зерна; це приблизно 17% усього обсягу його споживання за рік [77]. Решта показників є індивідуальними індикаторами для основних країн-виробників та покупців зерна у світі. По відношенню до країн-імпортерів визначаються зміни у виробництві зерна в Китаї, Індії, СНД. Останній показник Всесвітньої продовольчої організації (ФАО) — для оцінки глобальної продовольчої безпеки визначаються середньорічні експортні ціни, що відслідковують по пшениці, кукурудзі і рису.

ФАО у вересні 2011 р. зібрала експертів на Круглий стіл з питань вимірювання голоду, результатом чого стала система індикаторів рівня продовольчої безпеки країни. Всього запропоновано використовувати 26 показників, які об'єднуються у 3 групи [62].. Перша група містить вирішальні чинники, або детермінанти, які характеризують структурні умови продовольчої безпеки. Наприклад, погіршення стану продовольчої безпеки можливе через відсутність адекватної політики щодо застосування заходів екстреної допомоги [62]. Друга група містить показники, що є наслідками, які провокують загрози продовольчій безпеці через неадекватне споживання продукції чи антропометричні вади людини. Третю групу формують показники, що представляють інформацію щодо ступеня вразливості продовольчої безпеки відповідно до спостережень минулих подій та їх наслідків для стану продовольчої безпеки [62].

Для надання детальної характеристики рівня продовольчої безпеки країни можуть використовуватися декілька взаємозалежних і пов'язаних між собою показників. До їх числа належать: самозабезпеченість держави продовольством, незалежність продовольчого постачання та ресурсного забезпечення аграрного сектору від імпортних поставок; розміри стратегічних та оперативних продовольчих запасів у відповідності з нормативними потребами; обсяг виробництва продуктів харчування,

особливо базових видів, в розрахунку на душу населення; споживання життєво важливих продуктів харчування; рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення; стабільність і доступність цін на основні види продовольства; якість і екологічність продуктів харчування [26].

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року було затверджено методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки держави, до яких включено:

1) добову енергетичну цінність раціону людини (сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності);

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів (співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою);

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах (співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно);

4) економічна доступність продуктів (частка сумарних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств);

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами (співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами);

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів (добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення);

7) продовольча незалежність за окремим продуктом (співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку) [81].

На підставі вивчення широкого аспекту проблем, пов'язаних із забезпеченням населення продовольством, можливо визначити принципові ознаки, характерні для категорії «продовольча безпека». По-перше, продовольча безпека як необхідна складова національної безпеки обов'язково передбачає й забезпечує захищеність життєвих інтересів держави в особі конкретної людини, в даному разі у продовольчій сфері, з метою підтримання її здоров'я та звичайної життєвої діяльності. У п. 1 ст. 25 Декларації прав людини ООН від 10 січня 1948 року закріплено: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, старості чи втрати засобів до існування за незалежних від неї обставин» [89]. Необхідно зауважити, що право на їжу стоїть на першому місці і пов'язується із підтриманням здоров'я. Відповідно продовольча безпека має бути на такому рівні, за якого підтримується здоров'я кожного громадянина держави, незважаючи на соціальний статус та належність до певних верств населення.

По-друге, забезпечення продовольчої безпеки гарантується державою в особі її компетентних органів, а не якимись окремими фізичними чи юридичними особами. Для досягнення необхідного стану продовольчої безпеки держава здійснює комплекс заходів організаційно-правового, економічного, соціального та іншого характеру.

По-третє, основним принципом гарантування продовольчої безпеки має виступати саме самозабезпечення – тобто здатність, насамперед аграрного сектору нашої держави, а також суміжних галузей економіки забезпечити виробництво необхідної кількості продуктів харчування та продовольства рослинного та тваринного походження встановленого нормативними документами рівня якості та безпеки. По-четверте, безперешкодний та економічний доступ різних категорій населення до продуктів харчування у

необхідній кількості, асортименті, а також встановленого прийнятими стандартами та нормами рівня.

У першу чергу продовольча безпека залежить від територіальної спільності населення і має багаторівневу ієрархію, в основі якої – суб'єкт, що вирішує продовольчу проблему, та її функції. У центрі проблеми, як відмічалось вище, перебуває людина з потребами у харчуванні, без задоволення яких неможливо здійснювати продуктивну діяльність й відтворення (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Ієрархічні рівні продовольчої безпеки [98]

№ п.п.	Рівень	Суб'єкт, що вирішує проблему	Функція об'єкта
1.	Глобальний	ООН, спеціалізовані органи (ФАО, СОТ, Комітет з продовольчої безпеки, Всесвітній банк та ін.)	Сприяння стабільному економічному розвитку держав, довгострокові програми забезпечення продовольством, створення запасів продовольства
2.	Міжнаціональний й (міждержавний)	ЄС та інші (утворені шляхом підписання угод з торгівлі, цін, стандартизації продовольства)	Сприяння стабільному економічному розвитку й формуванню державних та міждержавних фондів, поліпшенню якісних параметрів продовольства
3.	Національний (державний)	Законодавчі та виконавчі органи державної влади	Стабільність економічного розвитку, формування державних продовольчих фондів, баланс попиту та пропозиції
4.	Регіональний	Регіональні органи влади (область, регіон)	Стабільність економічного розвитку, формування регіональних продовольчих фондів
5.	Місцевий	Місцеві органи влади (муніципалітет, район)	Створення умов для одержання доходів від домашніх господарств, постачання продуктів й контроль за якістю
6.	Сімейний	Домашні господарства	Придбання та використання продуктів харчування

Чимало науковців вважають, що ознаками стану продовольчої безпеки в державі є: забезпечення життєво важливими продуктами харчування з

опорою на місцеве сільськогосподарське виробництво; виробництво життєво важливих продуктів в обсязі, асортименті і якості, яке дозволить забезпечити доступ до них усіх громадян країни для максимального задоволення їх потреб; розвиток виробництва без порушення екологічної рівноваги з одночасним вирішенням соціальних проблем села; активна участь країни у зовнішньоторговельній діяльності з орієнтацією на позитивне сальдо платіжного балансу [184]. Ще однією ознакою продовольчої безпеки, може бути «період забезпеченості», який поділяється на минулий, поточний, майбутній і прогнозований. Минулий період використовується для аналізу тенденцій і закономірностей формування обсягів продовольства і прийняття за основу сформованих позитивних аспектів вирішення проблеми.

Поточний період передбачає забезпечення населення необхідним продовольством в даному році. Майбутній період передбачає розрахунок на кожен рік з двох-трьох наступних років величини продовольства, необхідного населенню. Прогнозований період включає в себе розрахунки різними методами обсягів продовольства, необхідного населенню даної територіальної спільності на більш тривалий (5-10 років) період.

Найважливішою ознакою продовольчої безпеки є ступінь забезпеченості вітчизняними видами продовольства. Залежно від природно-кліматичних умов різні держави займають з об'єктивних причин відмінне одне від одного положення по забезпеченості населення продуктами харчування. Тому одними продуктами держава може забезпечити себе власними силами, іншими – частково, коли відсутні види продовольства використовуються за рахунок залучення можливостей інших країн, а третіми – тільки з джерел, що надаються іншими країнами [189]. Виходячи з вищевикладеного, автором пропонується така класифікація видів продовольчої безпеки (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація видів продовольчої безпеки

Класифікаційні ознаки	Основні види продовольчої безпеки
1. Територіальна пильність аселення	<ul style="list-style-type: none"> - світова - континентальна - міждержавна - національна
2. Період забезпеченості	<ul style="list-style-type: none"> - минулий - поточний - майбутній - прогнозований
3. Структура продовольства	<ul style="list-style-type: none"> - види сировинних ресурсів - ступінь вилучення корисних речовин із сировини - види виробленої із сировини готової продукції - види готової продукції, виробленої в сільському господарстві
4. Кількісна оцінка	<ul style="list-style-type: none"> - вартісна - натуральна
5. Ступінь забезпеченості продуктами харчування	<ul style="list-style-type: none"> - з мінімальним рівнем – забезпечення населення базовими продуктами харчування на рівні, зниження якого є фізіологічно небезпечним для людини; - зі стійким рівнем – забезпечення населення продуктами харчування на раціональному рівні переважно за рахунок власного виробництва; - з рівнем самодостатності – забезпечення населення розширеним набором продуктів харчування на раціональному рівні за рахунок зростання зовнішньоторговельного обігу продовольства і власного виробництва

Систематизовано автором

Причинами продовольчої залежності країни можуть бути: 1) дефіцит продовольства і низький рівень платоспроможного попиту, що обумовлюють незбалансованість внутрішнього продовольчого ринку за попитом і пропозицією; 2) залежність внутрішнього ринку від імпортних поставок продовольства, не конкурентоспроможність національного агропромислового аграрного сектора; 3) низька конкурентоздатність продукції за якістю та/або ціною при достатності продовольства власного виробництва; 4) нерозвиненість зовнішньоекономічних зв'язків, замкнутість внутрішнього продовольчого ринку; 5) низька ефективність діяльності господарюючих суб'єктів в АПК; 6) перетворення експорту продовольчої продукції на самоціль розвитку аграрного сектору; 7) зростання зобов'язань

із покриття зовнішнього боргу при нестабільному курсі національної валюти [98].

О.В. Кочетков та Р.В. Марков запропонували реальне уявлення про дійсну продовольчу ситуацію в країні отримувати через порівняння існуючого рівня споживання з граничними рівнями споживання [115]. З цією метою дані автори розробили класифікацію рівнів продовольчого забезпечення населення, побудовану за принципом відповідності продовольчого забезпечення до завдань збільшення народжуваності, збереження здоров'я, активної життєдіяльності людини та досягнення максимально можливої в сучасних умовах середньої тривалості життя. Згідно даної класифікації виділяють сім рівнів продовольчого забезпечення населення в країнах:

- I рівень – катастрофічний. Передбачає добове споживання на одну людину 1500-1800 ккал, характеризується хронічним недоїданням (добове споживання менше 1 520 ккал потрібно розглядати як голод) [115].

- II рівень – критичний. Середньодобове споживання становить (1800-2200 ккал на особу) і достатнє для подолання хронічного недоїдання та існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення населення.

- III рівень – мінімальний. Середньодобове забезпечення 2300-2800 ккал на душу населення передбачає наявність таких обсягів продовольчих ресурсів, які унеможливають появу голоду. II і III рівні треба розглядати також під час планування забезпечення населення продовольством в екстремальних (кризових) умовах [115].

- IV рівень – достатній. Середньодобове споживання перебуває у межах 2800-3600 ккал на одну людину, проте воно не збалансоване за елементами живлення, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але воно не забезпечує здорового способу життя і збільшення його тривалості [115].

- V рівень – раціональний (нормативний). Середньодобове споживання перебуває у межах 3300-3600 ккал на одну людину. При цьому раціон

збалансовано білками, вітамінами й іншими важливими компонентами. Нормативні показники такого споживання треба використовувати як базу для всіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в нормальних умовах [115].

- VI рівень – оптимальний. Споживання відповідає V рівню не лише збалансованістю за найважливішими харчовими компонентами, а і передбачає споживання екологічно чистих продуктів харчування, які збільшують тривалість життя населення загалом та середню тривалість життя для країни, покращують здоров'я. [115]

- VII рівень – перспективний. Досягнення такого продовольчого забезпечення для всіх соціальних груп населення, яке дасть змогу вдосконалювати природу людини і максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя [115].

Основою організації, планування і здійснення практичних дій всієї системи забезпечення продовольчої безпеки є аналіз загроз, оцінка характеру реальних і потенційних внутрішніх і зовнішніх небезпек, кризових ситуацій та інших несприятливих факторів [133]. Тому, початковим етапом визначення рівня продовольчої безпеки має стати аналіз загроз продовольчої безпеки, оскільки існуюча система реальних і потенційних загроз є дуже мінливою [138]. Вони можуть зникати, їх рівень може знижуватись чи навпаки наростати, при цьому, відповідно, буде змінюватись і рівень продовольчої безпеки. Ідентифікація реальних чи потенційних загроз повинна стати підґрунтям для визначення пріоритетів в системі забезпечення продовольчої безпеки країни, які також не повинні бути сталими, а повинні переглядатись і змінюватись залежно від тієї чи іншої ситуації (рис 1.3).

При оцінці стану продовольчої безпеки і її порогових значень, використовують такі показники як внутрішні та зовнішні загрози (небезпеки) країни.

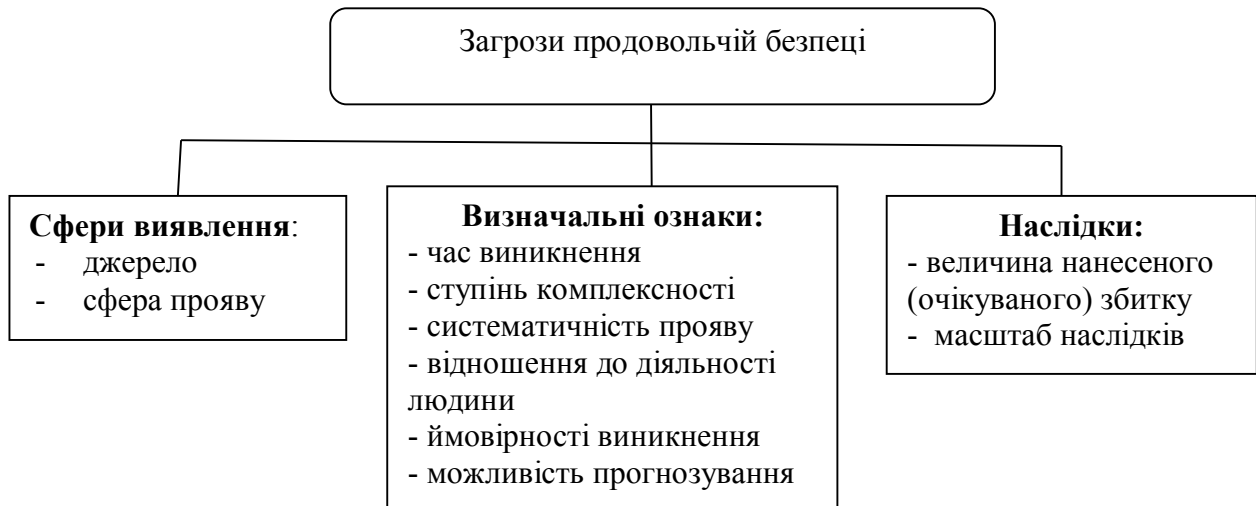

Рис. 1.3. Класифікаційні критерії загроз продовольчій безпеці країни [138]

На думку багатьох дослідників, основними показниками, що характеризують внутрішні загрози продовольчої безпеки і погіршення продовольчого стану в країні є: виснаженість земельних ресурсів; нерозвиненість галузей переробки та зберігання сільськогосподарської продукції; скорочення посівних площ і поголів'я худоби; несприятливе в окремі роки поєднання природних факторів (посуха, повінь тощо), що впливають на зниження врожаїв сільськогосподарських культур або приводять їх до великих втрат; порушення умов відтворення в аграрному секторі внаслідок морального і фізичного зносу основних засобів виробництва; міграція економічно активної частини населення у великі міста, поглиблення і майнове розшарування суспільства, при якому різко знижуються доходи найменш захищеної частини населення [10, 56,77].

Продовольчий ринок будь-якої країни піддається впливу не тільки внутрішніх, але і зовнішніх загроз. Зовнішня загроза продовольчої безпеки країни виникає в результаті посилення залежності від імпорту основних видів харчування країни в цілому, її окремих регіонів, міст, промислових центрів від країн-експортерів. До зовнішніх загроз продовольчої безпеки, з точки зору вчених-економістів, можна віднести наступні показники:

- кон'юнктура світових цін на сільськогосподарську сировину (цінова війна);
- заходи політичного характеру (ембарго, гуманітарна допомога тощо);
- торгова дискримінація;
- інформаційна війна;
- тарифні (нетарифні) обмеження;
- антидемпінг [56,71].

Таким чином, створення надійної системи продовольчої безпеки залежить від ряду загальнонаціональних особливостей країни, труднощів фінансово-економічного характеру, всього комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів, пов'язаних з її функціонуванням, які і утворюють систему складових змісту продовольчої безпеки.

Динамізм складних сучасних соціально-економічних перетворень, необхідність пошуку оптимальних умов для успішного їх перебігу та глобальний характер пов'язаних з ними завдань та проблем, особливо гостро віддзеркалених у реаліях постсоціалістичних суспільств, ставлять перед економічною наукою завдання поглибленого та всебічного дослідження ринкової економіки як цілісного та системного утворення [146]. Саме високо інтенсивне та високоефективне функціонування сільського господарства визначає рівень виробництва аграрної продукції і сировини, а отже – й споживання основних продуктів харчування, від чого залежить здоровий фізичний та психологічний розвиток населення.

На сьогодні, в умовах України, на рівень продовольчої безпеки впливає багато факторів (рис. 1.4). Основними факторами впливу на продовольчу безпеку є: здатність аграрного сектору своєчасно реагувати на кон'юнктуру ринку, стабільність ресурсного забезпечення і кооперативних зв'язків, наявність необхідних обсягів перехідних запасів, платоспроможність населення і доступність продовольства для всіх громадян, ступінь захищеності від засилля імпоротної продукції, недостатнє інвестування коштів у розвиток сільської місцевості, а в результаті – і

впровадження нових технологій та техніки у галузях продовольчого підкомплексу.

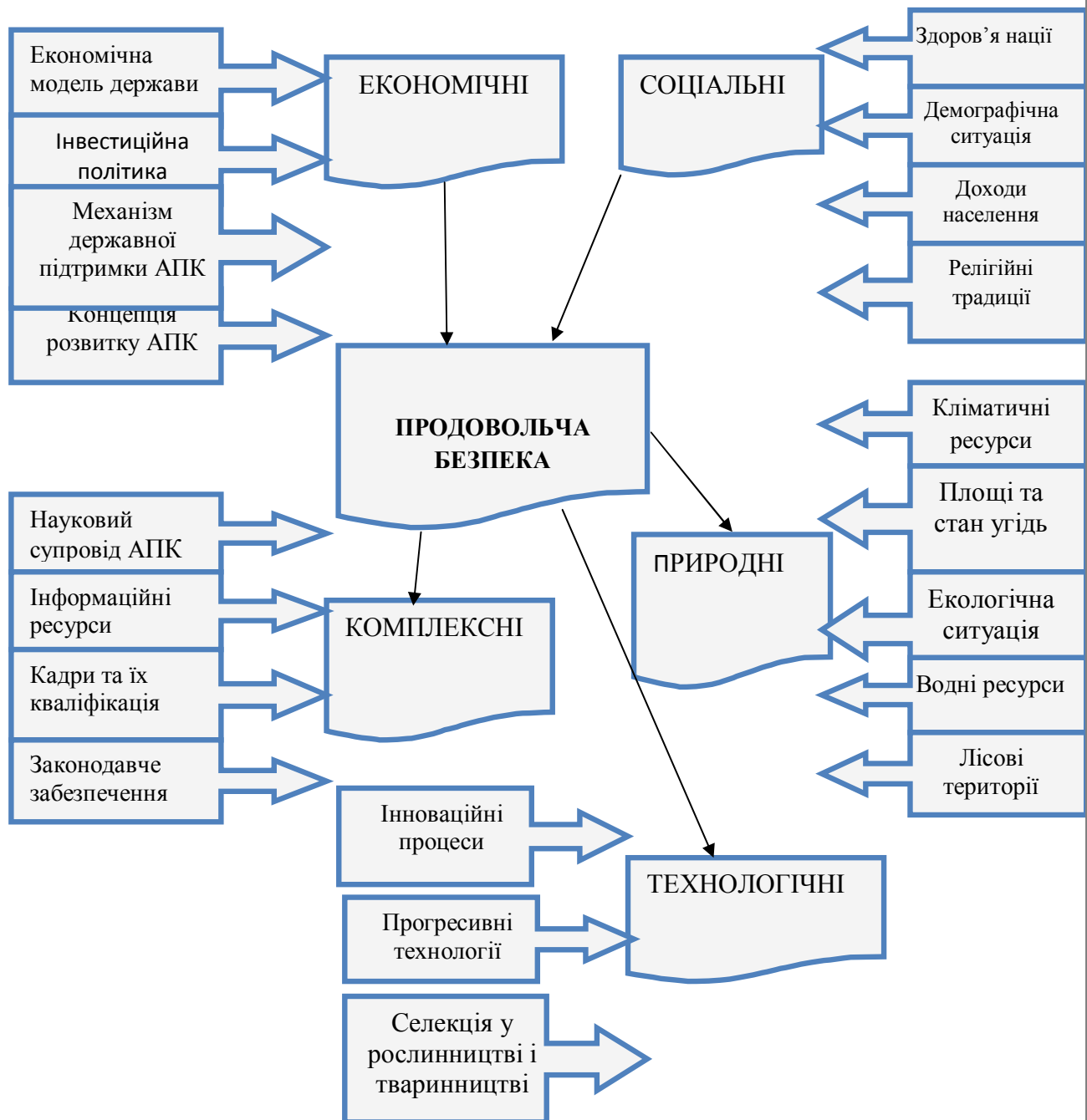

Рис. 1.4. Основні чинники, що впливають на продовольчу безпеку держави [82]

Також, до основних факторів слід віднести слабку захищеність внутрішнього ринку від експансії з боку інших країн та появу залежності від

імпорту по окремих групах продовольчих товарів; дискримінаційну цінову, податкову та кредитну політику (відсутність системи пільг та дотацій для сільськогосподарських товаровиробників, продовольчої допомоги уразливим верствам населення). Вченими-економістами визначено основні положення продовольчої безпеки: по-перше, для забезпечення продовольчої безпеки тієї чи іншої країни повинні бути гарантовані стійкі і достатні рівні виробництва продовольства, які повністю забезпечують запити країни. По-друге, продовольча безпека може бути досягнута тільки тоді, коли гарантовано фізичні та економічні умови доступу до продовольства. По-третє, з метою досягнення продовольчої безпеки продукція сільськогосподарського виробництва повинна стабільно і в достатній кількості поставлятися на світові ринки. І нарешті, останнім, але не менш важливим елементом продовольчої безпеки є забезпечення населення доброякісним, яке не приносить шкоди здоров'ю продовольством [223].

Іншими словами, продовольча безпека досягається за наявності відповідних систем і механізмів, що гарантують достатній обсяг виробництва і поставок продовольства і адекватно реагують на ризики, які можуть викликати перебої в цій сфері [223]

Це має забезпечуватися активною, виваженою й послідовною аграрною політикою, спрямованою на розвиток сільського господарства, стимулювання аграрного виробництва з метою забезпечення аграрним сектором потреб всіх верств населення України у продовольстві та продуктах харчування рослинного й тваринного походження у необхідних для підтримання здоров'я і звичайної життєдіяльності кількості, асортименті, належної якості та встановленого рівня безпеки, відродження експортного потенціалу аграрного сектору нашої держави. Усі ці заходи, поряд з належною правовою регламентацією – прийняттям спеціального Закону України «Про продовольчу безпеку», у якому насамперед знайдуть закріплення дефініція продовольчої безпеки як правової категорії та її ознаки, сприятимуть підвищенню ефективності правового регулювання

відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки, а отже забезпеченості населення якісними й безпечними продуктами харчування на необхідному рівні, а також нададуть можливість аграрному сектору адекватно реагувати на кон'юнктуру продовольчого ринку, підвищити конкурентоспроможність аграрної продукції національних виробників як всередині країни, так і поза її межами, та реалізувати експортний потенціал України [120].

Отже, розглянувши системні підходи до визначення чинників продовольчої безпеки, необхідно зазначити, що і сьогодні вивчення питання продовольчої безпеки та формування її організаційно-економічного механізму є актуальним і вкрай необхідним.

1.2. Науково-методичні напрями ідентифікації умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки

Забезпечення продовольчої безпеки – стратегічна проблема, з якою може зіткнутися будь-який уряд країни в проведенні своєї внутрішньої і зовнішньої політики. Мова не може йти ні про яку стабільність в країні, якщо держава не в змозі забезпечити своїх громадян достатнім і повноцінним рівнем споживання основних продуктів харчування і не може вести самостійну зовнішню політику, якщо ринок продовольства усередині країни знаходиться в залежності від імпоротної інтервенції.

Дослідження показують, що нині немає жодної держави, яка б не переймалася питаннями продовольчої безпеки. Це стосується виробництва продовольчих товарів, їх розподілу, імпорту-експорту продовольства, споживання продуктів харчування тощо. Однак кожна країна має свої завдання у покращенні продовольчого забезпечення свого населення залежно від досягнутого рівня у вирішенні цієї проблеми [66].

Забезпечення продовольчої безпеки значною мірою залежить від потенціалу аграрного сектора. Аграрний сектор забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує її 17-18% валового

внутрішнього продукту [127]. За радянських часів зазвичай використовувався термін «агропромисловий комплекс», оскільки за умов адміністративно-командної системи економіка поділялась на комплекси: промисловий, агропромисловий, паливно-енергетичний тощо. Концепція агропромислового комплексу як єдиного цілого, що об'єднує всі галузі, пов'язані з виробництвом та переробкою сільськогосподарської продукції, склалася в Радянському Союзі наприкінці 70-х – початку 80-х рр. XX ст. В Україні сьогодні частіше використовують термін «аграрний сектор економіки». Аналізуючи поняття «аграрний сектор економіки» слід зазначити, що існують різні підходи до його визначення.

У Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року сформульоване таке визначення аграрного сектору: «Аграрний сектор України з його базовою складовою, сільським господарством є системоутворюючим в національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. Окрім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, аграрний сектор України безперечно спроможний на вагомий внесок у вирішення світової проблеми голоду» [222].

Гончарук Н. визначає аграрний сектор економіки як сукупність взаємопов'язаних галузей сільського господарства і функціонально пов'язаних обслуговуючих формувань, які задовольняють потребу в продуктах харчування і сировини для переробної промисловості. До системи аграрного сектора економіки, крім сільськогосподарських підприємств, вона включає також заклади аграрної освіти, наукові, науково-дослідні установи та центральні і місцеві органи управління аграрним сектором економіки [68, с. 21–22].

На думку Сурай І., в широкому розумінні аграрний сектор економіки охоплює всі підприємства України незалежно від форми власності і організаційно-правової форми, що виробляють сільськогосподарську продукцію й продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації (установи), що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики. У вузькому розумінні його розглядають тільки як сектор економіки, що охоплює всі підприємства, що виробляють сільськогосподарську продукцію, здійснюють її первинну переробку, та обслуговують зазначені процеси [225]. Словосполучення «аграрний сектор економіки» вказує на частину економіки, що пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції та її первинною переробкою (рис. 1.5).

Розроблено автором на основі [68,225].

Рис. 1.5. Інституційні складові аграрного сектору національної економіки

Тому сьогодні більш доцільно вживати термін «аграрний сектор економіки України», під яким слід розуміти: сектор економіки, що охоплює всі підприємства України незалежно від форми власності і організаційно-правової форми, що виробляють сільськогосподарську продукцію й продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації (установи), що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики [225].

Аграрний сектор економіки України виступає системоутворюючою складовою національної економіки; формує основи збереження суверенності й державності, національної (продовольчої) безпеки. Вплив аграрного сектору на формування конкурентної позиції національної економіки на світовому ринку є суттєвим, зважаючи на складну економічну та політичну ситуацію в Україні (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Вплив аграрного сектору на формування конкурентної позиції національної економіки на світовому ринку [108]

Аграрний сектор є соціально-економічним підґрунтям розвитку сільських територій; забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки; забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки. Аграрний сектор економіки України має високий потенціал, посилення якого можливе через удосконалення механізмів розподілу і використання ресурсів у галузі та підвищення міжгалузевих зв'язків, що дасть змогу здійснити прорив на зовнішній ринок через реалізацію унікальної державної стратегії участі у світових інтеграційних процесах. Врахування цього аспекту набуває важливості, тому що загострення продовольчої та екологічної проблем у світі активізуватиме

значення концепції багатофункціональності аграрного сектору, що покладатиметься в основу аграрних реформ на рівні національних економік та стане базисом при модернізації системи міжнародної торгівлі агропродовольчою продукцією [108].

Продовольча безпека країни, як невід’ємна частина національної безпеки, посідає одне з особливих місць серед різних її видів, оскільки продовольство розглядається як базовий показник життєдіяльності людини, за відсутності якого неминуче настають голод і смерть. Рівень і якість харчування населення характеризують ступінь його соціально-економічного розвитку й на 70 % визначають здоров’я та тривалість життя людини. Ця проблема в останнє десятиліття набула особливої ваги [119, с. 43-50].

Виділяючи національну продовольчу безпеку як генеральну ціль аграрної політики, науковці, які займаються продовольчою безпекою, пропонують розглядати її під наступним кутом зору (рис. 1.7). Продовольчий аспект є результатом аналізу пріоритетних напрямків аграрної політики і підпорядкований він вираженій чисельно головній її меті - продовольчій безпеці. Він окреслює ступінь забезпеченості продовольством, зокрема, виробленим вітчизняними підприємствами, у країні, розміри. потрібних запасів продуктів та сировини, фізіологічно- та економічно-обумовлені межі попиту на продукти Сільськогосподарський аспект показує використання аграрного потенціалу країни у виробництві необхідних обсягів сільськогосподарської сировини та продовольства і характеризується відповідними показниками ефективності сільського господарства: урожайність культур, продуктивність тварин, продуктивність сільськогосподарських угідь, продуктивність праці, рентабельність виробництва, фондівіддача тощо [103].

Складено на основі [66] та доповнено автором.

Рис. 1.7. Основні аспекти продовольчої безпеки

Агропромисловий аспект дозволяє зробити аналіз матеріально-технічної бази сільського господарства та оцінити потенціал і ефективність переробних галузей, стан функціонування маркетингової сфери. Зовнішньоторговий аспект відображає взаємозв'язок світового і внутрішніх сільськогосподарських ринків, що характеризується показниками обсягів імпорту і експорту кожного із продуктів; балансами ввезення і вивезення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування; цінами на різні види сільськогосподарської продукції і продовольства власного і імпортного виробництва, відношенням їх рівня на внутрішньому і світовому ринках; показниками кон'юнктури зовнішніх ринків сільськогосподарської продукції і продовольства тощо. Соціальний аспект охоплює питання платоспроможного доступу населення до продовольства, соціального захисту малозабезпечених категорій населення, посилення адресності соціальної політики, досягнення селом рівних з містом умов отримання реальних

грошових доходів та соціального обслуговування, однакових умов соціального забезпечення для всіх груп населення незалежно від виду трудової діяльності та місця проживання тощо [103].

На наш погляд, в реаліях політичної та економічної нестабільності, набуває важливості забезпечення населення якісним та безпечним продовольством. Якість продовольства та безпека харчування – це найважливіша риса і невід’ємна частина якості життя людини, головний елемент її екологічних прав та індикатор соціально-економічного розвитку держави. Тому, вважаємо за доцільним доповнити аспекти продовольчої безпеки – аспектом якості та безпечності продовольства (див. рис. 1.7). Поряд з тим, пропонуємо, вичленити із соціального аспекту в окремий елемент питання платоспроможного доступу населення до продовольства. Актуально стоїть питання формування доходів і ресурсів домашніх господарств, необхідних для придбання продуктів харчування в потрібній кількості і асортиментах. Маються на увазі доходи, одержувані населенням у вигляді оплати праці, пенсій і допомог, а також грошові і натуральні доходи (у грошовій оцінці) від особистого підсобного господарства. Інакше кажучи, доходи домогосподарств відображають платоспроможний попит на продовольчі ресурси.

Окрема роль у процесі вирішення продовольчої проблеми більшості країн відведена харчовій промисловості, яка, одночасно завершує процес виробництва продовольства та організовує роботу продовольчого комплексу держави. Харчова промисловість в економічній системі країни по праву належить до числа стратегічно значущих галузей, оскільки поряд із сільським господарством формує ринок харчових продуктів і створює стратегічні запаси продовольства. Рівень розвитку харчової промисловості є індикатором продовольчої безпеки країни, яка в останні роки була серйозно підірвана скороченням обсягів випуску вітчизняних харчових продуктів і збільшенням завезення імпортного продовольства. Основою здоров'я людини є, насамперед, правильне збалансоване харчування, що складається з

доброякісних харчових продуктів. Вітчизняна харчова промисловість має хороші традиції з випуску безпечної для здоров'я людини продукції, що не містить консервантів, синтетичних барвників, ароматизаторів, замінників натуральної сировини.

Слід зазначити, що в реаліях сьогодення забезпечення продовольчої безпеки є головною вимогою, що пред'являються виготовлювачам харчових продуктів. Зміцнення і розвиток даних традицій має стати основним чинником конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Проблема безпеки і доброякісності харчових продуктів набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю посилення контролю за якістю імпортованих товарів. Зменшення кількості виробленої продукції, знищення різнопланових зв'язків між підприємствами промислового та сільськогосподарського напрямків, ліквідація сировинних баз та роздрібнення господарств і виробничих об'єктів стали причиною суттєвого скорочення виробництва продуктів харчування. Потужності великої кількості промислових підприємств використані не більше, ніж на 30-50%. До найбільш складного становища потрапили галузі, пов'язані із виробництвом та переробкою м'яса, молока, плодів, цукру та інші. Проте, окрім скорочення обсягів виробництва харчових продуктів, змінюються у гірший бік їх якість і поживна цінність.

Значно погіршуються її якість та поживна цінність. Нижчою стала жирність молока і молочних продуктів, погіршилась якість м'ясних виробів, значно зменшився їх асортимент. Найбільш негативним наслідком усіх цих проблем є те, що суттєво зменшено обсяги виробництва харчування для дітей, дієтичних і безпечних продуктів для жителів районів із складними екологічними умовами, а також для людей, що знаходяться у різноманітних лікувальних закладах. На українському ринку продаються десятки найменувань харчових продуктів закордонного виробництва, що містять компоненти, заборонені до використання у виробництві та реалізації в розвинених європейських країнах. Із зміцненням позицій зарубіжних представників на вітчизняному ринку продовольства Україна перетворюється

на регіон збуту недоброякісної продукції, з простроченим терміном зберігання. Неякісна продукція несе в собі виникнення всіляких алергічних захворювань, роздратування, висип, загострення онкологічних захворювань і т.д. На сьогоднішній день не закінчене формування аграрного сектору економіки, що мав би характеризуватися стабільним розвитком і зростаючим рівнем обсягів виробництва товарів для забезпечення продовольчої безпеки. Вагомою проблемою у напрямку відновлення виробництва у сільськогосподарській сфері є, у першу чергу, загальноекономічна політика, яка направлена на припинення фінансової підтримки галузі. Вплив проявів кризи на агропромислову сферу поряд із загостренням продовольчої проблеми посилюються на фоні падіння конкурентоспроможності та економічної вразливості сільських виробників на внутрішньому продовольчому ринку.

Вирішення цієї проблеми можливе лише на основі підвищення ефективності функціонування усіх галузей сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі.

Масове надходження на внутрішній ринок імпортованих продовольчих товарів допомогло зробити продукти більш доступними фізично, одночасно підриваючи власне агропромислове виробництво. З розвинених країн, де широкий асортимент продовольства, до нас надходять низькоякісні або дешеві (традиційно сприймаються як побічний продукт виробництва) товари. Вони ринули на вітчизняний ринок і продаються за низькими цінами.

Спостерігається надходження великої кількості імпортованих продуктів і відсутність належного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. Населення більшості регіонів країни стикається з неконтрольованим харчовим ринком. У торгівлю надходить велика кількість недоброякісної дешевої продукції, що в поєднанні з поганою гігієнічною ситуацією призводить до масових спалахів інфекційних захворювань, алергії, завдає серйозної шкоди здоров'ю населення та безпеки нації в цілому [145]. Тим

часом все більше надходить сигналів про підвищення рівня захворюваності населення через неякісне продовольства.

Вітчизняні вчені виділяють кілька причин низької якості ввезеної продукції. По-перше, це пов'язано з кризою сільського господарства в країні, що створює великий розрив між попитом на продукцію і пропозицією вітчизняних виробників, і що вакуум був швидко заповнений сумнівною продукцією за низькою ціною. По-друге, масове завезення імпортних продуктів харчування здійснювалося без належного контролю за їх якістю. По-третє, сприятливі умови для масштабного продуктового імпорту створили механізм внутрішньовідомчого лобізму інтересів фірм-виробників або фірм-перекупників з боку високопоставлених чиновників. По-четверте, на низьку якість ввезених товарів великий вплив робить процес скорочення дотацій в країнах-імпортерах, які постачають продукцію. У свою чергу, це призводить до використання ними більш дешевої і неякісної сировини, що призводить до створення атмосфери постійної загрози здоров'ю та життя пересічних громадян країни [198]. Необхідно визнати основоположну роль аграрного сектору в національній економіці і, тим самим, необхідність державної підтримки його стабілізації та подальшого розвитку. Ось чому важливого значення набувають виявлення та обґрунтування сутності й змісту організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки.

У сучасних умовах проблема формування механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні залишається до кінця нерозв'язаною. Ситуація ускладнюється міжрегіональними розбіжностями в стані аграрної сфери економіки й рівня продовольчої самозабезпеченості. На рівні національної економіки стан продовольчої безпеки забезпечується існуючим у країні господарським механізмом. Звідси впливає необхідність дослідження господарського механізму національної економіки та місця в ньому організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки.

П.П. Борщевський, А.А. Заінчковський, В.С. Кучук стверджують, що господарський механізм використовується як метод державного регулювання

економіки країни за допомогою адміністративних методів втручання в розподільчі процеси [33]. Господарський механізм можна визначити як певну систему суспільного господарювання, модель економічної сфери суспільного життя. Відтворюючи сукупність усіх компонентів останньої, господарський механізм утворює синтетичну категорію, сутність якої складає системність та цілісність функціонування всіх економічних форм суспільного життя [146].

Внаслідок цього характер механізму господарювання значною мірою пов'язаний з політичними та економічними пріоритетами держави у контексті наявних історичних умов. Тобто господарський механізм прирівнюється до державної політики. В узагальненому вигляді господарський механізм включає дві взаємозв'язані підсистеми: економічний і інституційний механізм. Ефективно функціонуючий господарський механізм покликаний сприяти стабільному відтворювальному процесу, як на мікро-, так і на макрорівні (рис. 1.8).

Економічний механізм являє собою алгоритм дії на практиці сталих законів економіки, актуальних для даного етапу розвитку суспільства. Він реалізується через ряд систематизованих соціально-економічних виробничих відносин. Це сукупність основних відносин, на які впливає ступінь розвитку продуктивних сил, які значною мірою визначають другий елемент господарського механізму - інституційний.

Складено на основі [33, 100,146]

Рис. 1.8. Схема складових господарського механізму національної економіки України

Інституційний механізм – це сукупність органів і організацій, законодавчих і нормативних актів, методів управління і регулювання економіки. Інституційний механізм включає в себе групу надбудованих виробничих відносин — організаційно-економічні та техніко-економічні. Вони обумовлюють ту економічну політику, яку здійснює держава [100].

Незважаючи на явну складність досліджуваного явища і ускладнення, пов'язані із застосуванням підходів до визначення суті господарського механізму, є необхідним виділення в його складі важливого елементу – організаційно-економічного механізму. Організаційно-економічний механізм – це сукупність способів, методів та засобів управління суспільним виробництвом, спрямованих на досягнення високих кінцевих результатів з найменшими витратами трудових, матеріальних та фінансових ресурсів [33]. Організаційно-економічний механізм (ОЕМ) – це форма реалізації господарського механізму на поверхні явищ економічного життя, що являє собою сукупність організаційно-економічних інструментів і методів впливу на відповідні процеси [83].

Господарський механізм спирається на повну економічну та юридичну самостійність господарюючих суб'єктів, економічний механізм регулювання галузі. Його основними завданнями є: забезпечення інтенсивного, конкурентоспроможного виробництва на інноваційній основі; погодження економічних інтересів товаровиробника, держави та споживача [3]. Господарський механізм виконує різноманітні функції (рис. 1.9).

В свою чергу, організаційно-економічний механізм – це сукупність організаційних та економічних форм і методів, пов'язаних в єдиний порядок якого-небудь виду діяльності [36,83]. Зміст організаційно-економічного механізму міститься у встановленні чіткого взаємозв'язку, строгій впорядкованості і визначенні ступеня важливості елементів, які в неї входять, тобто організаційно-економічних заходах, що розробляються, а також у виборі необхідних якісних перетворень у виробничій системі [83].

Функції господарського механізму	
-	реалізація потенціалу, закладеного в кожній формі власності й господарювання, забезпечення конкуренції та співробітництва між ними стосовно використання науково-технологічного потенціалу;
-	упорядкування процесу відтворення за допомогою формування ринково-конкурентної системи самоорганізації, самоврядування процесу господарювання і відповідної системи державного економічного регулювання;
-	підтримка стійких стимулів підприємців, менеджерів, працівників і колективів у створенні якісно нових технологій, форм організації виробництва, маркетингового обслуговування, реалізації кваліфікаційного й творчого потенціалу всіх суб'єктів господарювання;
-	забезпечення збалансованості та внутрішньовиробничої пропорційності між структурними ланками виробництва на інноваційній основі;
-	створення однакових економічних умов для реалізації соціально - економічного потенціалу кожної фірми та суб'єкта власності й господарювання в організації ефективного інноваційного процесу.

Рис. 1.9. Функції господарського механізму макроекономічної системи [251]

Об'єктом дії організаційно-економічного механізму виступає процес якісного перетворення в підсистемах цілісного господарського механізму. Вагомий внесок у дослідження сутності категорії організаційно-економічного механізму зробив Б.В. Погрищук [174]. Він розглядав організаційний механізм як підсистему господарського механізму, яка забезпечує реалізацію завдань і досягнення цілей управління. «Господарський механізм, як система впливу на виробництво, охоплює широке коло організаційних, економічних, соціальних важелів, форм і стимулів» – зазначає Б.В. Погрищук.

Організаційно-економічний механізм як синтезуюче поняття Б. Погрищук розглядає як сукупність організаційних та економічних форм і методів функціонування, регулювання та взаємодії усіх елементів

господарської системи, спрямована на досягнення кінцевого результату [174].

Організаційно-економічний механізм, за Ю. Лузаном [126], є способом забезпечення реалізації вимог об'єктивних законів у процесі суб'єктивної людської діяльності. Цей механізм охоплює широкі надбудовні відносини (політичні, ідеологічні, морально-етичні, правові тощо), що активно впливають на базис. Самостійними об'єктами у складі організаційно-економічного механізму є наступні сфери: державно-правова; господарсько-правова; адміністративно-виконавча; державного та господарського управління; самоврядування. Таким чином, організаційно-економічний механізм аграрного сектору національної економіки можна розглядати як синтезуючу категорію, яка представляє собою сукупність організаційних та економічних форм і методів функціонування, регулювання і взаємодії усіх елементів господарської системи, спрямована на досягнення кінцевого результату.

Виходячи з цього, організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки – є складною системно-структурною цілісністю, яка включає загальні та відповідно специфіковані за сферою застосування економічні інструменти, методи, організаційні форми і принципи, інституційно узгоджені і пов'язані між собою та дає змогу державі забезпечити стабільність продовольчої безпеки країни.

Дія організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки забезпечується через індикативне планування, економічне стимулювання, управління, регулювання міжрегіональних і зовнішніх продовольчих та сировинних зв'язків, вирішення соціальних проблем. Безпосередньо регуляторами механізму продовольчої безпеки (інструментами інституційного забезпечення його функціонування) є оперативне регулювання, тактичне програмування, стратегічне планування, програмне планування та перспективне прогнозування. В цілому ефективність і дієвість

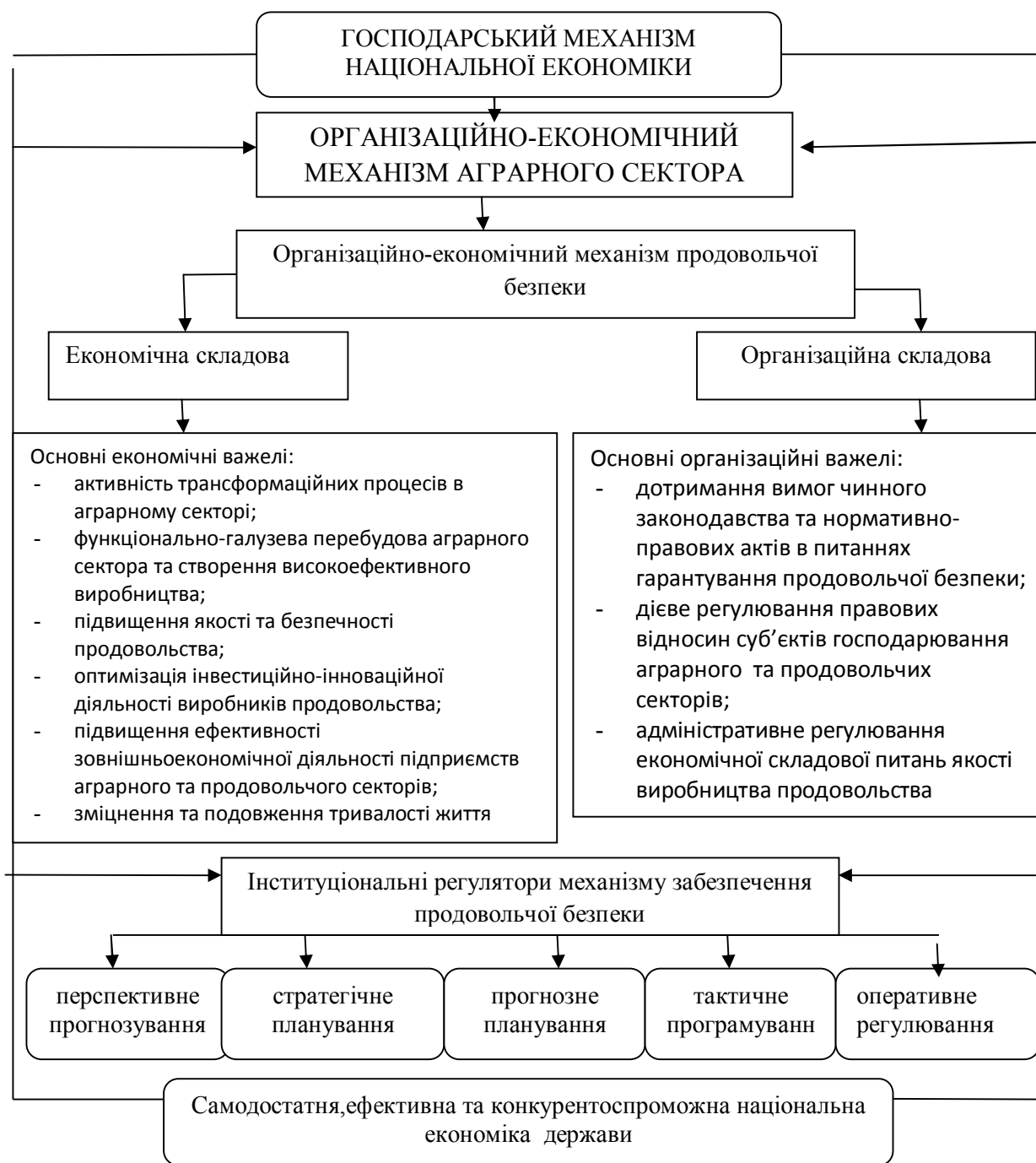
організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки залежить від інституційної узгодженості всіх складових названого механізму.

Організаційно-економічний механізм є складним та багатограним явищем сучасної системи господарювання. Він включає всю сукупність інституційних, правових, економічних, фінансово-кредитних важелів та чинників, що забезпечують зростання обсягів виробництва продовольства та продовольчу безпеку, ефективне використання природних та виробничих ресурсів, підготовку кадрів, інноваційний розвиток, формування культури споживання та уявлень про здорове харчування, захист навколишнього середовища, безпечність та якість харчових продуктів. Нами пропонується структурно-логічний підхід до розуміння організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки макроекономічної системи як частини її господарського механізму (рис. 1.10).

Такий підхід до визначення структури механізму дозволяє максимально врахувати особливості формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки та сприяє більш адекватній оцінці її рівня.

Важливість наведеного підходу до розуміння організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки полягає у тому, що за його застосування виокремлюється та особливим чином акцентується аспект державного регулювання, оскільки організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки розглядається як частина загального господарського механізму країни. Продовольче забезпечення занадто важлива сторона розвитку суспільства, щоб його повністю віддати у приватні руки, а державна підтримка може носити багатоаспектний характер. Зокрема: у сфері інвестування виробництва.

За роки реформ приплив інвестицій в сільське господарство практично припинився. Тому безсумнівна державна підтримка найбільш важливих виробництв, які становлять основу продовольчої безпеки країни, у вигляді зворотних довгострокових кредитів.

Побудовано автором

Рис. 1.10. Структурно-логічний підхід до характеристики організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки макроекономічної системи

В сучасних економічних умовах інтеграції України із зовнішніми ринками особливо важливе значення має підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, що випускає продукти харчування та інші товари широкого народного споживання. Важливим

фактором, що забезпечує стан продовольчої безпеки, є формування державних резервних фондів сільськогосподарської сировини і продовольства, в розмірах, що дозволяють підтримувати стале продовольче постачання на нормативному рівні спецспоживачів, дефіцитних з точки зору виробництва продовольства та гарантують виконання експортних поставок.

Сучасний стан економіки України визначає особливу актуальність діяльності держави по забезпеченню продовольчої безпеки. Причому, необхідна цілеспрямована діяльність нашої держави у цій сфері. Це, – як вважає С.В. Філяр [233], – обумовлено тим, що Україна практично пережила складний історичний період і вступила в епоху, коли почав працювати механізм фінансово-економічного регулювання товарних потоків, утворилася нова верства суспільства – власники. Сьогодні проблема продовольчої безпеки для України є принциповою. Формування в Україні соціально – орієнтованої економіки вимагає вирішення стратегічного завдання – створення потужного аграрного сектору для забезпечення потреб населення в продуктах харчування на рівні економічно-розвинених країн, що є показником досягнення достатнього рівня продовольчої безпеки [183]

Особливість забезпечення продовольчої безпеки України полягає не лише в самозабезпеченні основними видами продовольства, але й у створенні потужного агропродовольчого потенціалу. Цьому сприяють природно-кліматичні умови України, наявність майже 40% світових чорноземів [103].

Для забезпечення продовольчої безпеки України необхідна стратегія, захист таких державних інтересів, як соціальна стабільність, задоволення потреби в харчуванні, незалежність від імпорту, розвиток власного виробництва продовольчих товарів, створення резервних запасів для стабілізації продовольчого забезпечення [233]. Держава має задовольняти потреби населення в продовольстві, що досягається за рахунок забезпечення певного рівня вітчизняного виробництва або повного самозабезпечення. Необхідність цього, на нашу думку, **обумовлена низкою причин: А саме,** якщо держава не в змозі забезпечити за допомогою власного виробництва

населення продуктами харчування навіть за мінімальними нормами, то її позиції в світі і на двосторонніх переговорах з іншими державами, з політичних, економічних, культурних, соціальних питань значно послабляються. Створюється навіть можливість надання тиску на країну у вигляді торгового ембарго і ввезення продовольства, а не рідко і відмовою гуманітарної допомоги.

Важливого значення набуває здійснення контролю відповідності вимогам законодавства України на всіх стадіях процесу виробництва; зберігання, транспортування, переробки та реалізації продуктів харчування; введення заборони на розповсюдження продуктів харчування, одержаних із генетично модифікованих мікроорганізмів (ГМО) і генетично модифікованих аналогів (ГМА); організація виробництва з залученням іноземних інвестицій в сільське господарство; підтримка національного аграрного товаровиробника цільовими субсидіями; стимулювання експорту продуктів харчування через надання пільг і виплату дивідендів суб'єктам, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю (ЗЕД), та на базі договірної (міжнародно-правового) закріплення продовольчих секторів на зарубіжних ринках, куди спрямовуються експортні поставки продуктів харчування; здійснення ефективної роботи системи санітарного, ветеринарного і фіто-санітарного контролю з урахуванням міжнародних правил і стандартів; удосконалення державної торгової політики, регулювання ринків сільськогосподарської та рибної продукції, сировини і продовольства; прискорення розвитку інфраструктури внутрішнього ринку; здійснення моніторингу, прогнозування та контроль стану продовольчої безпеки.

1.3. Принципи функціонування та основні завдання організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України

Динамізм складних сучасних соціально-економічних перетворень, необхідність пошуку оптимальних умов для успішного їх перебігу та

глобальний характер пов'язаних з ними завдань та проблем, особливо гостро віддзеркалених у реаліях постсоціалістичних суспільств, ставлять перед економічною наукою завдання поглибленого та всебічного дослідження ринкової економіки як цілісного та системного утворення [146].

Проблема створення та ефективного функціонування системи продовольчого забезпечення в ринкових умовах господарювання є важливим соціально-економічним завданням державної політики, яке потребує створення комплексу заходів щодо вирішення проблеми забезпечення населення держави та її регіонів продуктами харчування в необхідній кількості як у фізичних обсягах, так і відповідно до норм енергетичного складу, якості та структури харчового раціону. Вирішення даної проблеми неможливо за відсутності ефективного організаційно-економічного механізму продовольчого забезпечення у відповідності до сучасних соціально-економічних умов розвитку держави та її регіонів [182].

У сучасних умовах необхідним є створення системи секторних моделей механізмів регулювання, які в комплексі сприяють ефективній роботі агроформувань як головних ланок народногосподарського комплексу. У свою чергу, формування механізмів регулювання відбувається під впливом процесів трансформаційних змін сільськогосподарських підприємств, які дедалі більшою мірою, як показує світова практика, мають використовувати фактори спеціалізації, концентрації, кооперації та інтеграції виробництва, підвищення його конкурентоспроможності, що є особливо актуальними і важливими за ринкових умов господарювання [3].

Ось чому на всіх етапах національно-економічного розвитку першочергову увагу приділяють розробці відповідних організаційно-економічних механізмів управління економікою, а також її окремими секторами та сферами. Розглядаючи розвиток сільськогосподарського виробництва України, слід відзначити, що тут протягом багатьох років у центрі уваги науки та практики були питання пошуку варіантів ефективної

організації певного економічного та господарського механізму, а також механізму внутрішньогосподарських відносин.

Складність ситуації полягає у тому, що у сфері забезпечення продовольчої безпеки сполучаються ключові проблеми проведення агропродовольчої і соціально-економічної політики, реальні тенденції щодо розвитку виробництва продуктів харчування, вітчизняного продовольчого ринку, виявлення характеру залежності його кон'юнктури від світового ринку продовольства, платоспроможного попиту й соціального стану населення, можливості щодо споживання повноцінних, якісних і нешкідливих для здоров'я людини продуктів харчування.

Центральне місце у формуванні нових виробничих відносин займають механізми регулювання відтворювального процесу, які повинні не тільки зламати залишки адміністративно-командних методів, що склалися і ще залишаються в практиці діяльності, але і утвердити принципи життєдіяльності підприємств в умовах ринкових відносин. Досягнення поставлених завдань можливе лише за умови повного переформатування взаємозв'язків як у всій економічній системі в цілому, так і в окремих її складових, зокрема а аграрному та продовольчому секторах. Шляхи реалізації цих рішень першочергово мають бути направлені на задоволення потреб вітчизняних товаровиробників. Даний підхід до формування нових економічних і виробничих відносин в цілому є логічним і закономірним. За всіх рівних умов сільськогосподарські підприємства є базою, де здійснюються економічні процеси, створюється необхідна суспільству продукція, матеріалізуються інноваційні досягнення, формуються міжгалузеві зв'язки, валовий внутрішній продукт та національний дохід [3].

Сучасний механізм господарювання включає широке коло відносин, форм і методів програмного регулювання та управління, що включають управління і планування (прогнозування), систему комерційного розрахунку і економічного стимулювання, нормативно-правову систему, використання

соціально-психологічних факторів. Отже, по суті, він є механізмом використання економічних інструментів, важелів та заходів в практичній діяльності по управлінню економікою [223]. Механізм забезпечення продовольчої безпеки – це сукупність організаційних форм і економічних методів, взаємозв’язаних на міжнародному, національному й регіональному рівнях у єдиний механізм, що регулюється правовими нормами, який дає змогу державі стабілізувати рівень продовольчої безпеки (рис. 1.11) .

Рис. 1.11. Алгоритм механізму забезпечення продовольчої безпеки [180]

Стратегічною метою продовольчої безпеки є надійне забезпечення населення країни безпечною та якісною сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством. Тому сьогодні особливого значення набуває організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки. З нашої точки зору, у сучасних умовах трансформаційних перетворень та соціально-економічної і політичної нестабільності організаційно-економічний механізм

продовольчої безпеки країни повинні мати конкретні цілі, завдання та структуру.

Одним з важливих завдань формування ефективного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки є управління ним, що включає:

- моніторинг економіки з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчої безпеки;
- створення нормативно-правової бази безпеки аграрного сектору;
- кредитування та підтримку державою національного виробника харчових продуктів, забезпечення його конкурентоздатності;
- партнерство та кооперацію виробників харчових продуктів;
- високий рівень захисту здоров'я та життя споживачів харчових продуктів;
- збалансованість харчових продуктів різних вікових та професійних груп населення [144].

На нашу думку, в сучасних умовах, цей перелік завдань формування організаційно-економічного продовольчої безпеки має бути доповнений наступними: перехід на інноваційний розвиток, зниження імпортої залежності у забезпеченні продовольчими товарами українців; модернізація сільськогосподарського виробництва та ефективне використання виробничих фондів; зобов'язанням утримувати у чітких рамках рівень державного впливу на ринкові процеси формування продовольчої безпеки, раціонально використовувати державний протекціонізм як один із факторів стабільного продовольчого забезпечення населення.

Завдання організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України зображені на рис 1.12.

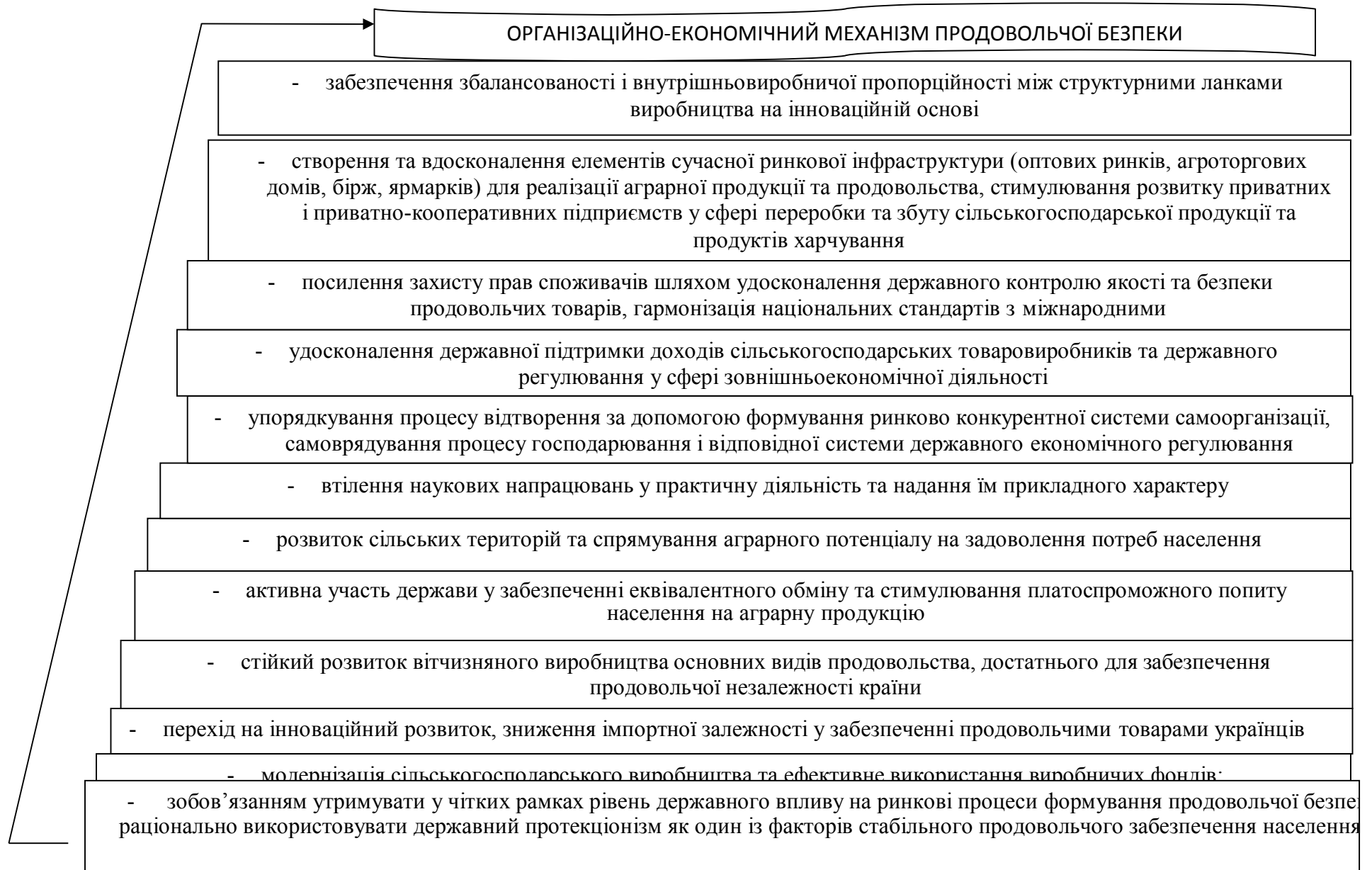

Рис. 1.12. Основні завдання організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки [124]

Формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки починається із визначення його принципів функціонування. Нами здійснено групування принципів за організаційною та економічною складовою (рис. 1.13). До організаційної складової нами віднесено наступні принципи: системності, науковості, територіально-галузевий, адекватності та гнучкості, адаптивності, безперервності і надійності.

Систематизовано автором на основі літературних джерел

Рис. 1.13 Принципи формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки

Принцип системності передбачає застосування системного підходу до формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Він враховує різноманітні фактори та інтереси, як загальнодержавні, регіональні, так і інтереси окремих громадян [149].. Системний підхід при формуванні системи продовольчого забезпечення охоплює різноманітні сфери життя суспільства, які розглядаються як складний соціально-

економічний організм, і може застосовуватися як до всієї національної економіки, так і до окремих її галузей[149].

Принцип науковості передбачає здійснення управлінської діяльності щодо вирішення питання продовольчого забезпечення та функціонування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки за допомогою комплексу наук, особливо суспільних, які допомагають виявити протиріччя в суспільному житті країни та вчасно їх ліквідувати. Територіально-галузевий принцип передбачає поєднання адміністративно-територіального підходу з галузевим при формуванні цілісної системи продовольчого забезпечення.

Управління різноманітними адміністративно-територіальними угрупованнями в органічній єдності територіального і галузевого підходу дозволить вирішувати питання спеціалізації сільського господарства, а також враховувати інтереси населення країни в продовольчому забезпеченні. Принцип адекватності та гнучкості вимагає вчасного реагування органів влади на зміни на напрямки розвитку в соціально-економічному житті суспільства з метою формування адекватної ринковим умовам системи продовольчого забезпечення [149].

Принцип безперервності і надійності – передбачає створення організаційно-господарських умов, за яких досягається стійкість і безперервність реалізації цілей розвитку. Принцип адаптивності – передбачає своєчасну динамічну реакцію на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

До економічної складової віднесено наступні принципи: головної ланки, комплексності, забезпечення, ефективності, екологічності та безпечності.

Принцип головної ланки в продовольчому забезпеченні передбачає створення на основі нових технологій з виробництва і переробки продукції, спрямованої на задоволення потреб населення якісними продуктами харчування. Принцип комплексності передбачає тісний взаємозв'язок з різними сферами виробництва, обміну та споживання продовольчих товарів. Для цього необхідно розглядати процес продовольчого забезпечення в

комплексі «виробництво – переробка – реалізація - споживання». Принцип оптимальності продовольчого забезпечення та функціонування організаційно-економічного механізму передбачає досягнення поставленої мети у найкоротші терміни за найменших затрат, а також ефективне використання наявних ресурсів [149]. Принцип ефективності – передбачає перевищення ефектів від активізації розвитку над витратами на його стимулювання. Принцип екологічності – передбачає практичну реалізацію екологічних імперативів з метою захисту навколишнього середовища, а також виробництво якісної, екологічно безпечної продукції. Організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки має прямий вплив на економіку країни, оскільки виступає фундаментом економічної безпеки.

Дана систематизація зазначених принципів забезпечує універсальний підхід при формуванні організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Такі принципи дозволяють визначити місце організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки серед інших механізмів, чітко сформулювати його взаємодію в сукупності із іншими механізмами в єдиній ієрархії всіх механізмів функціонування національної економіки.

В процесі формування даного механізму виділяють ряд важелів впливу. Насамперед, це організаційно-економічні елементи, які включають адміністративні та ринкові інструменти (державне, місцеве, інституціональне регулювання та саморегулювання). При цьому до організаційних важелів відносять: організацію управлінської діяльності, систему планування, маркетингову діяльність, зовнішньоекономічні зв'язки, механізми лізингу та оренди. Економічні важелі впливу включають: інноваційно-інвестиційні заходи, фінансово-кредитний механізм регулювання, страхування та оподаткування, ціноутворення, мотиваційні механізми, засоби стимулювання на шляху підвищення конкурентоспроможності підприємства. Не менш важливе значення мають функціональні та забезпечувальні складові, які складаються із фінансово-кредитного забезпечення (за рахунок власних та

позичених коштів) та із забезпечувальних елементів (правових, кадрових, нормативно-регулюючих, інформаційних) [162].

Перспективи забезпечення продовольчої безпеки в державі залежать від аграрного виробництва і ринку та ефективності впливу на них відповідних механізмів. Ці механізми все ще формуються, залишаючись здебільшого недосконалими, такими, що не відповідають інтересам учасників ринкового обміну, й безпосередньо залежать від існуючих умов їх функціонування [162]. Організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки має прямий вплив на економіку країни, оскільки виступає фундаментом економічної безпеки.

Організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки сприяє розвитку національної економіки у межах порогових значень показників продовольчої безпеки з урахуванням кількісних і якісних критеріїв. Заходи з державного регулювання економічних процесів повинні сприяти підтримці економіки в стані стійкості і стабільності (табл. 1.3). Варто виокремити основні функціональні складові (організаційні, економічні, науково-методичні, екологічні, правові) та інструменти (податки, кредитування, цінове регулювання, бюджетне фінансування та інвестиції) формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки держави. Організаційно-економічний механізм формування продовольчої безпеки включає систему взаємозалежних методів, функцій управління, організаційних структур впливу управлінсько-виконавчих органів на формування продовольчої безпеки держави. Особливо важливим є створення інформаційної системи, яка дозволить оперативно та якісно здійснювати процеси підготовки, прийняття, реалізації та корекції управлінських рішень на різних рівнях (місцевому, національному, глобальному) і в різних секторах аграрного ринку; удосконалення структурної та функціональної побудови системи Міністерства аграрної політики та продовольства шляхом реформування й координації у сфері раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища,

Таблиця 1.3

Інституціональний підхід до узагальнення засобів та інструментів формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки країни

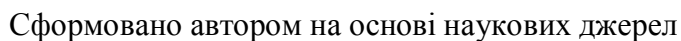
№ п.п.	Функціональні складові	Засоби впливу	Інструменти впливу
1	Організаційні	Форми, методи державного і господарського планування та регулювання процесів і діяльності учасників агропромислових формувань (об'єднань)	Регіональні цільові програми розвитку агропромислової інтеграції, організаційні моделі і проекти інтегрованих процесів, інтегрування агропромислових формувань (об'єднань), організаційно-технологічні норми, нормативи і правила взаємодії учасників інтегрованих формувань. Виробничо-фінансові і бізнес-плани діяльності інтегрованих формувань та їх учасників. Інші заходи організаційного характеру
2	Економічні	Форми і методи економічного стимулювання регулювання процесів діяльності агропромислових формувань та їхніх учасників	Податкові, страхові, кредитні пільги, субсидії, інвестування, державне і господарське регулювання цін і цінових пропорцій, міжгосподарський і внутрішньогосподарський розрахунок. Фонди економічного стимулювання: резервні, страхові. Економічні норми, нормативи і правила взаємодії учасників інтеграційного процесу. Інші економічні заходи.
3	Науково-методичні	Теоретичні і методологічні положення з розвитку та удосконалення регулювання процесів діяльності агропромислових формувань та їх учасників.	Методики, інструкції, рекомендації з розвитку і удосконалення інтеграційних процесів, раціоналізації діяльності учасників інтеграційних і інтегрованих формувань у вигляді інформаційно-консультативного обслуговування. Підвищення кваліфікації працівників інтегрованих формувань і органів управління агропромислової інтеграції.
4	Екологічні	Форми і методи екологічного регулювання процесів щодо екологічності виробництва продукції і використання ресурсів	Стандартизація та сертифікація продукції. Зменшення негативного навантаження інтегрованих формувань у процесі виробництва продукції на навколишнє середовище
5	Правові	Форми і методи правового регулювання процесів і діяльності агропромислових формувань	Правові норми і нормативи державного і регіонального рівня з реалізації та їх учасників. організаційних, економічних і науково-методичних засобів стимулювання і регулювання агропромислової інтеграції

Складено на основі [5, 34, 53,57]

Важливим також є зовнішньоекономічна діяльність, інвестування, координація діяльності інших органів державного влади в питаннях розвитку сільських територій та ефективного функціонування аграрного ринку; формування відповідної державної кадрової політики в галузі (модернізація системи підготовки і перепідготовки управлінських кадрів, фахівців, науковців), яка відповідає вимогам глобалізації. Тому на сучасному етапі необхідно сконцентрувати зусилля на розвитку інституційного, законодавчо-нормативного, науково-методичного забезпечення системи державного регулювання аграрного ринку [131].

Теоретичні дослідження дали можливість визначити концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України (рис. 1.14). Набір засобів, методів, принципів та відповідних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки, дозволяють забезпечити стійкий рівень національної економіки країни. Отже, основними напрямками забезпечення продовольчої безпеки України мають стати: гармонізація національних стандартів сільськогосподарської продукції зі стандартами найбільш розвинених країн світу; надання пріоритетної підтримки нужденним верствам населення, які з причин низьких доходів не в змозі забезпечити здорове харчування для своєї родини [234].

Регулювання державою забезпечення продовольством являє собою систему, до якої входять економічні, фінансові, юридично-правові, організаційні і соціальні заходи, що мають за мету гарантування стабільності і ефективності у розвитку сільськогосподарського виробництва та отриманих від переробки продуктів, а також задоволення потреб населення у продуктах харчування належної якості в достатній кількості і за цінами, які є доступними для населення країни. Основними шляхами державного регулювання продовольчої безпеки є проведення аналізу та складання прогнозу ситуації на ринку продовольства; проектування і організація реалізації державних і регіональних цільових програм щодо удосконалення продовольчого комплексу; забезпечення контролю.

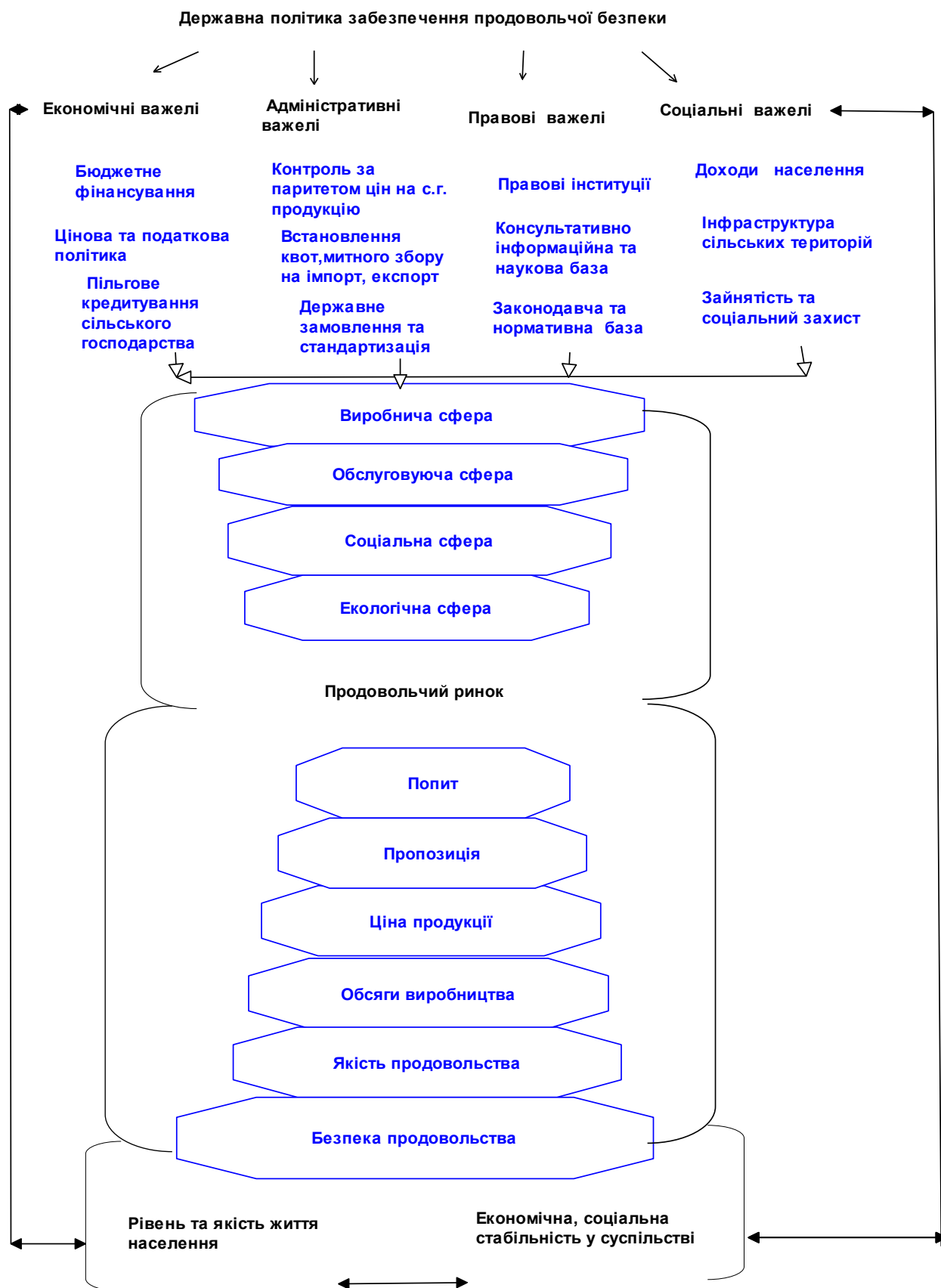
Основними завданнями державного регулювання щодо забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки України мають бути: 1) досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва завдяки поліпшенню використання ресурсного потенціалу та підвищенню

ефективності виробництва; 2) стабілізація ринкової кон'юнктури і цінових коливань на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування; 3) наближення рівня споживання населенням продуктів харчування до науково обґрунтованих норм; 4) забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення та забезпечення необхідної якості продуктів харчування; 5) забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції (за умови відповідного забезпечення потреб внутрішнього ринку) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, що виробляється (може вироблятися в достатній кількості) в Україні [124].

Регулювання держави процесів формування продовольчої безпеки розглядається як сукупність економічних, адміністративних та правових засобів впливу на функціонування агропромислового комплексу і ринку продовольства, рівня розвитку соціальної сфери села і навкілля. (рис. 1.15).

Переважаюча кількість заходів політики щодо забезпечення продовольчої безпеки мають проводитися на рівні держави для контрольованого узгодження дій всіх учасників. Реалізація такого складного процесу передбачає поєднання державної аграрної, економічної і соціальної політики.

Діяльність держави і суспільства з формування продовольчої безпеки повинна ґрунтуватися на об'єктивному всебічному аналізі і прогнозуванні ситуації у сфері пропозиції продовольчих ресурсів, їх споживанні, взаємодії основних елементів системи продовольчого забезпечення країни [124]. Україна має переглянути модель національного економічного розвитку (враховуючи вичерпування потенціалу економічного зростання за рахунок експорту сировини, в тому числі сільськогосподарської) в напрямку зростання купівельної спроможності населення, як однієї з найважливіших рушійних сил економічного зростання та забезпечення необхідного рівня національної продовольчої безпеки [156].

Складено на основі [228].

Рис. 1.15. Система організації державного регулювання продовольчої безпеки України

Обґрунтувавши принципи формування та основні завдання організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, зазначимо, що гарантією досягнення продовольчої безпеки України є стабільність внутрішнього виробництва, а також наявність необхідних для цього резервів і запасів. Саме зважаючи на це, важливого значення набуває поглиблене дослідження процесів удосконалення та функціонування організаційно-економічного механізму формування національної продовольчої безпеки.

При цьому, основними завданнями ефективного функціонування такого механізму є забезпечення збалансованості і внутрішньовиробничої пропорційності між структурними ланками виробництва на інноваційній основі. Визначальними факторами формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки є активна участь держави у забезпеченні еквівалентного обміну та стимулювання платоспроможного попиту населення на аграрну продукцію; зобов'язання уряду країни утримувати у чітких рамках рівень державного впливу на ринкові процеси формування продовольчої безпеки, раціональне використання державного протекціонізму.

Ефективність організаційно-економічного механізму продовольчого забезпечення в ринкових умовах господарювання визначається передусім такими параметрами: оптимізації виробництва харчових продуктів, їх реалізації та споживання; зв'язків в системі продовольчого забезпечення з урахуванням їх ускладнення та розвитку у часі; композиційної побудови за елементами системи, що розвиваються у взаємозалежному зв'язку; цілі функціонування системи відповідно до зміни потреб, які розвиваються і змінюються з розвитком суспільства. Для забезпечення цього необхідним є створення та впровадження моделі трансформації системи продовольчого забезпечення. Важливим кроком у цьому напрямі є побудова параметричної моделі забезпечення продовольчої безпеки країни.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження теоретико-методичних аспектів формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки у національній економіці дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Визначено системні підходи до з'ясування та класифікації чинників продовольчої безпеки. У результаті застосування такого аналітичного підходу отримано удосконалену інтерпретацію змісту дефініції «продовольча безпека». Продовольча безпека трактується як стан економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора створюється оптимально необхідний (відповідний критеріям) рівень фізичної та економічної доступності всіх верств населення до продуктів харчування за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, що забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому.

2. Обґрунтовано науково-методичні напрями ідентифікації умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки, які полягають у тому, що названий механізм трактується як складна системно-структурна цілісність, яка включає загальні та відповідно специфіковані за сферою застосування економічні інструменти, методи, організаційні форми та принципи, інституційно узгоджені та пов'язані між собою. За допомогою запропонованого теоретико-методичного підходу до визначення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки конкретизовано його організаційну та економічну складові відповідно до сучасних вимог ефективності національної економіки та зміцнення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

3. Зроблено висновок про ієрархічні рівні продовольчої безпеки, критерії та чинники її формування. Обґрунтовано, що базовими критеріями визначення рівня продовольчої безпеки є такі: фізична доступність;

економічна доступність; якість продовольства; безпека продовольства. Ці критерії продовольчої безпеки можуть доповнюватися і змінюватися в залежності від економічних, соціальних, демографічних і кліматичних умов країни. Запропоновано до критеріїв продовольчої безпеки включити також, як об'єктивно необхідний в сучасних умовах, критерій тривалості життя.

4. Визначено принципи функціонування та завдання формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Їх систематизація дозволила концептуально обґрунтувати тактичні цілі та завдання досліджуваних процесів. Відповідно до мети, якою є побудова стабільної продовольчої безпеки, обґрунтовані та згруповані за організаційною та економічною складовою принципи та завдання формування її організаційно-економічного механізму дозволили з'ясувати роль регуляторних функцій держави у мобілізації потенціалу продовольчої безпеки.

5. Доведено, що сучасна економічна та політична нестабільність в Україні посилює необхідність виявлення та дослідження проблем забезпечення сталої продовольчої безпеки. Продовольча безпека в умовах сучасного розвитку національної економіки (ознаками якої є диспаритет цін на продовольчі та промислові товари, природні катаклізми, що викликають неврожаї, значна частка імпортованих товарів у внутрішньому споживанні) має першочергове значення. Обґрунтовано, що питання продовольчої безпеки повинне забезпечуватися виваженою аграрною політикою держави, спрямованою на розвиток та стимулювання сільськогосподарського виробництва.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [41;42;45;46;50].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА РІВНЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ

2.1. Продовольча забезпеченість України як визначальна умова її продовольчої безпеки

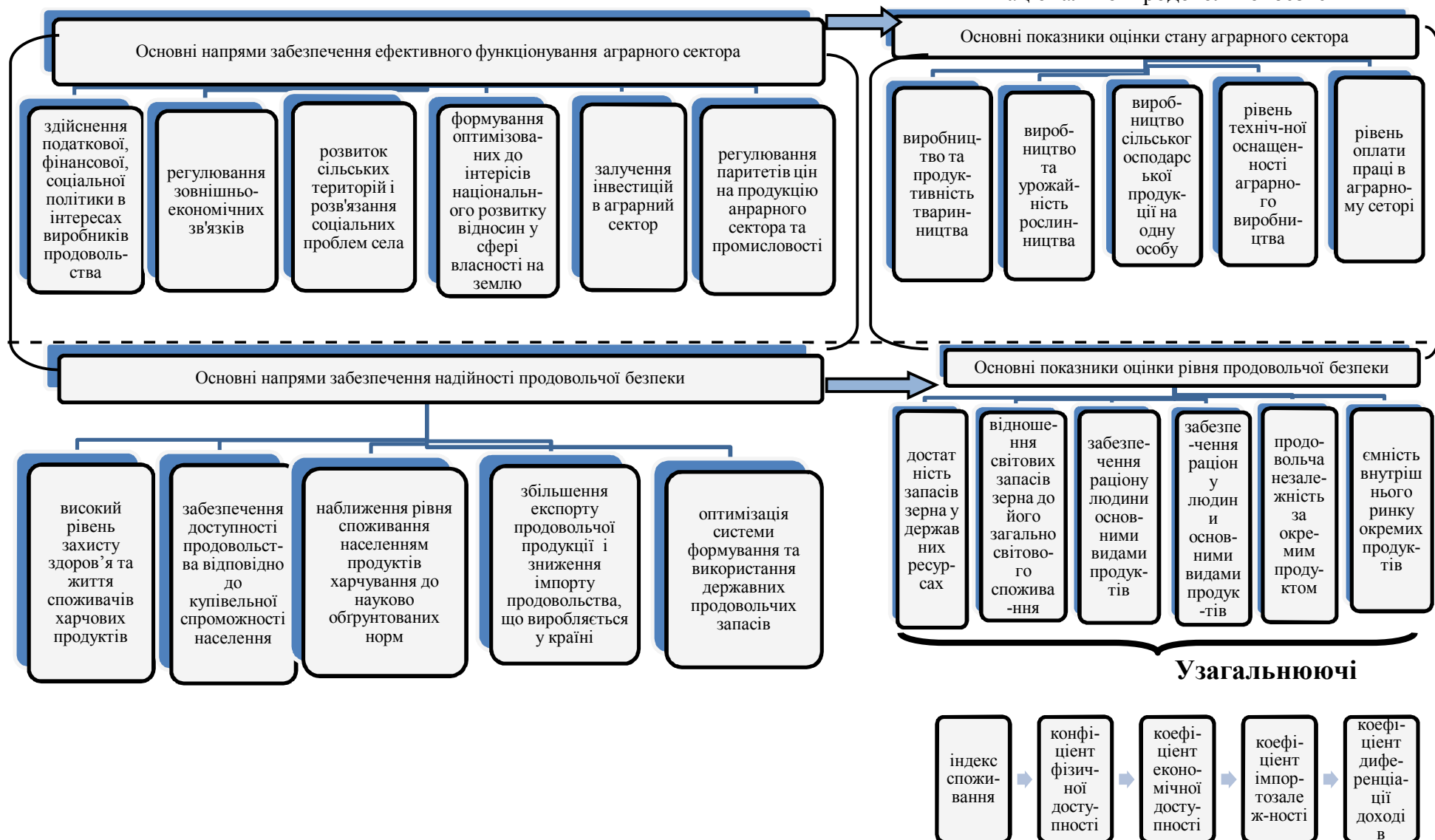
Аналіз стану та оцінка рівня продовольчої безпеки України безпосередньо залежить від стану та можливостей розвитку аграрного сектору національної економіки. Це в свою чергу істотним чином визначається результативністю державного регулювання, по-перше, в названому секторі економіки, а, по-друге, власне у сфері національної продовольчої безпеки. Зважаючи на це, аналіз стану та рівня продовольчої безпеки України необхідно здійснювати комплементарно. Саме такі засади аналізу зможуть, на нашу думку, забезпечити розуміння того, на скільки соціально-економічна політика держави та безпосередньо реалізовані в її рамках напрями розвитку аграрного сектору та національної продовольчої безпеки відповідають інтересам України.

Система оцінки національної продовольчої безпеки, пропонована нами, передбачає виокремлення змістовних і розрахункових блоків. Змістовні блоки відображають а) напрями забезпечення державою ефективного функціонування аграрного сектору економіки та б) напрями забезпечення державою надійності національної продовольчої безпеки. Розрахункові блоки відображають методику аналізу дієвості відповідно спрямованих державних заходів, з її конкретизацією через специфіковані показники оцінки стану аграрного сектору та продовольчої безпеки (рис. 2.1).

Цей підхід до визначення стану національної продовольчої безпеки дозволяє нам системно і послідовно проаналізувати таке:

Роль держави у забезпеченні національної продовольчої безпеки

Оцінка дієвості та заходів державного забезпечення національної продовольчої безпеки

Складено автором

Рис. 2.1. Система оцінки національної продовольчої безпеки

1) рівень повноцінного харчування населення країни, його продовольчої забезпеченості, а також шляхи розв'язання проблем сучасної продовольчої безпеки, що дозволить визначити куди саме повинні бути спрямовані дії держави і як саме необхідно удосконалити організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки.;

2) розвиток аграрного сектора, як цілісної виробничо-економічної системи та основи забезпечення продовольчої безпеки, що дозволить чітко визначити змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки;

3) дієвість державного регулювання аграрного сектора економіки та продовольчої безпеки, що дозволить здійснити обґрунтування напрямів формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України згідно з вимогами внутрішньої самодостатності національного розвитку та стійкості соціально-економічної системи щодо зовнішніх викликів.

Продовольча проблема супроводжувала людство з перших днів його існування. Перехід на ринкову систему господарювання в цілому вирішив проблему фізичної доступності українців до продовольчих товарів. Однак, незважаючи на стабільно високий рівень насиченості продовольчого ринку продуктами основних товарних груп, відзначається, стійка тенденція падіння рівня споживання в розрахунку на душу населення.

Забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки можливе за умови дієвого державного регулювання аграрного сектора, що передбачає: усунення кризових явищ в аграрному секторі, підвищення ефективності його діяльності, визнання України державою, що має експортоздатне сільське господарство.

Це, в свою чергу, вимагає ефективного реформування аграрних відносин за такими напрямками, як: перехід на земельно-орендні відносини між власниками землі і суб'єктами господарювання; розвиток особистих підсобних господарств і перетворення найбільших із них у товарні

господарства селян – малі фермерські господарства; всебічний розвиток інфраструктури аграрного ринку; поліпшення економічних і фінансово-кредитних відносин на селі [129].

Відбулися значні якісні зміни в структурі споживання продуктів харчування населенням країни, проте по деяких видах продукції зберігаються низькі рівні, зокрема по білковим і жировим продуктам. Недолік високобілкових і жирових продуктів (м'яса, молоко, масло і ін.) в раціоні харчування населення компенсується збільшенням споживання хлібопродуктів та картоплі.

Наша країна володіє потенціалом, який міг би дозволити їй суттєво підвищити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, за умов залучення інвестицій для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвитку необхідної агропромислової інфраструктури, забезпечення стандартизації харчової продукції у відповідності до міжнародних норм а отже, стати одним з основних постачальників продуктів харчування у світі. Створення умов для стабільної продовольчої безпеки населення є першочерговим завданням політики держави в умовах сучасності, незалежно від територіального рівня. Значне місце у визначенні пріоритетів і контролі за виконанням вимог забезпечення продовольством території займає система його оцінювання. Для кожної країни характерні свої міри оцінки продовольчої безпеки, згідно яких обираються оптимальні методи її забезпечення, в залежності від стану власного аграрного виробництва, ситуації у соціально-економічній сфері, характерних ознак національної економіки.

За методикою Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), критерієм продовольчої безпеки є виробництво зерна на душу населення, як основної продовольчої культури. Розрахунки стверджують, що за рахунок зерна населення світу задовольняє 56% потреб у продовольстві. Стан продовольчої безпеки держави оцінюється ФАО ООН за двома індикаторами: обсягом перехідних запасів зерна, що зберігається до

наступного врожаю; рівнем світового виробництва зерна в середньому на душу населення. Величина перехідних запасів зерна розраховується у відсотках від річного світового споживання зерна, або в днях його загальносвітового споживання. Безпечним вважається 60-денний перехідний запас, тобто 17-20% усього зерна, яке споживається в країні. Цей індикатор характеризує стабільність продовольчої ситуації у світі, стійкість світового продовольчого ринку стосовно можливого впливу таких дестабілізуючих чинників, як неврожаї, стихійні лиха, фінансові кризи тощо [4]. Індикатор середньодушового виробництва зерна використовується для оцінки стану продовольчої безпеки окремих країн або економічної спільноти країн, а також для аналізу тенденцій розвитку світового продовольчого ринку за певний проміжок часу. Він дає уявлення про те, чи всі верстви населення, незалежно від соціального статусу, мають можливість отримувати необхідну кількість продуктів харчування. Світовою практикою встановлено, що стабільна продовольча ситуація досягається при виробництві 800 кг зерна в розрахунку на душу населення за календарний або сільськогосподарський рік, при якому задовольняються як потреби населення в продовольчих товарах, так і потреби тваринництва у кормових продуктах

Використовуючи методику Світової продовольчої організації (ФАО), згідно з якою для оцінки стану продовольчої безпеки використовується обсяг виробництва зерна на душу населення, нами визначено динаміку продовольчої безпеки України (табл. 2.1). У 2010 – 2012 рр. спостерігалась нестабільна ситуація щодо продовольчої безпеки України (додаток Р). В той же час протягом 2013 – 2014 рр. ситуація дещо покращилась. Проте підвищення рівня продовольчої безпеки відбулося за рахунок двох факторів: першого (позитивного) – збільшення обсягів виробництва зерна; другого (негативного) – зменшення чисельності населення України.

На нашу думку, дана методика не дає в повній мірі реальну оцінку стану продовольчої безпеки, тому, що коефіцієнт продовольчої безпеки може бути високим, а структура споживання – незадовільною, оскільки на

неї впливає ряд чинників (рівень доходів населення, обсяг експорту виробленого зерна, розвиток тваринницької галузі тощо), але ми змушені її використовувати.

Таблиця 2.1

Динаміка продовольчої безпеки України за 2010 – 2014 рр.

Показники	Роки					2014 р у % до 2013р
	2010	2011	2012	2013	2014	
Чисельність населення України, млн. осіб	46,0	45,8	45,6	45,4	45,3	99,8
Обсяги виробництва зерна, тис. т	39271	56747	46216	63052	63859	101,3
Обсяги виробництва зерна, спроможні забезпечити продовольчу ситуацію в Україні, тис. т	36800	36640	36480	36320	36240	99,8
Коефіцієнт продовольчої безпеки	1,07	1,55	1,27	1,74	1,76	101,1

Складено на підставі [210-219]

Країна на поточний момент часу не має сформованого аграрного сектору економіки, для якого був би властивий стійкий розвиток. Поряд з тим необхідно відзначити, що кількість виробленого продовольства за основними групами, є достатньою для мінімальних норм споживання продовольства. Недостатня фінансова підтримки аграрної галузі є вагомою проблемою загальноекономічної політики у напрямку відновлення сільськогосподарського виробництва.

Внутрішній ринок продовольства значною мірою насичений імпортованими продуктами. Визнання того, що Україна на протязі останніх років імпортує свинину з Польщі, а для виробництва цукру використовує цукрову тростину, 2010 року Єгипет розпочав постачання картоплі, а 2011 року Китай імпортував гречку, можна було вважати непорозумінням з огляду

на власний потенціал держави, якби це не було показником незадовільного стану продовольчого, економічного та соціального аспектів безпеки.

Як свідчить аналіз даних додатку I за досліджуваний період рівень реалізації сільськогосподарської продукції збільшився за основними видами продукції. Зокрема, зернових культур на 4675,8 тис. грн. (або на 13,89%), олійних культур на 1401,5 тис. грн. (або на 12,99%), молока та молочних продуктів на 48,9 тис. грн. (або на 2,07%). У структурі продажу продукції за напрямками реалізації й надалі залишається значною частка продажу іншим господарюючим суб'єктам (усі підприємства і організації, крім тих, що здійснюють перероблення сільгосппродукції), яка становить 79,3% загального обсягу реалізованої продукції. У 2013р. сільськогосподарські підприємства за цим напрямом реалізували 86,8% зернових культур, 91,6% олійних культур, 86,3% картоплі, 62,5% плодів та ягід, 57,2% овочів, 68,9% худоби та птиці, 82,6% яєць, 61,9% вовни. Переробні підприємства зберегли свої позиції у закупівлях цукрових буряків (включаючи давальницьку сировину), що становить 94,2% загального обсягу їх реалізації, молока та молочних продуктів (94,0%), винограду (50,7%), овочів (35,8%), плодів та ягід (23,8%), вовни (27,6%), худоби та птиці (23,9%).

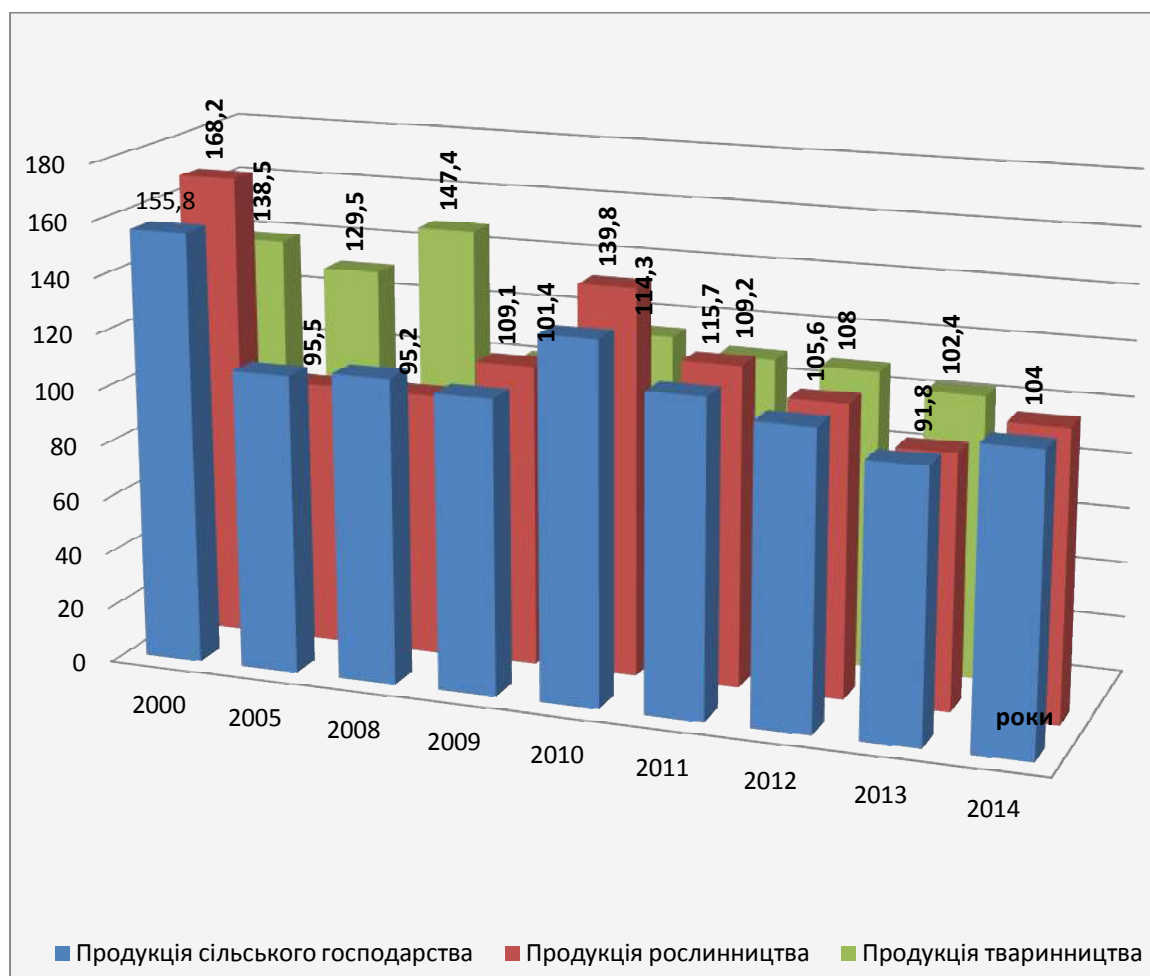
Протягом 2013 р. на переробні підприємства загалом надійшло 1724,3 тис. т живої ваги худоби та птиці, що на 15,1% більше, ніж за 2012 р., та 4570,2 тис. т молока та молочних продуктів (на 3,1% менше). Із загального обсягу надходжень продукції тваринництва на переробні підприємства, використано для переробки 1241,2 тис. т власно вирощеної худоби та птиці (на 18,0% більше, ніж у 2012 р.) і 19,2 тис. власного виробленого молока. Середня жива вага однієї голови, проданої всіма видами постачальників переробним підприємствам у 2013 р., становила: великої рогатої худоби – 441 кг, свиней – 109 кг. За реалізовану продукцію переробним підприємствам сільськогосподарськими підприємствами одержано 442,1 млн. грн. дотацій і компенсацій, у т.ч. за худобу – 50,7 млн. грн., за молоко – 391,4 млн. грн.

Середні ціни продажу сільськогосподарськими підприємствами аграрної продукції, що склалися у 2014 р., зросли проти 2013 р. на 24,3%, у т.ч. на продукцію рослинництва – на 29,2%, на продукцію тваринництва – на 19,1%. Зростання цін на продукцію рослинництва відбулося в першу чергу за рахунок збільшення (на 38,9%) цін на зернові культури, які в загальному обсязі реалізованої продукції рослинництва займають 50,4%, та цін на олійні культури (на 31,6%) при питомій вазі 37,3%. Крім того, подорожчали баштанні культури (на 92,2%), цукрові буряки (на 24,2%), плоди та ягоди (на 21,9%), картопля (на 17,1%), овочі (на 9,1%). Зростання середніх цін реалізації продукції тваринництва у 2014р. відбулося за рахунок підвищення цін на худобу та птицю на 22,3%, яйця – на 19%, молоко та молочні продукти – на 6,7%, вовну – на 5,7%[203-208].

У 2013 р. в рахунок оплати праці сільськогосподарськими підприємствами було видано власно вирощеної продукції на суму 343,5 млн. грн., що становить 0,2% від загального обсягу реалізації. Найбільшу частку в цих розрахунках становили худоба та птиця (43,2%) та зернові культури (28,5%).

Важливим показником є не тільки обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, а й ціни на продукти харчування (додаток М). Середні ціни продажу сільськогосподарськими підприємствами аграрної продукції, що склалися у 2013 р., по деяким позиціям знизилися проти 2012 р. на 2,9%, у т.ч. на продукцію рослинництва – на 8,2%, на продукцію тваринництва – зросли на 2,4%. Зниження цін на продукцію рослинництва відбулося в першу чергу за рахунок зменшення цін на цукрові буряки на 41,92% та овочі на 7,87%. У той же час, подорожчали картопля (на 4,96 %). Зростання середніх цін реалізації продукції тваринництва у 2013 р. відбулося за рахунок зростання цін на молоко та молочні продукти на 2,07%, яєць – на 1,49%, худобу на 12,47%. Ціна є одним з найважливіших інструментів регулювання економічних процесів у державі. Зокрема, за допомогою цін виробництво підпорядковується суспільним потребам, вираженим у формі

платоспроможного попиту, ціни стимулюють зниження витрат на виробництво і реалізацію товарів, запровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення якості товарів. Динаміка індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції за всіма напрямками реалізації зображена на рис. 2.2. Усі ці регулюючі функції ціна може виконувати найефективніше лише за умов вільного ціноутворення, тобто тоді, коли вона формується під впливом ринкових чинників. Однак, як показує досвід, ринок та вільна (ринкова) ціна не є універсальними засобами регулювання економіки. Втручання держави в процес ринкового ціноутворення покликане забезпечити досягнення певних соціальних та економічних цілей. Соціальна значущість такого регулювання проявляється через механізм державного регулювання цін на продовольчому ринку [158].

Побудовано автором на основі [210-219]

Рис. 2.2. Динаміка індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції за всіма напрямками реалізації

В Україні ціни на всі види продовольчих товарів постійно зростають, внаслідок чого вони стають недоступними для все більшої кількості населення. Про динаміку цін на основні види продовольчих товарів у торговельній мережі можна довідатись з додатку Н. Наведені в ній дані свідчать, що тільки протягом останніх років ціни на окремі види продовольчої продукції зросли. Рекордна урожайність сільськогосподарських культур спричинила зниження ціна на окремі продукції рослинництва, а недовиробництво тваринницької продукції спричинило її здорожчання по всіх видах. Попит на м'ясо, молоко і яйця має відносно високий коефіцієнт еластичності за цінами і доходами на відміну від хліба, як більш дешевого і повсякденно незамінного продукту харчування.

Розглянемо більш детально співвідношення виробництва, експорт та імпорт основних продуктів харчування (додаток П). рівень виробництва зерна в 2013 році порівняно з 2012 роком зріс на 16835 тис. т. або 36,43%, експорт зерна збільшився на 38 тис. т. або на 0,12%, при цьому імпорт його збільшився на 14 тис. т. або на 6,14%. Виробництво картоплі в 2013 році порівняно з 2012 роком зменшилося на 991 тис. т. або на 4,26%, її експорт збільшився на 9 тис. тонн., при цьому імпорт картоплі за відповідний період не змінився.

Рівень виробництва м'яса і м'ясопродуктів за 2000-2013 рр. зросла на 179 тис. т або на 8,09%, при цьому експорт збільшився за цей же період на 57 тис. т або на 45,6%, частка ж імпорту зменшилася на 91 тис. т., або на 21.51%. Виробництво молока і молокопродуктів в 2013 р. в порівнянні з 2012р. збільшилося на 110 тис. т. або на 1%, при цьому його експорт зменшився на 51 тис. т. або на 6,22%, а імпорт збільшився на 138 тис. т. або на 33,66%.

Належна якість продукції українського виробництва дає змогу експортувати не лише сировину, а до 20% вироблених в Україні молочних виробів, 20% вироблених маргаринів, 20% бурякового цукру, 50%

вироблених кондитерських виробів та 90% виробленої в Україні соняшникової олії [175,94]. Зазначимо, що у 2013 році порівняно з попереднім спостерігалось збільшення вартості імпорту за багатьма позиціями зазначеної товарної групи, тобто, проникнення імпортерів на вітчизняний ринок зростало (табл. 2.2). У 2014 р. було імпортовано сільськогосподарської продукції і продовольства на 6,1 млрд. дол. США (на 2 млрд. дол. США менше, ніж у попередньому році). У вартісній структурі імпорту країни частка даної продукції склала 11,2% (у 2013 р. – 10,5%). Частка країн ЄС у вартості імпорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України становила 40,9%, або 2,5 млрд. дол. США (відповідно 38,2% та 3,1 млрд. дол. США у 2013 р.).

Таблиця 2.2

**Обсяг імпорту в Україну основних продовольчих груп за 2012 – 2014 рр.,
млрд. доларів США**

Продукція	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2013 р. до 2014 р., %
М'ясо та м'ясні субпродукти	722,0	627,3	237,0	37,8
Риба свіжа, охолоджена, морожена	650,0	818,8	563,0	68,8
Молоко і молочна продукція	178,4	241,6	149,1	61,7
Яйця	17,7	20,9	36,7	174,2
Овочі	140,8	180,6	150,2	83,2
Плоди субтропічні	776,4	904,3	608,5	67,2
Плоди і ягоди помірного клімату	163,0	120,9	79,6	65,8
Зерно	249,1	306,5	366,9	366,9
Олія рослинна	247,9	266,8	198,9	74,6

Розраховано на основі [210-219]

На продукцію рослинництва припадає 33,5% всього імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства. В обсязі імпорту продукції рослинництва найбільшу частку займають їстівні плоди та горіхи – 13,2%, зернові культури – 6,1%, насіння і плоди олійних рослин – 5,2%, а також кава, чай – 4,3%. Загальний обсяг імпорту м'яса та їстівних субпродуктів у 2014 р. становив 238,9 млн. дол. США (або 3,9%) і зменшився

проти 2013 р. у 2,6 рази. У загальній вартості імпорту м'яса та їстівних субпродуктів 33,5% припадало на поставки свинини (80,1 млн. дол. США), 27,0% – сала, свинячого жиру і жиру свійської птиці (64,4 млн. дол. США), 24,1% – м'яса та їстівних субпродуктів свійської птиці (57,6 млн. дол. США), 11,9% – субпродуктів їстівних великої рогатої худоби (28,5 млн. дол. США). Обсяг імпорту молока і молочної продукції у 2014 р. зменшився проти 2013 р. на 38,4% і становив 149,0 млн. дол. США (або 2,5%). Основними імпортними молочними продуктами залишаються сири, масло вершкове та інші жири, вироблені з молока. Так, за 2014 р. сирів усіх видів імпортовано 11,8 тис. т на 67,6 млн. дол. США (45,4% вартісного обсягу), масла вершкового та інших жирів з молока 10,1 тис. т на 47,9 млн. дол. США (відповідно 32,2%). На третину зменшилася вартість імпортованих субтропічних плодів, від яких чимало споживачів узагалі відмовилися.

Привертає увагу деяке збільшення вартості імпортованих зерна та яєць. Воно зумовлене збільшенням імпорту відповідно насіннєвого матеріалу та яєць для інкубації. Це, вважаємо, позитивно характеризує намагання вітчизняних агровиробників розвивати свою діяльність навіть в умовах кризи. Згортання імпорту продовжилося й у 2015 році. Так, у першому кварталі поточного року порівняно з аналогічним періодом попереднього вартість імпортованих м'яса і м'ясних субпродуктів зменшилася у 3,1 рази, риби – у 2,1 рази, молока і молочних продуктів – у 4,3 рази, овочів – у 2,6 рази тощо [210-219].

За окремими товарними групами спостерігалось помітне зменшення не тільки натуральних обсягів, а й ціни імпорту продукції. Наприклад, у 2014 році порівняно з попереднім середня ціна імпортованого м'яса птиці зменшилася на третину, яблук і груш – удвічі, помідорів – на чверть. Завдяки зниженню цін обсяг імпорту овочів у натуральній вазі суттєво не змінився, що певною мірою пов'язано з втратою поставок продукції з Криму. У 2015 році падіння цін імпорту продовольства стало загалом помітнішим і масштабнішим. Це, вважаємо, зростання загрози потрапляння на вітчизняний

ринок неякісного продовольства, що є одним із критеріїв погіршення продовольчої безпеки країни. Слід зважати на те, що зменшення імпорту пов'язане насамперед зі зменшенням попиту на продовольчі товари. Вітчизняні підприємства також відчули це зменшення, що позначилося на реалізації планів їх подальшого розвитку. Крім того, з відомих причин різко зросла собівартість аграрної продукції українських виробників, тому особливих преференцій від зменшення імпорту вони не отримали. Зазначимо також, що існуюча невелика частка присутності зарубіжних продовольчих товарів на українському ринку (кілька відсотків від загального обсягу споживання продовольства) відіграє позитивну стимулюючу роль, формуючи конкурентне середовище [226].

Крім, того слід звернути увагу на зниження душевого доходу по основним продуктам харчування, що визначає тенденцію абсолютного зменшення продуктів харчування. Через зменшення середньодушових доходів населення змінилася структура харчування, більшу питому вагу посіли низькокалорійні продукти, що об'єктивно призвело до зменшення душевого споживання поживних речовин населення країни.

Екстенсивна модель розвитку аграрного сектору погіршила показники продовольчої безпеки України. Розглянемо рівень фізичної доступності продовольства населенням України, як було зазначено в першому розділі, визначається як його безперебійна наявність у місцях споживання в обсягах та асортименті, відповідних нормам споживання (табл. 2.3).

Споживання основних продуктів харчування населенням країни коливається. В порівнянні з 2013 роком у 2014 році збільшилося споживання: хліба та хлібопродуктів (на 1%), картоплі (на 5,6%), м'яса та молока (відповідно на 2% та 2,1%). Майже незмінним залишається споживання олії та цукру. Суттєво зменшилося споживання плодів, ягід та винограду на 4%, риби та рибопродуктів на 3,5%. Разом з тим, наведені дані вважаємо в певній мірі відносними. При цьому має місце чітка залежність між споживанням окремих груп продовольства – зменшення споживання більш енергетично

цінних продуктів харчування тваринного походження призвело до збільшення споживання картоплі та цукру.

Таблиця 2.3

**Фактичне споживання продовольства населенням України
за 2010 – 2014 рр. (на одну особу за рік; кг)**

Показники	2010 р	2011 р	2012 р	2013 р	2014 р	2014 р. +,- до 2013 р.
Хліб і хлібопродукти	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5	+0,1
Овоч і баштанні	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	-0,1
Плоди, ягоди та виноград	48,0	52,6	53,3	56,3	52,3	-4,0
Картопля	128,9	139,3	140,2	135,4	141,0	+5,6
М'ясо і м'ясопродукти	52,0	51,2	54,4	56,1	54,1	-2,0
Молоко і молокопродукти	206,4	204,9	214,9	220,9	222,8	+1,9
Яйця, штук	290	310	307	309	310	+1,0
Риба та рибопродукти	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	-3,5
Олія	14,8	13,7	13,0	13,3	13,1	-0,2
Цукор	37,1	38,5	37,6	37,1	36,3	-0,8

Складено на підставі [210-219]

Слід відмітити, що тенденція руху до більш гармонічного харчування, яка зберігалася протягом 2006 – 2010 рр., поступово погіршується. Таким чином, Україна, маючи фактично абсолютну безпеку в забезпеченості населення зерном, повинна наполегливо працювати на вирощування продукції тваринництва та піднесення добробуту населення з метою зниження питомої ваги витрат на харчування до рівня європейських країн.

У міжнародній статистиці продовольча безпека вимірюється рівнем перед усім на основі калорійності добового раціону харчування населення. У процесі моніторингу стану продовольчої забезпеченості використовується енергетичний критерій (добова калорійність харчування людини). Критична

межа (ФАО) становить 50 % середньостатистичної фізіологічної норми людини (3000 ккал/добу). Калорійність раціону нижча від фізіологічних потреб людини унеможлиблює її повноцінне харчування (табл. 2.4). У зв'язку з цим в Україні склалася катастрофічна демографічна ситуація. Внаслідок недоїдання, систематичного погіршення здоров'я населення зростає захворюваність і смертність. Отже, проблема продовольчої безпеки населення, підвищення його життєвого рівня набирає першорядного значення.

Таблиця 2.4

**Енергетична цінність середньодобового раціону населення України
за 2010 – 2014 рр.**

(у розрахунку на одну особу)

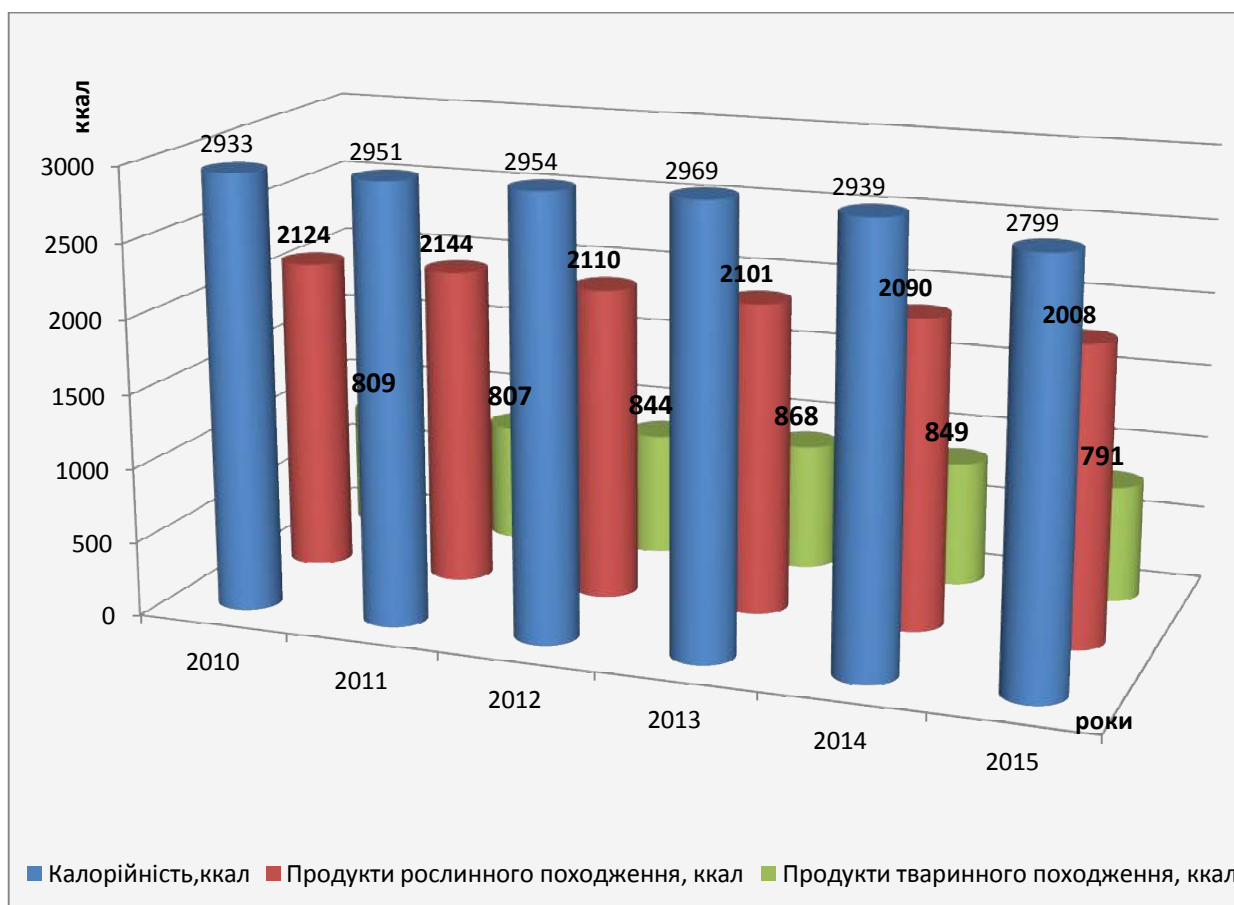
Показник	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2015р. +,- до 2014р.
Калорійність. ккал	2933	2951	2954	2969	2939	2799	-140
продукти рослинного походження	2124	2144	2110	2101	2090	2008	-82
продукти тваринного походження	809	807	844	868	849	791	-58

Складено на основі [11-19]

В порівнянні з 2014 роком у 2015 році енергетична цінність раціону харчування пересічного українця населення знизилася на 140 ккал. Зокрема, калорійність продуктів рослинного походження знизилася на 82 ккал., а продуктів тваринного походження на 58 ккал. В структурі споживання, продукти рослинного походження становлять 72%, а продукти тваринного походження лише 28%. Енергетична цінність раціону одного українця до стандарту споживання становить 93,3%. Динаміка калорійності раціону населення зображена на рис. 2.3.

Низький рівень споживання продуктів харчування тваринного пояснюється не лише проблемою недовиробництва потрібних обсягів

продовольства аграрним сектором економіки. Це є проблемою всієї економіки, адже у значної частини населення немає коштів на повноцінне збалансоване харчування. Таким чином, в харчовому раціоні населення скорочується частка продуктів з високим енергетичним змістом при зростанні відносно дешевого і більше доступного малозабезпеченим верствам населення крахмалевмісного, вуглецевого продукту – хліба і хлібопродуктів.

Побудовано автором на основі [210-219]

Рис. 2.3. Динаміка калорійності добового раціону харчування в Україні, 2010-2015 рр.

Такі продукти, як м'ясні, молочні та ряд інших «вимиваються» з раціону харчування основних верств населення, що змушує знаходити заміну відсутніх продуктів збільшенням дешевого асортименту. Найбільше падіння рівня споживання припадає на продукти, що містять життєво необхідні ферменти стриманим у м'ясопродуктах і молокопродуктах та рибі.

Інший бік продовольчої безпеки країни складається з продовольчої безпеки кожної людини, насамперед, економічної доступності до продовольчого кошика, здатності людини придбати продукти, які їй потрібні. Головним показником цього є рівень витрат на харчування, який на світовому ринку прийнято рахувати як відсоток від паритету купівельної спроможності. Питання доступності продовольства, як вагомий елемент продовольчої безпеки, безпосередньо залежить від рівня доходів, купівельної спроможності населення та доступності продуктів харчування за цінами. Зростання частки витрат на продовольство у бюджеті українських сімей говорить про низький рівень життя.

Таке положення зумовлено не лише загальним зниженням життєвого рівня більшої частини населення, частина якого взагалі живе за межею бідності, але і значним диспаритетом між багатими і бідними, поляризацією цих груп населення [221]. Рівень економічної доступності продовольства обумовлений як можливість придбання населенням продовольчих товарів при сформованому рівні цін і доходів в розмірах, закладених у мінімальному споживчому кошику (табл. 2.5). Номінальний грошовий дохід у 2013 році по країні в місяць склав 3265 грн., а в 2014 році він збільшився до 3480 грн. або на 6,7%. Прожитковий мінімум в по країні протягом останніх двох років не змінювався і становив 1176 грн. відповідно до розрахунку, коефіцієнт економічної доступності в 2014 році становить 2,95 пункти. Проте, дана тенденція не відображає позитивних змін, так, ціни на продовольчі товари в Україні році зростали в рази швидше, ніж доходи населення країни. Коефіцієнт економічної доступності за 2005 – 2014 рр. суттєво не змінився.

Незважаючи на позитивну динаміку заробітної плати та зростання коефіцієнта економічної доступності, триваючі інфляційні процеси в економіці випереджають грошові доходи населення країни [210–219]. Середньомісячні загальні доходи одного домогосподарства у 2014р. становили 4471 грн. Міське домогосподарство отримувало в середньому за місяць 4522 грн., сільське – 4367 грн.

Таблиця 2.5

Рівень доходів населення України, 2010- 2014 роки

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. +/- до 2013 р.
Наявні доходи населення	847949	988983	1149244	1215457	1191139	-24318
Реальний наявний дохід, % до попереднього року	117,1	108,0	113,9	106,1	91,62	-15
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	2239	2636	3026	3265	3480	+215
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	-14,7
Середній розмір призначеної пенсії, грн.	1122	1223	1430	1487	1536	+48
Реальний розмір призначеної пенсії, % до попереднього року	102,9	106,7	117,2	103,4	103,3	-0,1
Прожитковий мінімум на одну особу у розрахунку на місяць	875	953	1095	1176	1176	-
У % до попереднього року	124,8	108,9	114,9	107,4	100,0	-7,4

Складено на підставі [210-219]

У середньому на одного члена домогосподарства еквівалентні загальні доходи (далі – доходи) становили 2129 грн. на місяць, у міських домогосподарствах – 2185 грн., у сільських – 2013 грн. Середньомісячні доходи однієї особи перевищили середньорічний розмір прожиткового мінімуму (1176 грн.) у 1,8 рази. Середньодушові доходи домогосподарств у 2014 р. порівняно з попереднім роком зростали меншими темпами, ніж індекс споживчих цін за цей період: відповідно 104% проти 112%. Така ситуація спостерігається вперше після економічної кризи 2008 р.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства у 2014 р. становили 4049 грн., що на 6% більше, ніж у 2013 р. Міське домогосподарство витрачало в середньому за місяць 4193 грн., сільське – 3759 грн. У середньому на одного члена домогосподарства еквівалентні сукупні витрати становили 1928 грн. на місяць, у міських домогосподарствах – 2025 грн., у сільських – 1732 грн. Найбільш вагомою статтею сукупних витрат домогосподарств, як і у 2013 р., продовжували залишатися витрати на харчування (включаючи харчування поза домом), частка яких збільшилася на 1,8 в.п. і становила 54%. На купівлю непродовольчих товарів та послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства направляли 35% усіх сукупних витрат, що на 0,3 в.п. менше, ніж у 2013 р.

Фонд оплати праці, нарахований за рік штатним працівникам сільського господарства, становив 13,6 млрд. грн., або 3,6% загального фонду штатних працівників, що був нарахований в економіці країни. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника підприємств сільського господарства у 2014 р. зросла проти 2013 р. на 9,0%, але при цьому залишилась однією з найнижчих серед усіх видів економічної діяльності й становила 2476 грн. Протягом 2014 р. заборгованість із виплати заробітної плати працівникам сільського господарства збільшилася на 45,1% і станом на 1 січня 2015 р. становила 18,7 млн. грн., що складає 1,7% фонду оплати праці цього виду діяльності за грудень 2014 р. При цьому 11,2 млн. грн., або 59,7%, заборгованої заробітної плати утворено на підприємствах-

банкрутах (суб'єктах господарювання, щодо яких реалізуються процедури відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом). На економічно активні підприємства припадало 40,2% загальної суми боргу, ще 0,1% – на економічно неактивні, які призупинили діяльність у попередніх роках.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [167]. Прожитковий мінімум застосовується для: загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм; встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України; визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших.

До сьогодні при розрахунку прожиткового мінімуму використовується і методика і мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, затверджені урядом, ще у 2000 році. Хоча згідно із Законом України «Про прожитковий мінімум» набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п'ять років. Кожен рік Кабінет міністрів України ставив і продовжує ставити перед собою завдання затвердити новий набір продуктів, товарів і послуг для споживчого кошика і кожен рік не забезпечує умов виконання цього завдання. Проекти такого набору ходили з одного міністерства до іншого, але

всі ці спроби нічого не принесли. Таким чином, набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, що складає теперішній споживчий кошик, взагалі можна вважати не реалістичним.

Не менш важливим є те, що на думку фахівців, норми, закладені в прожитковому мінімумі громадян України, суттєво нижчі за фізіологічні, а набір непродовольчих товарів взагалі не забезпечує багатьох потреб сучасної людини [249]. На сьогоднішній день склалася така практика, коли рівень життя вважається задовільним, якщо середньодушові реальні грошові доходи перевищують прожитковий мінімум. Навіть з урахуванням того, що для порівняння застосовується не показник споживчого бюджету, а показник прожиткового мінімуму, тобто доходу, що забезпечує лише фізичне виживання людини (2.6).

Таблиця 2.6

**Середні ціни на окремі продукти харчування в Україні,
2010 – 2014 рр.**

(грн. за кг)

Продукти харчування	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2013 р. %
Хліб житній, житньо-пшеничний	4,62	5,64	6,55	6,84	9,04	+2,2
Крупи гречані,	13,47	11,04	7,65	9,18	18,07	+8,89
Рис	9,46	9,7	8,09	8,76	16,76	+8,0
Яловичина	40,47	48,73	53,10	55,73	68,69	+12,96
Свинина	41,59	46,48	48,70	50,58	62,78	+12,2
Птиця	20,28	22,40	21,90	23,14	31,09	+7,95
Риба морожена	28,68	33,17	31,19	32,10	43,67	+11,57
Молоко	7,04	7,55	7,22	7,98	9,38	1,4
Яйця	8,17	10,22	9,44	11,66	15,52	3,86
Картопля	2,35	4,84	2,23	3,45	5,29	+1,84

* Розраховано на основі [210-219]

Аналіз даних таблиці свідчить, що ціни на продукти харчування за досліджуваний період зросли по всьому переліку. ціни зросли на рис (на 72%), крупи гречані (на 43%), птицю (на 42%), рибу морожену (на 40%). В середньому ціни зросли на яловичину на 30%, на яйця на 33%, на свинину на

29%. Суттєво, також, зросла вартість рослинницької продукції. Отже, темп росту споживчих цін суттєво перевищує темп росту грошових доходів населення. Особливість стану продовольчої безпеки в Україні полягає в тім, що дефіциту продуктів харчування немає, але рівень його споживання внаслідок зниження купівельної спроможності населення, низької заробітної плати і високих цін знижується.

Вивчення сучасної продовольчої проблеми вимагає цілісного розуміння питань продовольчої безпеки й повноцінного харчування. Продовольча безпека країни забезпечується сукупністю економічних, екологічних і соціальних умов, пов'язаних як з розвитком сільського господарства і усього продовольчого сектору, так і з загальним станом національної й світової економіки.

Основними напрямками розвитку аграрного сектору, стабільного нарощування його продукції має бути структурна перебудова його складових, удосконалення функціонально-комплексної і територіальної структур; розвиток інтеграції, горизонтальної і вертикальної кооперації, комплексності і комбінування виробництва і формування нових інтеграційних структур; організаційно-економічне зміцнення усіх сільськогосподарських підприємств і господарств, поглиблення їх спеціалізації на виробництві тих видів продукції, для яких вони мають найкращі природні і економічні умови і які обходяться їм найдешевше; максимальне задіяння усіх механізмів стимулювання розвитку аграрного виробництва, удосконалення фінансово-кредитної, цінової, податкової, рентної, страхової і митної політики. Необхідно запровадити у практику намічений ще в 2001 році механізм забезпечення прозорості аграрного ринку і державної підтримки за рахунок бюджетних коштів, доходів сільськогосподарських товаровиробників, одержаних ними від продажу за грошові кошти сільськогосподарської продукції на товарних біржах, аукціонах і підприємствах переробної промисловості.

Для того щоб призупинити наростаючу загрозу продовольчій безпеці державі слід вжити таких заходів:

- затвердити національні стандарти споживання по всій необхідній номенклатурі продуктів харчування в середньому в розрахунку на душу населення, а також за окремими статевовіковими групами;
- з метою зниження бідності населення основними пріоритетами є: проведення політики, спрямованої на вирівнювання рівня розвитку регіонів, забезпечення подальшого економічного зростання галузей економіки, в т.ч. аграрного сектору, створення державою умов для реалізації трудового потенціалу збіднілого населення (особливо на селі), посилення адресності надання соціальної допомоги соціально вразливим верствам населення;
- керівництву областей необхідно вести моніторинг мінімального споживчого кошика, розрахованого на основі національних стандартів споживання;
- розробити систему контролю якості продуктів харчування, наближену до міжнародних стандартів;
- здійснювати моніторинг забезпеченості продовольчої безпеки;
- оптимізувати систему формування, зберігання та використання державних продовольчих запасів [21].

2.2. Аграрний сектор як ключовий фактор забезпечення продовольчої безпеки України

Ключова роль у вирішенні проблеми забезпечення продовольчої безпеки країни в умовах формування ринкових відносин належить розвитку аграрного сектора економіки.

На початку 90-х років XX ст. почалося активне роздержавлення великих підприємств і організацій, з'явилися умови для розвитку і розширення комерційних структур. Однак, у сільському господарстві цей

процес не носив настільки динамічний характер, тому, що в той час не було вирішено питання про приватизацію основного засобу виробництва – землі.

Період формування умов продовольчої безпеки збігся з початком приватизаційних процесів в аграрному секторі економіки. В Україні зниження показників і в тваринництві, і в рослинництві були першою ознакою глибокої аграрної кризи. Неминуче зниження темпів виробництва сільськогосподарської продукції було зумовлене всім ходом попередньої аграрної еволюції. Основними факторами, що призвели до кризи аграрного сектору є:

- погіршення якості земель сільськогосподарського призначення;
- падіння ефективності сільськогосподарського виробництва;
- відсталість матеріально-технічної бази;
- зростання імпортої залежності;
- наростання міграції населення з сільської місцевості та загострення соціальних проблем сіл;
- харчування сільських жителів стало більш скупим, ніж міського населення;
- суттєве відставання від економічно розвинених країн і середньосвітових показників по продуктивності сільськогосподарського виробництва і продуктивності праці.

Аграрна криза є частиною загальноекономічної, що має глибоке коріння і тривалий характер та викликана аграрною політикою держави, яка проводилася десятиріччями неефективно. Для подолання негативних тенденцій у сільському господарстві були потрібні суттєві зміни, що передбачають систему заходів з докорінного перетворення економічних відносин на селі, з метою забезпечення населення продовольством і зростання його життєвого рівня. Українські вчені і провідні спеціалісти галузі неодноразово наголошували на необхідності поетапного реформування аграрного сектору економіки знизу, на добровільній, а не на директивній основі.

Одним з головних напрямків аграрної реформи, безсумнівно, було формування ринкової аграрної структури на основі реорганізації колгоспів і радгоспів. Це, стало в першу чергу політичним завданням і не могло допомогти у вирішенні економічних труднощів. Проведене внаслідок реформи збільшення чисельності фермерських господарств і нових форм господарювання не мало вирішального впливу на існуючий диспаритет цін, стихійність ринку і не компенсувало відсутність керуючої ролі держави.

Аграрний сектор охоплює ряд галузей, які об'єднані в єдину цілісну систему, що спеціалізуються на виробництві продовольства. Історична направленість становлення аграрної сфери полягає у розвитку навколо осередків тваринництва й землеробства підприємств харчової та переробної промисловості, освітніх й наукових аграрних закладів (рис. 2.4).

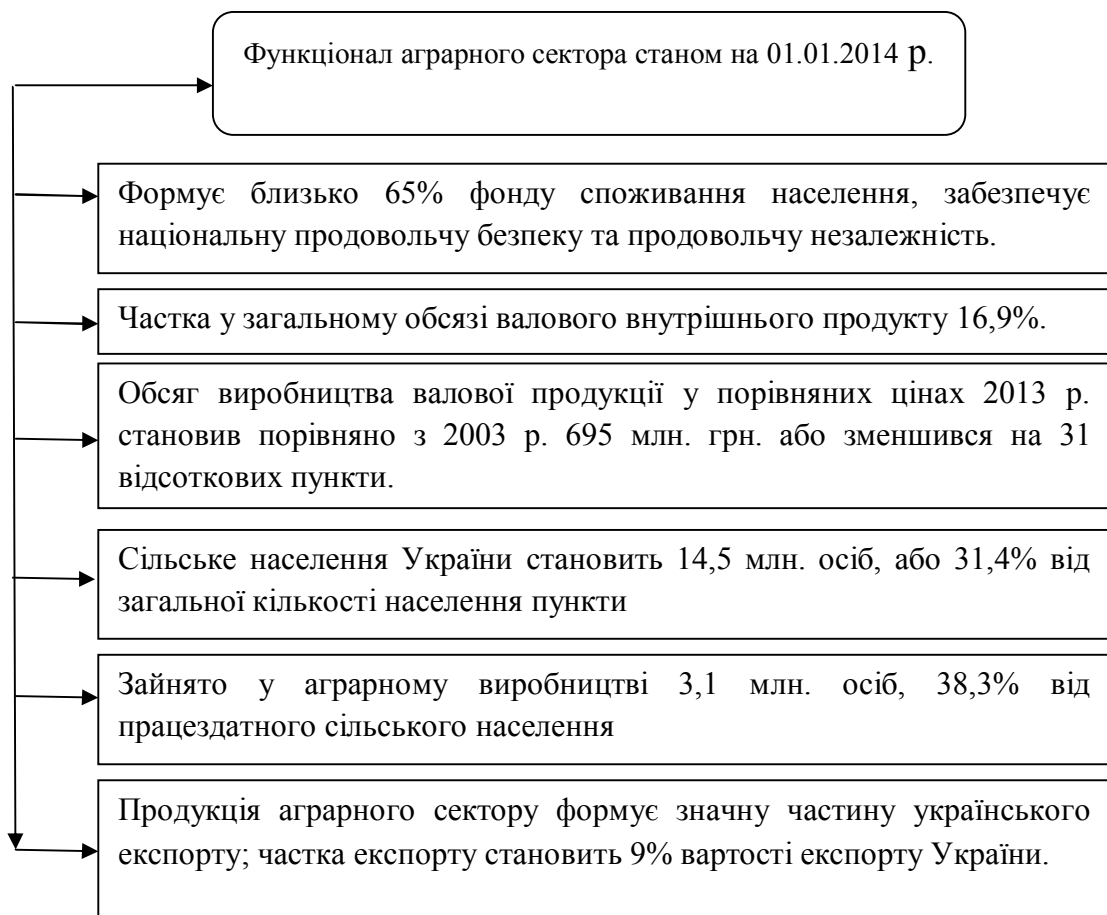

Рис. 2.4. Функціонал аграрного сектора в економіці держави та стан його розвитку [160]

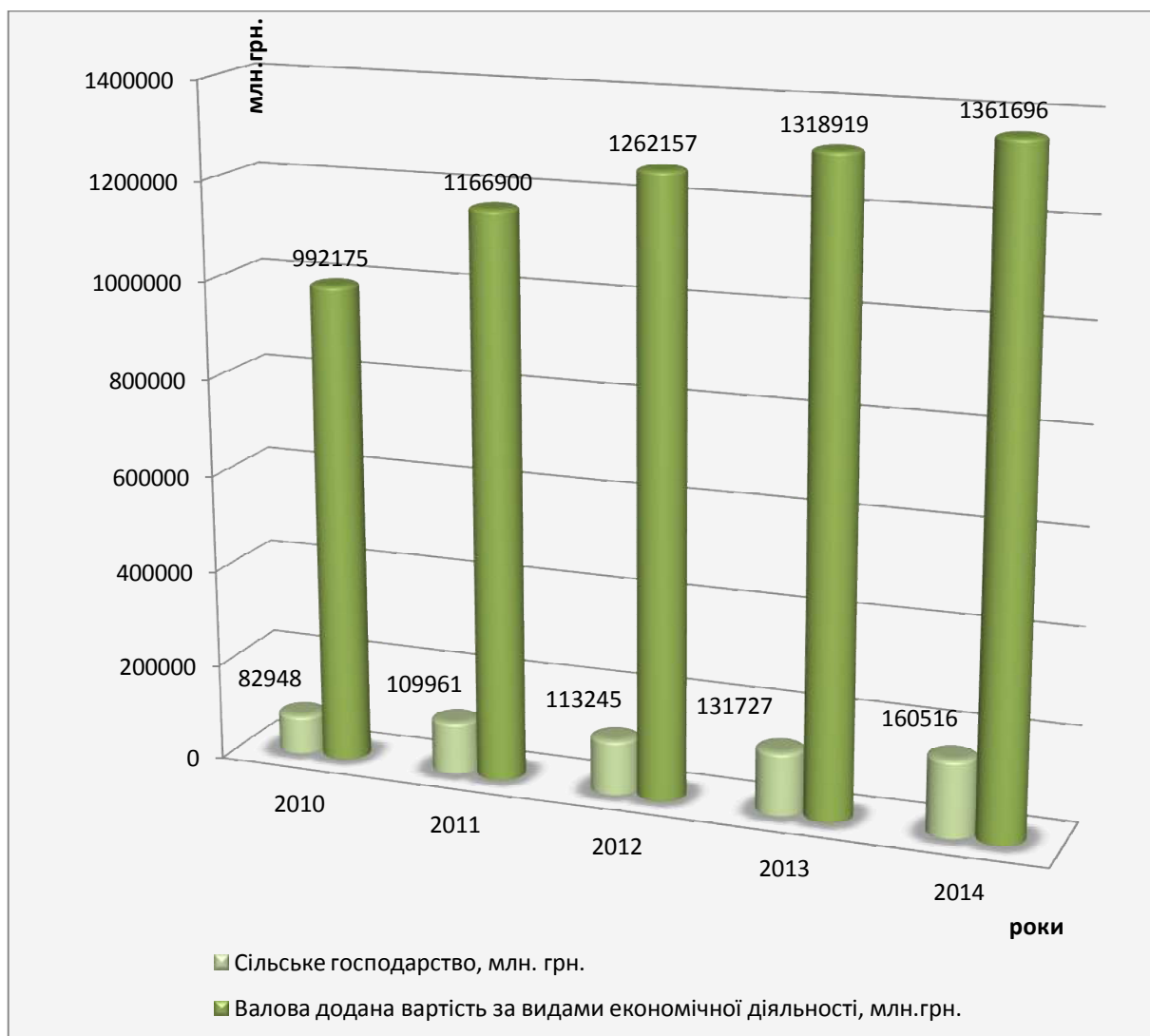
Одночасно із цим, кількість залученого персоналу в землеробстві й тваринництві внаслідок науково-технічного прогресу постійно скорочувалась, тоді як інші структурні підрозділи АПК збільшували чисельність працюючих.

Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Ефективність виробництва галузі сільського господарства забезпечує зростання достатку населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, нарощуванню експортних можливостей. В той же час виробництво у сільському господарстві схильне до ризиків завдяки значній залежності від природних чинників.

У 2014 р. валова додана вартість сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) становила 160516 млн. грн., та у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки склала 11,8% (рис. 2.5.).

Сільське господарство є основним показником розвитку аграрного сектора економіки. Україна має достатній потенціал для розвитку аграрного виробництва. Одним із основних факторів розвитку аграрного сектору є земля. За даними земельного обліку загальна площа сільськогосподарських угідь в 2014 р. становила 41,5 млн. га (69% території України), з яких 32,5 млн. га – площа ріллі. Із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,2% припадало на сільськогосподарські підприємства, 38,4% – на громадян, 10,9% – на землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5% – на інших користувачів. У 2014 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося майже 53 тис. підприємств, якими використовувалося близько 22 млн. га сільськогосподарських угідь (додаток А). Більше половини цих угідь (11,9 млн. га), зосереджено в господарських товариствах, 15,5% – у приватних підприємствах, 2,6% – у кооперативах, 21,5% – у фермерських господарствах, 2,6% – у державних підприємствах, 2,6% – у підприємствах інших організаційних форм. Із загальної кількості підприємств 45 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З

них 67,3% підприємств мають площу до 100 га, 15,8% – від 100 до 500 га, 5,6% – від 500 до 1000 га, 5,4% – від 1000 до 2000 га, 5,9% – понад 2000 га.

Побудовано автором на основі . [203-208]

Рис. 2.5. Динаміка валової доданої вартості сільського господарства,

Порівняно з 2013 р. середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств та середній розмір підприємства без урахування фермерських господарств збільшилися на 19 га та на 126 га і становили 410 га та 1289 га відповідно [208].

На початок 2014 р. налічувалось більше 39 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,6 млн. га сільгоспугідь, у т.ч. 4,5 млн. га ріллі. У 2014 р. відбулося подальше укрупнення фермерських господарств: на одне господарство в середньому

припадало 117,2 га сільськогосподарських угідь, у т.ч. 113,8 га ріллі (на 8,0 % більше, ніж у попередньому році). Орендовані землі фермерських господарств складали 78,4% загальної площі землі в їх користуванні (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції) [201]. Останніми роками відбувалося поступове зростання обсягів виробництва продукції сільського господарства. Коливання обсягів виробництва на протязі років переважно пов'язане з динамікою роботи рослинництва, яке прогнозовано залежить від погодних умов. Так, за останні роки найменш результативним за обсягами виробництва був 2000 рік, коли складні кліматичні умови спричинили різкий спад обсягів виробництв.

У 2014 р. загальний обсяг виробництва валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) склав 252,9 млрд. грн., у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 139,2 млрд. грн., господарствах населення – 113,7 млрд. грн. (додаток Б). Порівняно з 2013 р. у сільському господарстві отримано 2,8% приросту загального обсягу продукції сільського господарства, у т.ч. в аграрних підприємствах – 4,1%, у господарствах населення – 1,2% [208]. Перевищення обсягів сільськогосподарського виробництва відзначалось у 15 регіонах країни: від 1,6% у Закарпатській області до 16,0% у Хмельницькій. Найсуттєвіший внесок у загальний обсяг валової продукції зробили господарства Вінницької (7,9%), Київської (6,3%), Полтавської (6,1%), Харківської (6,0%), Черкаської (5,8%), Дніпропетровської (5,6%) та Хмельницької (5,3%) областей.

У галузевій структурі валової продукції сільського господарства провідне місце (70,2% від загального обсягу виробництва) традиційно належить продукції рослинництва. У сільськогосподарських підприємствах її частка становить 75,7%, у господарствах населення – 63,4%. У 2014 р. вироблено рослинницької продукції (у постійних цінах 2010 р.) на 177,4 млрд. грн., у т.ч. аграрними підприємствами – на 105,3 млрд. грн., господарствами населення – на 72,1 млрд. грн. Порівняно з 2013 р. відбулося

збільшення на 3,1% обсягів виробництва продукції рослинництва, у т.ч. в підприємствах – на 3,9%, у господарствах населення – на 1,9% [201]. У галузі тваринництва обсяг виробництва за 2014 р. становив 75,5 млрд. грн., що на 2,0% більше порівняно з 2013 р. Зростання відбулося за рахунок приросту виробництва на 4,6% в аграрних підприємствах, частка яких у загальному обсязі тваринницької продукції склала 44,9%. господарства населення, які є основними виробниками продукції в цій галузі (41,6 млрд. грн., або 55,1%), утримали її виробництво на рівні 2013 р. [208].

Основними виробниками продукції сільського господарства залишаються сільськогосподарські підприємства, питома вага яких у вартості валової продукції становить 54% (додаток В). Серед зазначених об'єктів господарювання особливої уваги заслуговують недержавні сільськогосподарські підприємства, питома вага яких у вартості валової продукції становить 53%, тоді як фермерські господарства виробляють лише 7,6% валової продукції. Господарства населення виробляють 46% сільськогосподарської продукції. Загальні обсяги продукції рослинництва збільшилися як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. Значний приріст обсягів у підприємствах підвищив їх частку у загальному виробництві продукції рослинництва, відповідно 58,6% та 41,4%.

Негативна динаміка розвитку виробництва продукції тваринництва призвела до збільшення її частки у особистих господарствах населення.

Вклад господарств населення у загальне виробництво тваринницької продукції проти постійно зростає, і вони і надалі залишаються основними виробниками зазначеної продукції (56,5%). Наслідком таких змін став висновок, що особисті господарства населення є основними постачальниками продукції тваринництва. Якщо проаналізувати абсолютні обсяги виробництва тваринницької продукції, що виробляється господарствами населення, за останні роки, то вони постійно зростають. Аналіз обсягів виробництва продукції тваринництва, що надійшла з господарств населення,

показує їх постійне зростання. Це пояснюється тим, що метою утримання худоби і птиці у господарствах населення є забезпечення не тільки власних продуктових потреб, а і отримання додаткових матеріальних благ. Оскільки рівень доходів населення села доволі низький, виробництво продукції сільського господарства для нього є необхідним. Внаслідок цього вірогідність того, що на протязі певного часу особисті господарства будуть виробляти вагому частку валової продукції сільського господарства є достатньо високою.

Однією з найголовніших характеристик економічної самостійності та добробуту країни є рівень виробництва сільськогосподарських культур в країні. Одними із вагоміших показників, що характеризують економічний потенціал ринку продукції рослинництва є розмір посівних площ і врожайність зернових культур, так як саме вони служать джерелом визначення рівня продовольчої безпеки. Загальна посівна площа сільськогосподарських культур під урожай 2014 р. (27,2 млн. га) порівняно з 2013 р. зменшилась на 1,2% за рахунок її скорочення в аграрних підприємствах на 2,2% (становила 18,8 млн. га) та розширення у господарствах населення на 1,2% (8,4 млн. га).

У 2014 р. скоротилася посівна площа під зерновими культурами проти 2013 р. на 5,6% (14,8 млн. га), під кормовими культурами – на 6,5% (2,1 млн. га), під картоплею та овоче-баштанними культурами – на 1,1% (1,9 млн. га). Площа під технічними культурами розширилась на 9,3% (було відведено 8,4 млн. га), у т.ч. під цукровими буряками – на 18,3% (331 тис. га), під олійними культурами – на 8,9% (8,1 млн. га) за рахунок збільшення посівів сої на 33,1% (1,8 млн. га) та соняшнику – на 5,8% (5,3 млн. га). У зерновому кліні частка площ під озимими культурами склала 48,6% (7,2 млн. га), з яких під пшеницею було зайнято 82% площ (5,9 млн. га); під ярими культурами – 51,4% (7,6 млн. га). Серед ярих зернових культур найбільш поширеними були кукурудза (4,7 млн. га) та ячмінь (майже 2,0 млн. га). У сільськогосподарських підприємствах переважну частку посівів займали

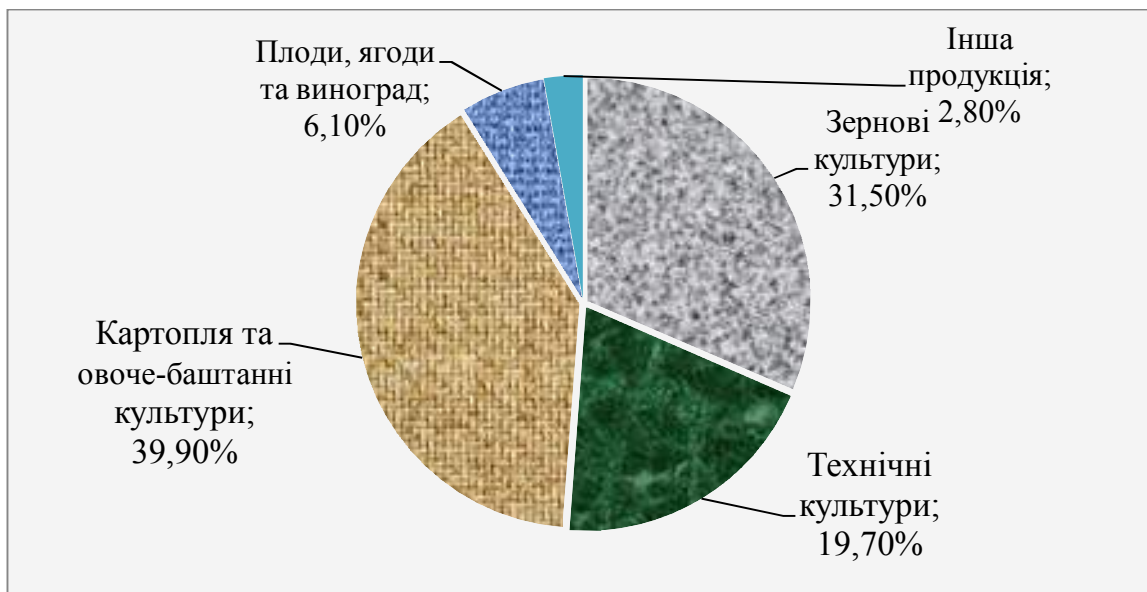
зернові (56,5%) та технічні культури (38,4%); у господарствах населення під зерновими знаходилось 49,6% посівів, під картоплею та овоче-баштаними – 21,6%, під кормовими культурами – 14,4%.

У 2014р. виробництвом зернових і зернобобових культур займались 34,4 тис. аграрних підприємств, соняшнику – 21,6 тис., цукрових буряків – 1,1 тис., сої – 9,1 тис., ріпаку озимого – 4,5 тис. підприємств. Ними вироблено 49,9 млн. т зернових і зернобобових культур (по 47,5 ц з 1 га) зібраної площі, 8,7 млн. т соняшнику (по 20,5 ц з 1 га), 14,6 млн. т цукрових буряків (по 490,2 ц з 1 га), 3,7 млн. т сої (по 21,9 ц з 1 га), 2,1 млн. т ріпаку [201]. Слід зазначити, що продуктивність великотоварних підприємств досить висока: 2,6 тис. виробників зернових і зернобобових культур з обсягом виробництва понад 5,0 тис. т кожний отримали з одного гектара по 58,1 ц збіжжя проти 34,5 ц в аграрних підприємствах з обсягом виробництва до 5,0 тис. т. Господарствами населення у 2014 р. вирощено 97% загального урожаю картоплі, 86% овочів, 83% плодів і ягід, 45% винограду, 22% зерна, 14% соняшнику, 7% цукрових буряків (фабричних).

Високий урожай зернових і зернобобових культур у 2014 р. (63,9 млн. т у вазі після доробки) отримано за рахунок підвищення їхньої врожайності до середньосвітового рівня (додаток Г). Порівняно з 2013 р. виробництво зерна збільшилось на 2,5% при зростанні врожайності зернових культур на 3,1 ц з 1 га (або на 7,6%), навіть незважаючи на скорочення площі збирання на 0,7 млн. га (або на 4,6%) [208].

Валовий збір цукрових буряків, призначених для переробки (15,7 млн. т), порівняно з 2013 р. збільшено на 45,8% за рахунок розширення площі збирання на 22,1% та зростання урожайності (на 19,5%). Сільськогосподарськими підприємствами накопано 14,6 млн. т (93% загального виробництва), що на 60,4% більше проти 2013 р., при середній урожайності з 1 га 490,2 центнерів (у 2013 р. – 419,4 ц). Зниження урожайності соняшнику на 2,5 ц з 1 га, або на 11,4%, навіть за умови розширення площ збирання на 205,9 тис. га, або на 4,1%, призвело до

скорочення у 2014 р. проти 2013 р. загального виробництва насіння на 7,4% (рис. 2.6).

Складено на підставі даних [208]

Рис. 2.6. Структура виробництва продукції рослинництва у 2014 році

Виробництво картоплі (23,7 млн. т) та овочів (9,6 млн. т) зросло проти 2013 р. відповідно на 8,4% і 2,6% за рахунок зростання урожайності картоплі на 10,6%, овочів – на 4,1%, при незначному скороченні площ збирання цих культур [208]. Підприємства аграрного сектору вирощують, в переважній більшості, вирощують зернові та технічні культури, як більш рентабельні. Основними виробниками плодовоовочевої продукції залишаються домогосподарства, на присадибних ділянках яких зосереджено виробництво 90 % картоплі та овочів. Незважаючи на значно менші фінансові можливості (порівняно з сільськогосподарськими підприємствами) особисті господарства мають набагато більше навантаження у питаннях забезпечення населення продуктами харчування.

На 1 січня 2015 р. в країні нараховувалось 3884 тис. голів великої рогатої худоби, що на 513,7 тис. голів, або на 11,7% менше порівняно з початком 2014 р., у т.ч. у сільгосппідприємствах – 1310,2 тис. голів (на 107,4 тис. голів, або на 7,6%), у господарствах населення – 2573,8 тис. голів (на 406,3 тис. голів, або на 13,6% менше). Поголов'я корів в аграрних

підприємствах (529,2 тис. голів) зменшилось на 5,6%, у господарствах населення (1733,5 тис. голів) – на 7,9%, що зумовило загальне скорочення показника на 7,4%, або на 180,3 тис. голів [208].

У 2014 р. поголів'я свиней зменшилось на 5,3% і на кінець року становило 7350,7 тис. голів, у т.ч. в аграрних підприємствах – на 1,6% (3732,8 тис. голів), у господарствах населення – на 8,9% (3617,9 тис. голів). Загальне поголів'я птиці всіх видів порівняно з початком 2014 р. зменшилось на 3,3%, або на 7,3 млн. голів (становило 213,3 млн. голів), у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 4,1%, або на 5,2 млн. голів (122,1 млн. голів), у господарствах населення – на 2,3%, або на 2,1 млн. голів (91,2 млн. голів). На 1 січня 2014 р. в країні нараховувалось 4534,0 тис. голів великої рогатої худоби, що на 111,9 тис. голів, або на 2,4% менше порівняно з початком 2013 р., у т.ч. у господарствах населення – 3096,5 тис. голів (на 42,9 тис. голів, або на 1,4% менше) (додаток Д). У сільгосппідприємствах поголів'я великої рогатої худоби скоротилось на 69 тис. голів (на 4,6%). Поголів'я корів в аграрних підприємствах (565,4 тис. голів) зменшилось на 1,7%, у господарствах населення (1943,4 тис. голів) – на 1,8%, що зумовило загальне скорочення показника на 1,8%, або на 45,5 тис. голів. У 2013 р. поголів'я свиней збільшилось на 4,6% і на кінець року становило 7922,2 тис. голів, у т.ч. в аграрних підприємствах – на 9,1% (3878,9 тис. голів), у господарствах населення – на 0,6% (4043,3 тис. голів) [208].

Загальне поголів'я птиці всіх видів порівняно з початком 2013 р. зросло на 7,6%, або на 16,2 млн. голів (становило 230,3 млн. голів), у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 12%, або на 14,2 млн. голів (132,1 млн. голів), у господарствах населення – на 2,1%. Дещо скоротилося (на 0,2%, або на 3 тис. голів) поголів'я овець та кіз за рахунок зменшення стада в аграрних підприємствах на 6,3% (становило 248,5 тис. голів). У господарствах населення зосереджена значна частина поголів'я худоби та птиці: на початок 2014р. вони утримували 68,3% поголів'я великої рогатої

худоби (у т.ч. корів – 77,5%); 51% свиней; 85,7% овець та кіз; 42,6% птиці всіх видів.

У 2014 р. обсяг вирощування худоби та птиці (в живій вазі) перевищив рівень 2013 р. на 0,4%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах на 3,9%, а у господарствах населення знизився на 5,1 % (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Продукція галузі тваринництва за 2010 – 2014 рр.

Продукція	Роки					2014 р. до 2013 р	
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	+, -	%
Продукція тваринництва							
М'ясо (у забійній вазі). тис. т.	2059	21434	2210	2389	2360	-29	98,79
у тому числі							
яловичина та телятина	427,7	399,1	388	428	413	-15	96,49
свинина	631,2	704,4	701	748	743	-5	99,33
м'ясо птиці	935,5	995,2	1075	1168	1165	-3	99,74
баранина та козлятина	21,0	19,6	20	19	14	-5	73,68
Молоко, тис. т	11248	11086	11378	11488	11133	-355	96,91
Яйця. млн..ш	17052	18690	19110	19615	19587	-28	99,67
Вовна, т	4192	3877	3724	3520	2602	-918	73,92
Продуктивність худоби та птиці							
Середньодобові прирости ВРХ на вирощуванні та відгодівля, г	461	481	504	508	525	+17	103,35
Середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі. г	375	414	448	474	481	+7	101,48
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	4082	4174	4361	4446	4508	+62	101,39
Середня річна несучість однієї курки несучки, шт.	281	286	293	289	276	-13	95,50
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	3,4	3,4	3,3	3,2	3,0	-0,2	93.75

Складено на підставі даних [203-208]

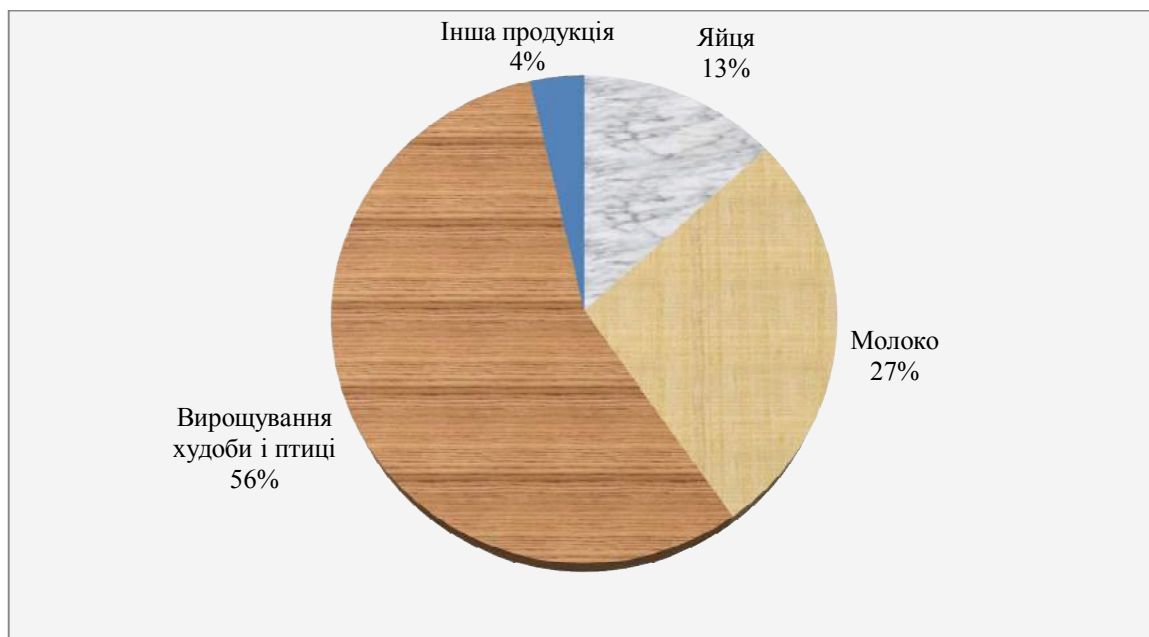
Середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі збільшилися на 4,2%, свиней – на 1,9% і відповідно становили 525 г та 481 г. Загальне виробництво м'яса у 2014 р. становило 2,4 млн. т, що на 4,4% більше порівняно з 2013 р. Якщо в аграрних підприємствах зберігалася тенденція підвищення інтенсивності господарювання (загальні обсяги вирощування худоби та птиці перевищували обсяги реалізації тварин на забій на 4,4%), то у господарствах населення, як і в попередні роки, обсяги реалізації худоби та птиці на забій випереджали обсяги їх вирощування. Зростання виробництва м'яса спостерігалось як в аграрних підприємствах (на 6,3%), так і в господарствах населення (на 1,5%).

В аграрних підприємствах показник 2013 р. перевищено за рахунок зростання обсягів вирощування свиней (на 3,1%) та птиці всіх видів (на 5,6%). У структурі виробництва м'яса сільськогосподарськими підприємствами найбільшою залишається питома вага м'яса птиці всіх видів (67,1%), у той час, як господарства населення надавали перевагу виробництву свинини (40,3%), яловичини та телятини (34,6%) [208].

У 2014 р. порівняно з 2013 р зафіксовано зменшення на 1% загального виробництва молока (11,1 млн. т) за рахунок скорочення валових надоїв у господарствах населення на 1,7% (8,5 млн. т) (рис. 2.7). У сільськогосподарських підприємствах відбулося зростання виробництва молока на 3,5% (становило 2,6 млн. т). Середньорічний надій молока від однієї корови, що була в наявності на початок 2014р., в господарствах усіх категорій склав 4508 кг (на 1,2% більше проти 2013р.), у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 5027 кг (на 4,0% більше), у господарствах населення – 4363 кг (на 0,3% більше).

Виробництво яєць у господарствах усіх категорій порівняно з 2013 р. збільшилося на 2,6% (19,6 млрд. шт.) за рахунок зростання їхнього виробництва як в аграрних підприємствах на 3,7% (становило 12,5 млрд. шт. при зменшенні несучості курей-несучок з 289 до 276 яєць), так і в

господарствах населення – на 0,7%. Обсяг виробництва на одну особу яєць від птиці всіх видів у 2014 р. становив 456 штук, м'яса (у забійній вазі) – 55 кг і молока – 259 кг [208].

Складено на основі [208]

Рис. 2.7. Структура виробництва продукції тваринництва у 2014 році

У 2014 р. відмічається тенденція до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на одну особу на 5,18 % (табл. 2.8). Зокрема, виробництво продукції рослинництва збільшилося на 6,89%, а продукції тваринництва на 0,30%. Зростання рослинницької продукції зумовлене збільшенням виробництва зернових культур на 7,14%, цукрових буряків на 54,43%, картоплі на 12,68%. По інших видах рослинницької продукції відмічається спад виробництва. Виробництво яєць на одну особу в у 2014 р. становило 456 штуку, м'яса (у забійній вазі) – 55 кг і молока – 259 кг. Як відмічалось вище, обсяг виробництва сільськогосподарської продукції постійно зростає. Незважаючи на тяжкий стан, у якому перебуває економіка нашої країни, прибутковість сільського господарства зросла в порівнянні з 2013 роком (додаток Е). За попередніми підсумками господарської діяльності сільськогосподарських підприємств у 2014 р. рівень рентабельності їх

основної діяльності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому склав 25,2% проти 11,2 % у попередньому році.

Таблиця 2. 8

**Виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу
за 2010 – 2014 рр.**

(кг)

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2013 р. %
Продукція сільського господарства, грн.	4249	5113	4897	5559	5847	105,18
Продукція рослинництва, грн.	2715	3554	3273	3867	4133	106,89
Зернові культури	856	1242	1014	1386	1485	107,14
Цукрові буряки	300	410	404	237	366	154,43
Соняшник	148	190	184	243	236	97,12
Картопля	408	531	510	489	551	112,68
Плоди та ягоди	38	41	44	50	46	92,0
Виноград	9	11	10	13	10	76,92
Продукція тваринництва, грн.	1534	1559	1624	1692	1714	100,30
М'ясо (у забійній вазі)	45	47	49	53	55	103,77
Молоко	245	243	250	253	259	102,37
Яйця, шт.	372	409	419	432	456	105,56

Складено на основі [203-208]

Рентабельність виробництва продукції рослинництва становила 29,2% проти 11,1% у 2013 р. У звітному році було зафіксовано зростання рівня рентабельності виробництва більшості продукції рослинництва. Зокрема, прибутковість зернових і зернобобових культур збільшилася з 1,8% у 2013 р. до 25,8% у 2014р., соняшника – з 28,7% до 37,4%, ріпаку – з 8,8% до 28,7%, сої – з 15,9% до 34,2%, цукрових буряків (фабричних) – з 2,7% до 18,3%, овочів відкритого ґрунту – з 4,6% до 17,0%. Поряд з цим, за підсумками 2014 р. суттєво зменшилася рентабельність виробництва картоплі – з 23,2% у 2013 р. до 9,2% у 2014 р. [208].

У галузі тваринництва, як і в попередньому році, рентабельним було вирощування свиней на м'ясо та виробництво молока і яєць. Порівняно з 2013 р. прибутковість молока зменшилася з 13,7% до 11,2%, але збільшилася

прибутковість виробництва яєць з 48,0% до 54,9% та вирощування свиней на м'ясо – з 0,3% до 6,0%. У 2014 р. менш збитковим стало виробництво м'яса великої рогатої худоби, рентабельність якого становила мінус 35,6% проти мінус 43,5% у 2013 р., птиці – мінус 9,0% проти мінус 9,9%, а рентабельність вирощування на м'ясо овець і кіз залишилась майже на рівні 2013 р. і становила мінус 43,3%. Водночас збільшилася збитковість виробництва вовни з мінус 72,8% до мінус 79,7% [208].

Незважаючи на позитивну тенденцію зростання ефективності сільськогосподарського виробництва, досягнутий рівень є недостатнім для стабільного забезпечення продовольчої безпеки національної економіки. Основними причинами, що гальмують результативність сільськогосподарського виробництва, на нашу думку, перш за все є: погіршення стану родючості ґрунту, насамперед через недостатнє використання мінеральних і органічних добрив у виробництві; слабка матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств; низький рівень продуктивності землеробства і тваринництва та ін.

Стримуючим фактором ефективного розвитку аграрного сектору є і сучасний рівень технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва. Сфера матеріально-технічного забезпечення і обслуговування в даний час не володіє властивими зрілому ринку рисами й особливостями, вона функціонує при низькому рівні виробничої та ринкової інфраструктури. За своїм природним потенціалом, технічної озброєності, соціально-економічної та виробничої інфраструктури сільське господарство не може конкурувати на світовому ринку.

Більшість підприємств через технічну відсталість перейшли на екстенсивні методи, і їх діяльність стала цілком залежати від ландшафтних і погодних умов. Виробничий процес на будь-якому підприємстві передбачає використання засобів та предметів праці, що в сукупності формують засоби виробництва. Основне завдання підприємств аграрної галузі це формування потенціалу, необхідного для забезпечення оптимального обсягу

продовольства та пошук ефективних напрямів використання наявного матеріального оснащення. Важливість поставленого завдання полягає у значущості впливу матеріально-технічних засобів на потенціал всієї галузі. За останнє десятиліття майже знищено матеріально-технічну базу та передові технології виробництва сільськогосподарської продукції.

У сільському господарстві використовується 2,6% основних засобів вітчизняної економіки. В сільськогосподарських підприємствах налічується 151,3 тис. тракторів, 104,3 вантажних і вантажопасажирських автомобілів, 72,4 тис. сівалок, 32,8 тис. зернозбиральних комбайнів та іншої сільськогосподарської техніки; 172 тис. тракторів і 21 тис. зернозбиральних комбайнів знаходяться у господарствах населення. Для аграрних підприємств характерною є нерівномірність надходження та вибуття виробних засобів, що створює перешкоди для виробництва якісного продовольства. Для вирішення даної проблеми необхідним є створення потужного виробничого потенціалу, який би забезпечив збільшення обсягів виробництва продовольства, сприяв росту рентабельності підприємств, зниження матеріаломісткості продукції.

Ефективність використання виробничо-матеріальних ресурсів, оптимальне співвідношення основного і оборотного капіталу є основою для отримання прибутку - основного джерела відтворення кожного суб'єкта господарської діяльності. Забезпеченість сільського господарства України основними засобами є незадовільною, про що свідчить зменшення їх вартості (додаток Ж).

При цьому, якщо в економіці України в цілому, починаючи з 2001 р., спостерігається зростання вартості основних засобів, то у сільському господарстві їх вартість постійно знижується. Проте за рівнем забезпеченості сільського господарства матеріально-технічними ресурсами Україна значно відстає від розвинутих країн світу. В середньому по Україні на 1 га сільськогосподарських угідь припадає в 5–7 разів менше основних засобів, ніж у сільськогосподарських підприємствах з оновленою матеріально-технічною базою. Особливо низький рівень фондооснащеності

спостерігається в господарствах населення, малих та середніх сільськогосподарських підприємствах з площею посівів до 250 га. [220].

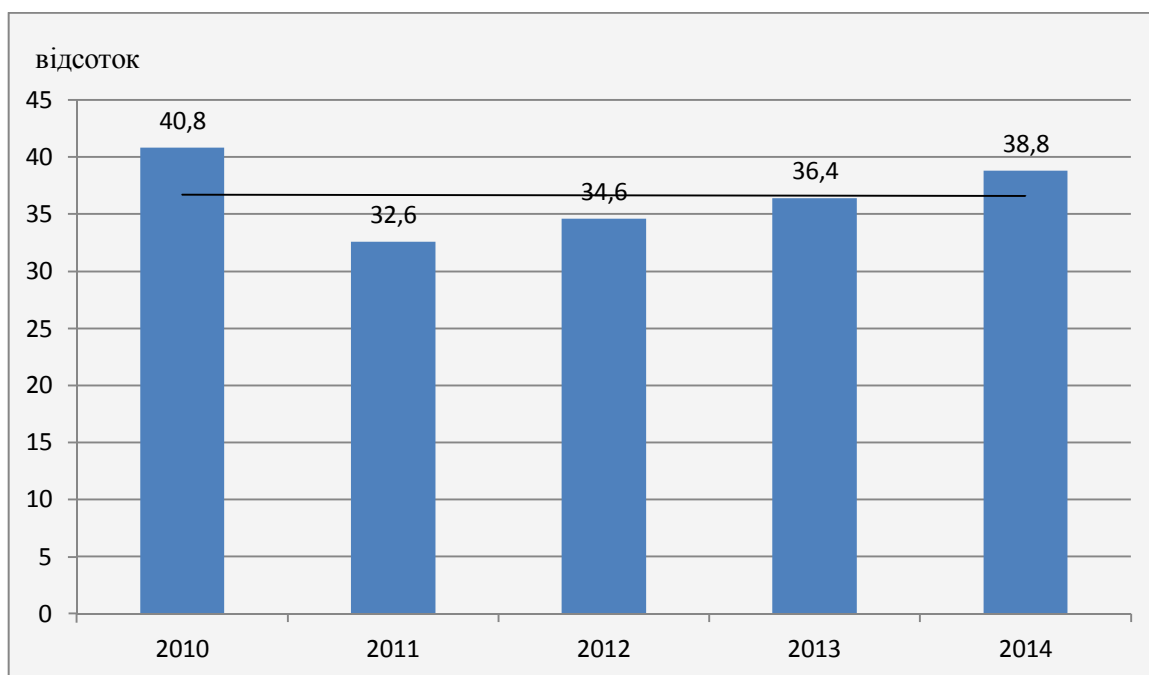
Стрімке зменшення наявної кількості машинно-тракторного парку та суттєве погіршення його якісного стану призводять до значного збільшення навантаження на фізичний трактор ріллі, а на зернозбиральний комбайн – посівів зернових. В свою чергу, все це призводить до розтягування агротехнічних строків виконання польових робіт, погіршує їх якість, значно збільшує втрати урожаю, що в кінцевому підсумку негативно відображається на якісних характеристиках виробленої сільськогосподарської продукції та її собівартості.

Щорічно сільськогосподарські підприємства списують близько 4 тис. тракторів, 1,1-1,5 тисяч зернозбиральних комбайнів, а надходження їх не перевищує відповідно 10 та 3,5 тисяч, в свою чергу відбивається на загальній кількості техніки в сільгосппідприємствах. Навантаження на трактор та комбайн в Україні у 3-7 разів перевищує відповідні показники розвинених країн [1]. З виробничого процесу постійно вибувають трактори, комбайни, культиватори, а надходження їх майже не відбувається (додаток 3). За період з 2000 р. по 2013 р. сільськогосподарські підприємства втратили половину парку тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів, що суттєво впливає на результати виробництва та своєчасне виконання польових робіт.

Значна зношеність основних засобів та повільні темпи їхнього відновлення призводять до порушення технологічних процесів у виробництві сільськогосподарської продукції, що адекватно позначається на урожайності, продуктивності тварин та ефективності використання основних засобів. Нееквівалентність обміну сільськогосподарської та промислової продукції, істотне зростання вартості основних засобів промислового виробництва зумовили подовження термінів їхнього оновлення та підвищення ступеня зносу. Важливим практичним завданням сучасності є необхідність формування системи технічних засобів, сільськогосподарських машин та

механізмів для забезпечення безперебійного виконання комплексу всіх сільськогосподарських робіт, оскільки матеріально-технічний потенціал аграрних підприємств скорочується та морально старіє [134].

За досліджуваний період показник зносу основних засобів аграрного сектору продовжує зростати (рис. 2.8).

Побудовано автором на основі [203-208]

Рис. 2.8 Динаміка зносу основних засобів аграрного сектору, 2010 – 2014 рр.

Таким чином, скорочення парку машин, тракторів, комбайнів на підприємствах аграрного сектору є постійним процесом. Якщо зазначені тенденції збережуться, то вже у найближчому майбутньому в країні постане проблема обробітку землі та збору урожаю.

Катастрофічна ситуація із забезпеченням технічними засобами склалася внаслідок списання значної кількості машин, що відпрацювали свій ресурс. Водночас відсутність власних фінансових ресурсів через неприбуткове ведення господарства, недоступність кредитів комерційних банків, недосконалість лізингових програм не дають змогу сільськогосподарським підприємствам поновити основні засоби

виробництва, що вибували. Зменшення кількості технічних засобів спричиняє збільшення на них навантаження, порушення термінів виконання основних агротехнічних робіт. Через фінансову неспроможність сільськогосподарських товаровиробників відсутня можливість купувати нову техніку; заводи-виробники, втративши ринки збуту, не розширюють виробництво, не модернізують виробничі потужності. Вони завантажені на 10-20%, знос технологічного обладнання досягає 70-80%, а його середній вік – 30-35 років. Відставання вітчизняного сільськогосподарського машинобудування від зарубіжних аналогів енергетичних засобів, збиральних машин, комбінованих агрегатів сягає майже двох поколінь [134].

Оснащеність окремими видами техніки в 2014 р. ледве сягає половини технологічної потреби. Нині агропідприємства щорічно списують 2,6–6,5% наявних машин, а закуповують лише 2,3–4,6%. Основним ключовим моментом стабільного функціонування аграрної галузі є нарощування її виробничого потенціалу. Щорічний приріст основних засобів та іншого обладнання має становити від 18% до 20 %, це забезпечить ефективність виробничої діяльності вітчизняних товаровиробників. В сучасних умовах, виробництво основних засобів для потреб аграрного сектора здійснюється надто повільними темпами.

З метою активізації складової інноваційної діяльності як фактора підвищення конкурентоспроможності в агропродовольчій сфері доцільним є створення агротехнопарків у кожному регіоні. При цьому їх засновниками мають стати регіональні органи влади, аграрні та переробні підприємства, наукові установи, підприємницькі і фінансові структури. За статистичними даними середній вік нинішнього парку сільгоспмашин становить 15-20 років, при нормативному терміні експлуатації 7-12 років.

Отже, всі перераховані вище фактори характеризують технічний стан парку машин, який відображає порушення агротехнічних вимог, затягування термінів проведення робіт і, як результат завдають значної шкоди і втрату сільськогосподарських культур. Іншим фактором, що утрудняє роботу

хліборобів, є «стабільний дефіцит» пального під час посівної і збиральної компанії, створюваний природними монополіями [61]. Підсумки реформування в аграрному секторі виявилися далекими від тих цілей, які прогнозувалися спочатку.

Очікувалося, що в результаті приватизації майна та інших активів державних підприємств, запуску ринкового механізму у формі лібералізації цін, дозволу населенню займатися будь-яким видом діяльності, не заборонених законодавством, з'явиться шар власників і підприємців, запрацюють ринки споживчих товарів; будуть задіяні у людей потужні стимули до високопродуктивної праці, ефективного використання виробничих ресурсів, тобто будуть створені всі умови, необхідні для економічного зростання, підвищення ефективності виробництва на базі використання ринкових механізмів управління господарськими процесами.

Необхідно брати до уваги і такий фактор, як більш низький рівень розвитку продуктивних сил у сільському господарстві, що проявляється у недостатньому розвитку інфраструктури, в показниках фондооснащеності, врожайності, видачі кредитів, лізингу та ін. Всі ці фактори в сукупності обумовлюють меншу стійкість у розвитку сільського господарства та сільськогосподарських підприємств. Негативний вплив зазначених чинників на стан аграрного сектора економіки позначилися в періоди глибоких соціально-економічних перетворень у галузі.

Проведений аналіз показав, що, незважаючи на певні позитивні тенденції у забезпечення продовольчої безпеки України, існують гострі питання розвитку вітчизняного сільського господарства. При відсутності дієвих заходів зі структурної перебудови сільського господарства, перейняття успішного зарубіжного досвіду управління сільськими територіями, активізації сільського населення до пошуку інноваційних підходів до здійснення сільського господарства та підвищення його ефективності неможливим буде втримання існуючих позицій навіть у середньостроковій перспективі. Якщо існуюча ситуація не буде кардинально

змінена, уже через декілька років втрати від скорочення обсягів виробництва продукції сільського господарства будуть відчутними, а необхідність збільшення імпорту продуктів харчування за зростаючими світовими цінами викличуть додаткові труднощі як з забезпеченням продовольчої безпеки, так і станом платіжного балансу країни.

Відтак, з метою розвитку вітчизняного сільського господарства необхідними є:

- підтримка створення нових та сприяння оптимізації діяльності існуючих сільськогосподарських підприємств шляхом залучення сучасних технологій виробництва, що забезпечували б зростання їх економічної ефективності та конкурентоспроможності продукції;

- підтримка особистих сільських господарств населення та вдосконалення їх взаємодії з іншими суб'єктами агропромислового ринку з метою збільшення частки їх доходів та оптимізації структури виробництва;

- формування та інформаційне забезпечення діяльності регіональних ринків сільськогосподарської продукції з метою спрощення доступу індивідуальних сільськогосподарських виробників до переробних підприємств;

- активізація виробництва продукції тваринництва з одночасним врегулюванням проблеми кормів, ціни на які спричиняють нерентабельність здійснення даного виду діяльності в Україні та постійне скорочення виробництва м'яса та м'ясопродуктів;

- створення пільгових умов для закупівлі сільськогосподарської техніки підприємствами та господарствами населення;

- сприяння розвитку переробного виробництва на сільських територіях з метою створення додаткових робочих місць;

- наближення нормативів стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування європейським з метою активізації виходу вітчизняних виробників на зовнішні ринки збуту;

- забезпечення інформаційної підтримки сфери сільського господарства з поширенням сучасного досвіду виробництва та управління агропромисловими підприємствами [118].

Вирішення цих проблем дозволить виявити найбільш слабкі місця в ринковій економіці і допомогти як органам управління сільським господарством, так і безпосередньо товаровиробникам підвищити ефективність виробництва та забезпечити сталий розвиток аграрного сектора.

2.3. Вплив державного регулювання на рівень продовольчої безпеки країни

Для економіки нашої країни ефективне функціонування аграрного сектора в ринкових умовах має велике значення, оскільки його функціонування покликане насамперед забезпечити стійкість продовольчого забезпечення населення. Значення продуктів харчування в житті суспільства обумовлює їх економічну, соціальну і стратегічну важливість. Стабільність політичної і соціально-економічної ситуації в суспільстві залежить від рівня забезпеченості населення продуктами харчування, його фізичної та економічної доступності. Водночас слід наголосити, що стан забезпечення населення продовольством залежить від впливу ряду факторів зовнішнього і внутрішнього характеру, серед яких вирішальними є: обсяг основних видів продовольства, отриманих від вітчизняних виробників та їх стабільність; кількість і відсоток від загального об'єму імпортованого продовольства; доступність ресурсів, направлених на придбання імпортованого продовольства, платоспроможність населення.

За останні роки політика, заснована переважно на саморегулюванні ринкових відносин, привела в підсумку до величезних соціально-економічних витрат, як на рівні держави, так і на рівні окремого регіону [88].

Завдання даного розділу полягає у визначенні змістовного аспекту формування організаційно-економічного механізму національної

продовольчої безпеки, який в подальшому стане основою для висвітлення розрахункового аспекту досліджуваної проблеми.

Питання продовольчої безпеки постали в Україні достатньо гостро і є нерозривно пов'язані із кризою в економіці, недостатньою кількістю матеріальних і фінансових ресурсів, робочої сили, скороченням чисельності сільського населення та іншими факторами, від яких залежить забезпечення продовольчої безпеки. Україна потребує стратегії розвитку аграрного сектору з урахуванням ефективного використання його потенціалу, зменшення імпортованої продукції та посилення експортної орієнтації. Цьому сприятимуть розробка та прийняття концепції продовольчої безпеки України та Закону України «Про забезпечення продовольчої безпеки України».

За висновками експертів, обсяги середнього споживання харчових продуктів на одну особу та енергетичний вміст добових раціонів є недостатніми для підтримки на нормальному рівні здоров'я, працездатності та демографічного відтворення населення, при цьому продовольча безпека родин з низькими доходами перебуває у загрозовому стані [74].

Важливою складовою продовольчої безпеки є проблема забезпечення усім верствам населення доступу до повноцінного харчування. Методикою ООН передбачено використання двох порогових критеріїв, що характеризують продовольчу ситуацію, а з нею й загальне економічне становище країни. Порогом бідності визначається душовий добовий раціон харчування з енергетичною цінністю, нижчою за 2,5 тис. ккал та часткою продовольчих затрат у сімейному бюджеті понад 60%. За показником продовольчої доступності нинішній український рівень вищий від порога бідності, але майже в півтора рази нижчий від власної до кризової позначки [221].

Як показало проведене нами дослідження, в Україні спостерігається нестабільність щодо фактичного споживання продуктів та значного погіршення структури раціону харчування. В Україні частка продовольчих затрат у сімейному бюджеті постійно зростає, що свідчить про низький

рівень життя населення. Таке положення зумовлено загальним зниженням життєвого рівня переважної більшості населення, частина якого живе за межею бідності, та значною поляризацією між багатими та бідними [221]. Порухенням умов продовольчої безпеки на сьогодні є майже неконтрольоване ввезення в країну сировини та готових продуктів харчування, що містять різні харчові добавки та генетично модифіковані об'єкти (ГМО), дія яких на людину ще не досліджена. Наявність генетичного чинника здатна призвести до дестабілізації в загальній екосистемі. Понад 200 генів контролюють сприйнятливність людини до захворювань, що пов'язані з впливом екологічних чинників. Серед чинників, що впливають на захворюваність населення країни, екологічні становлять 20% [40].

У 2014 році, за різними оцінками, в Україні функціонувало 75 агрохолдингів, розмір їх консолідованих земельних банків становив близько 6 млн. га, або 16% загальної площі сільгоспугідь, які перебувають у власності й користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян. За прогнозами, до 2015-2016 років агрохолдинги планують зростання землекористування ще на 2-3 млн. га. Найбільше сільськогосподарських земель — понад половина — контролюється холдингами в Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій і Чернівецькій областях. У десятих областях у Центрі, на Заході і Сході ця частка коливається від чверті до половини, у семи областях і АР Крим становить від 10 до 25% і тільки у трьох областях — Закарпатській, Одеській і Запорізькій — менш як 10% [208]. Найбільші за розмірами землекористування агрохолдинги (від 400 до 600 тис. га) розміщують своє виробництво у найпривабливіших для сільського господарства регіонах — Полтавській, Вінницькій, Хмельницькій, Сумській і Чернігівській областях; від 200 до 400 тис. га — у Черкаській, Харківській, Тернопільській, Донецькій і Житомирській областях [208].

Характерною особливістю господарювання агрохолдингів є неповний обробіток контрольованих земель, що свідчить про накопичення земельних активів з метою подальшого перепродажу, а не агровиробництва. Так, за

даними Eavex Capital, зібрана площа в 2010 році становила у ТОВ «Лендком» 39 тис. га (52,7% від загальної), у ПрАТ «Сільськогосподарська виробнича фірма „Агротон“ — 127 тис. га (84,1%), у ПАТ «Дакор-Вест» — 82 тис. га (77,4%), у ТОВ «НВФ „Сінтал-Д“ — 87 тис. га (86,1 %) тощо.

В індивідуальному секторі поступово зміцнюються позиції фермерських господарств — частка вироблюваної ними продукції сільського господарства у загальній її вартості збільшилася від 1,7% у 2000 році до 5,0% у 2010 році. Проте нині індивідуальний сектор представлений в основному господарствами населення (понад 9 млн. сільських і міських домогосподарств, що мають у користуванні земельні ділянки, у тому числі 4,5 млн. особистих селянських господарств), яким належить 55% валового виробництва галузі [179]. Серед господарств населення посилюється розшарування за обсягом використовуваних ресурсів і характером діяльності: за рахунок зменшення прошарку сільських домогосподарств проміжного (споживчо-товарного) типу зростають частки господарств: 1) які виробляють продукцію лише для продовольчого самозабезпечення; 2) виробництво яких набуває переважно товарного спрямування, досягаючи світових критеріїв відповідності фермерським господарствам (у США, наприклад, ним є щорічний продаж продукції на суму понад 1 тис. дол.).

Упродовж трансформаційного періоду державою створювалися найбільш сприятливі умови для функціонування і розвитку корпоративного сектору сільського господарства. В результаті цього поряд із промисловим птахівництвом з'явилося великотоварне виробництво комерційно привабливих експортоорієнтованих культур (зернових, насіння соняшнику, ріпаку). За таких умов агрохолдинги, постійно нарощуючи своє виробництво, здобувають дедалі більше економічної і політичної влади. Вміло використовуючи податкові пільги та преференції, передбачені вітчизняним законодавством для сільського господарства, ці господарські структури присвоюють вартість, яка мала б стати джерелом повноцінного відтворення використовуваних ними природних і соціальних ресурсів сільської місцевості

та поліпшення якості локального життєвого середовища, але насправді «вимивається» із села.

З іншого боку, розвиток сімейного типу господарювання, представленого в основному особистими селянськими господарствами, гальмується консервуваним ставленням до них, як до «підсобних» і «неперспективних». Це відобразилось у формуванні ринкової інфраструктури і системи державної підтримки аграрного сектору, до яких селянські господарства практично не мають прямого доступу, у нехтуванні потреб цих господарств у модернізації виробництва і якісному поліпшенні людського капіталу, отриманні справедливих цін, захисті економічних і соціальних інтересів. Ігнорування реальною аграрною політикою інтересів і потреб селянських господарств негативно впливає на відтворення їхнього виробничого потенціалу, який поступово виснажується.

У сільськогосподарському виробництві України поширеним є нехтування екологічних норм і вимог. Корпоративні та індивідуальні господарства не дотримуються вимог сівозміни, масштабною є монокультуризація, обмежене виробництво тваринницької продукції. Структура сільськогосподарського виробництва деформована на користь експортоорієнтованої рослинницької продукції. Інституціональне середовище не спонукає виробників до впровадження правил належної сільськогосподарської практики.

Земельні відносини, зокрема зняття мораторію та впровадження ринку землі, широко обговорюються різними верствами суспільства. Уряд вважає ринок землі одним із пріоритетів сільськогосподарської політики, який має бути реалізований найближчим часом. Водночас у намаганні пришвидшити зняття мораторію чи зберегти існуючий статус-кво у земельних відносинах має місце протистояння різних економічних інтересів політичного лобі, великих корпоративних структур та інших гравців, які здобули вплив на продовольчі ринки та політику. У цій боротьбі питання раціонального використання природних ресурсів, землекористування та

існуючі загальносуспільні, а також громадські та приватні інтереси більшості громадян, зокрема сільського населення, не беруться до уваги. Нераціональне використання сільськогосподарських угідь, масове недотримання сівозмін тощо та істотне зменшення обсягів природоохоронної діяльності створили реальну загрозу ресурсо-екологічній безпеці розвитку аграрного сектору і загалом держави. Орієнтація на кон'юнктуру зовнішніх агропродовольчих ринків ще більше її посилюватиме.

Зростання в аграрному секторі, що відбувається завдяки концентрації землекористування, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та нарощенню його експортного потенціалу, трактується в Україні як безперечно позитивний процес, що сприяє виходу країни з кризи. Однак при цьому ігноруються суперечливість отриманих результатів, серйозні деформації й негативні тенденції розвитку аграрного сектору, що сформувалися упродовж останніх двох десятиліть [188].

Збільшення обсягів валового виробництва досягається за рахунок окремих видів продукції — комерційно привабливих, але землевиснажливих, і супроводжується викривленням галузевої та продуктової структур галузі. Нарощування експорту зернових і олійних культур закріплює імідж України як низько розвиненої країни — постачальника сировини.

В Україні розроблені мінімальні норми споживання продуктів харчування, засновані на рекомендованому рівні споживання харчової енергії середньостатистичного жителя країни. Продовольча безпека найповніше знаходить свій вираз через показник споживання та його відповідність нормам споживання (табл. 2.10). Аналіз споживання населенням продуктів харчування на відповідність стандартам споживання показує, що в цілому в Україні забезпечується мінімальний рівень споживання продуктів харчування. Зокрема у 2014 р. зберігається недостатність споживання молока і молокопродуктів – на 42%, плодів, ягід і винограду – на 37%, м'яса і м'ясопродуктів – на 30%, риби та рибопродуктів – на 27% [19].

Таблиця 2.9

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування за 2000 – 2014 рр.

(на особу на рік, кг)

Показники	Рациональна норма (розрахунки МОЗ України)	2000 р.		2010 р.		2011 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2015 р. до 2014 р., +/-	
		фактичне споживання	індикатор достатності	фактичне споживання	індикатор достатності	фактичне споживання	індикатор достатності	фактичне споживання	індикатор достатності	фактичне споживання	індикатор достатності	фактичне споживання	індикатор достатності	фактичне споживання	індикатор достатності
Хліб і хлібопродукти	101	124,9	1,24	111,3	1,10	110,4	1,09	108,4	1,07	108,5	1,07	103,2	1,02	-5,3	- 0,05
Овочі і баштанні	161	101,7	0,63	143,5	0,89	162,8	1,01	163,3	1,01	163,2	1,01	160,8	0,99	-2,4	- 0,02
Плоди, ягоди та виноград	90	29,3	0,32	48,0	0,53	52,6	0,58	56,3	0,63	52,3	0,58	50,9	0,57	-1,4	- 0,01
Картопля	124	135,4	1,09	128,9	1,04	139,3	1,12	135,4	1,09	141	1,14	137,5	1,11	-3,5	- 0,03
М'ясо і м'ясопродукти	80	32,8	0,41	52,0	0,65	51,2	0,64	56,1	0,70	54,1	0,68	50,9	0,64	-3,2	- 0,04
Молоко і молокопродукти	380	199,1	0,52	206,4	0,54	204,9	0,57	220,9	0,58	222,8	0,59	209,9	0,55	-13,8	- 0,04
Яйця, штук	290	166	0,57	290	1,00	310	1,07	309	1,07	310	1,07	280	0,96	-30	- 0,11
Риба та рибопродукти	20	8,4	0,42	14,5	0,73	13,4	0,67	14,6	0,73	11,1	0,56	8,6	0,43	-2,5	- 0,13
Олія	8	9,4	1,18	14,8	1,85	13,7	1,71	13,3	1,66	13,1	1,64	12,3	1,54	-0,8	- 0,10
Цукор	38	36,8	0,97	37,1	0,98	38,5	1,01	37,1	0,98	36,3	0,98	35,7	0,94	-0,6	- 0,04

Складено на основі [11-19]

Наведені дані підтверджують, що за основними продуктами харчування (м'ясо і м'ясопродукти, молоко й молокопродукти, риба і рибопродукти) спостерігається невідповідність раціональній нормі, оскільки коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням склав менше одиниці. Враховуючи, що значна частина населення знаходиться за межею бідності, а отже, не може харчуватися за фізіологічними нормами, першочерговим завданням державної політики має стати забезпечення стійкого зростання виробництва основних продуктів харчування, їх доступності населенню.

У контексті досліджуваної проблеми слід підкреслити, що “переїдання” за окремими продуктовими позиціями зумовлює грубі порушення раціональної структури харчування і є проблемою продовольчої безпеки країни. В Україні, зокрема, профіцит споживання хлібопродуктів і картоплі свідчить про те, що населення змушено компенсувати дефіцит енергетичної цінності харчування найдешевшими харчовими енергоносіями [74]. В Україні триває тенденція зменшення обсягів споживання населенням окремих продуктів харчування (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Оцінка ємності внутрішнього ринку за 2007 – 2014 рр.

Назва продуктів харчування	Ємність внутрішнього ринку					2014 р. до 2013 р., +,-
	2007 р.	2010 р.	2011 р.	2013 р.	2014 р.	
Хліб і хлібопродукти, тис.т	5392,2	5105,9	5046,8	4990	4933	-57
М'ясо і м'ясопродукти, тис.т	2124,6	2384,0	2339,4	2478	2550	+72
Молоко і молокопродукти, тис.т	10448,1	9469,8	9363,0	9797	10050	+253
Яйця (млн. шт.)	722	767	818	810	813	+3
Овочі, тис.т	5509,0	6581,3	7440,0	7452	7431	-21
Плоди, ягоди, виноград, тис.т	1958,0	2203,2	2405,0	2432	2560	+128
Картопля, тис.т	6065,0	5913,8	6368,3	6394	6161	-233
Цукор, тис.т	1860,0	1704,0	1758,3	1713	1686	-27
Олія рослинна всіх видів, тис.т	664,2	680,0	625,3	591	604	+13

Складено на основі [11-19]

Так, зниження середньодушового споживання призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за трьома основними групами продовольства, а саме за групами: овочі, плоди, ягоди, виноград та картопля. У 2014 р. порівняно з 2013 р. місткість внутрішнього плодово-ягідної продукції зросла на 5,3%, олії рослинної – на 2,2%, молока та молокопродуктів на 2,6%, м'яса і м'ясопродуктів на 2,9%. А от місткість ринків хлібобулочних виробів зменшилася на 1,15%, овочів на 0,3%, та картоплі на 2%. Нині основним джерелом надходження продуктів харчування для жителів сільської місцевості стали особисті селянські господарства.

Як відмітив А.В. Чаянов: «Грізна година, коли виявляться безсилями всі методи підприємництва, коли економічна криза і удари організованого супротивника змітатимуть наші складні підприємства, для нас можливий єдиний вірний шлях порятунку шлях цей: перекласти на плечі того атланта, яким тримається вся наша робота, та, по суті, і все народне господарство нашої Батьківщини, на плечі селянського господарства. Ці плечі зможуть витримати всяку складність, якщо тільки захочуть підставити себе» [235].

Аналізуючи сучасний стан продовольчої безпеки, вітчизняні вчені наголошують, що «нині проблема продовольчої безпеки України як з позиції ролі вітчизняної агросфери у формуванні структури споживання продуктів харчування, так і щодо загальної величини забезпеченості основними з них, внаслідок низької платоспроможності населення наблизилася до критичного рівня» [23], «країна втрачає продовольчу незалежність» [122]. У державі реально не вирішено проблему кількості, якості, поживності продуктів харчування та доступності їх споживачам, а також з урахуванням незалежності від імпорту [176,189].

Проте, незбалансованість раціонів харчування та значна частка витрат на продукти харчування, на нашу думку, залишається однією з основних проблем, що заважає забезпеченню продовольчої безпеки в межах держави на достатньому рівні. Очевидним залишається той факт, що навіть наявність достатньої кількості індикаторів продовольчої безпеки не ліквідує проблему.

Постійний моніторинг стану продовольчої безпеки, як світу, так і окремих країн, свідчить про те, що світова спільнота не може справитися із наявними проблемами.

Враховуючи, що споживчі ціни зросли більше ніж на 40%, існує потреба захисту доходів громадян країни [39]. Останніми роками в Україні не існує тенденції до постійного зростання в динаміці видатків, що фінансують сільське господарство (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Видатки Державного бюджету України за 2008–2014 рр. у розрізі функціональної класифікації

Показники	Роки							2014 р., у % до: 2013 р.
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Усього видатків. млрд. грн.	253,2	274,1	307,7	342,8	360,5	363,6	443,6	122,0
у тому числі:								
сільське, лісове та рибне господарство	12,2	6,4	5,8	10,5	8,6	8,4	7,5	89,29
у % до загальних видатків бюджету	4,80	2,33	1,88	3,06	2,39	2,30	1,69	-0,61

[Складено на основі 39]

Видатки Державного бюджету України за 2014 рік склали 443,6 млрд. грн., що на 22% більше, ніж у 2013 році. Порівняно з 2012 роком видатки з державного бюджету зросли на 23,05%. Поряд з тим необхідно відмітити, що фінансування аграрної галузі є незначним та має тенденцію до скорочення, так в порівнянні з 2013 роком видатки на аграрну галузь знизилися на 10,71%. Найменші витрати на субсидування сільського господарства зафіксовані в 2010 році і склали 5,8 млрд. грн.

Здійснені підрахунки дають можливість констатувати, те що частка витрат бюджету України, призначена на фінансування аграрного господарства становить менш, ніж встановлені законодавством 5% витрат

бюджету. Отже, в періоді, що аналізується, позначилася негативна спрямованість, щодо істотного зменшення запланованих розмірів бюджетних видатків на потреби аграрного сектору (рис. 2.9).

Таким чином, вітчизняна модель аграрного виробництва, сформована упродовж двох останніх десятиліть, потенційно здатна забезпечити економічне зростання, а також забезпечувати вагомі фінансові результати певному колу виробників.

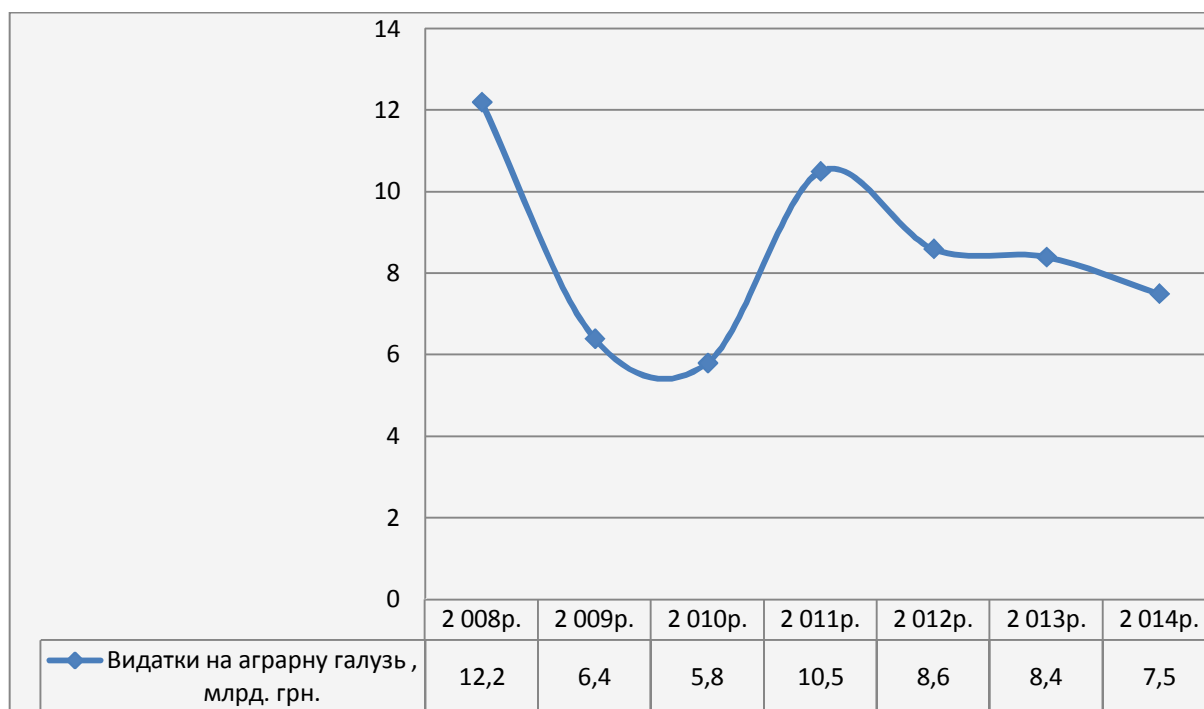
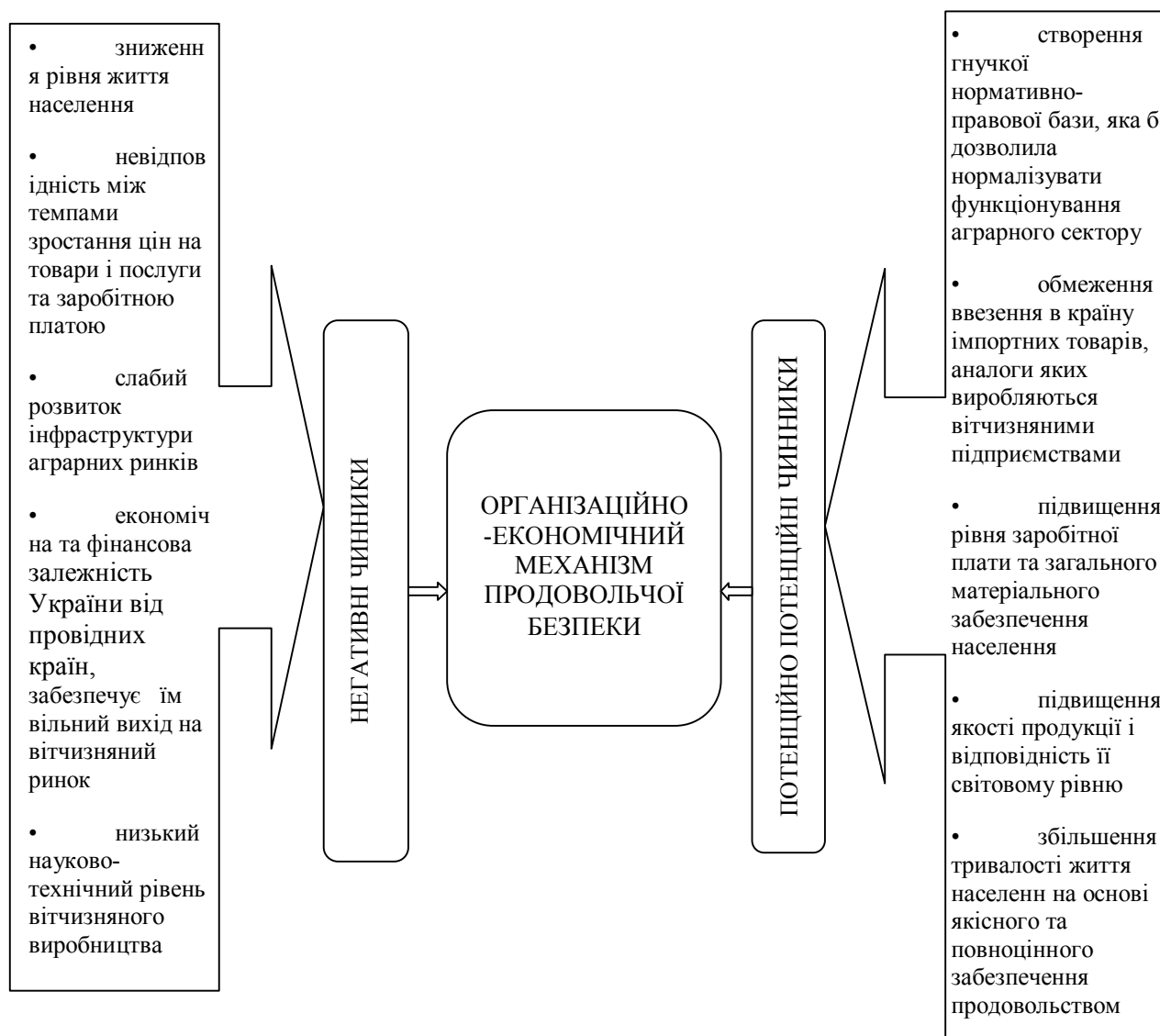

Рис. 2.9. Видатки державного бюджету на аграрний сектор [39]

Отже, на формування і створення необхідного рівня організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки впливає сукупність двох груп діаметрально протилежних чинників. З одного боку, група негативних, що знижують загальний рівень розвитку економічної системи, а з іншого – група позитивних, що сприяють її еволюційному розвитку (рис. 2.10).

Систематизовано автором на основі [109, 185]

Рис. 2.10. Чинники, які впливають на результативність організаційно-економічного механізму сучасної продовольчої безпеки країни

До першої групи чинників віднесені, наступні: розвиток вітчизняного виробництва на основі збільшення його обсягів; підвищення рівня заробітної плати і загального матеріального забезпечення населення; розвиток вітчизняного виробництва на основі збільшення його обсягів; створення стабільної нормативно-правової бази, що дозволяє нормалізувати функціонування економічної системи; розробка ефективного механізму ціноутворення та створення взаємопов'язаної системи цін на продовольчу сировину, засоби виробництва і товари, що споживаються в сільськогосподарському секторі; обмеження ввезення в країну імпортованих

товарів, аналоги яких виробляються або можуть вироблятися вітчизняними підприємствами; повсюдна розробка нововведень, впровадження науково-технічного прогресу; квотування вивозу з країни стратегічної сировини і дефіцитного продовольства; розробка стратегії єдиної товарної політики, створення цивілізованих каналів руху товарів, розвиток ефективних виробничо-торговельних структур; розвиток інфраструктури продовольчого ринку; планування і прогнозування діяльності різних господарських суб'єктів і всієї економічної системи на основі принципів, прийнятних для ринкових умов; посилення інтеграційних процесів між сільськогосподарськими товаровиробниками та переробними підприємствами, співвідношення великих комбінованих і спеціалізованих підприємств з переважаючою часткою державного капіталу; впровадження ефективних і достовірних інформаційних систем; підвищення врожайності сільськогосподарських культур шляхом використання світового досвіду обробки землі та підтримки її стану па хорошому рівні; підвищення якості продукції до її відповідності світовому рівню.

Друга група чинників включає наступні: слабка нормативно-правова база, що регламентує забезпечення продовольчої безпеки в країні; заняття ніш і сегментів ринку імпортними товарами, витіснення вітчизняних товаровиробників з ринкового середовища; зниження сукупного попиту на вітчизняні товари. Також до негативних чинників, що впливають на формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки слід віднести: зниження рівня життя населення; невідповідність між темпами зростання цін на товари і послуги і заробітної плати, зростання безробіття; відсутність діючих галузевих програм з оздоровлення економіки; низький рівень нововведень у сфері матеріального виробництва, зокрема на підприємствах харчової та переробної промисловості, моральне та фізичне старіння діючого обладнання, незначну питому вагу принципово нових розробок і ноу-хау, відсутність механізму, стимулюючого появу нововведень; слабкий вплив держави на економічні процеси, зокрема у сфері

ціноутворення; нестабільність кредитно-грошової, податкової та митної політики; відсутність точного обліку і контролю використання ресурсів і факторів виробництва господарюючими суб'єктами різних сфер; відсутність достовірної звітності про їх діяльність; слабка інформаційна база, що не дозволяє правильно оцінювати резерви і можливості різних структур економіки та ін.

Проведений аналіз впливу державного регулювання на рівень продовольчої безпеки країни дозволив нам вирішити основне завдання розділу – визначити змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки (рис. 2.11). Організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки потребує постійного удосконалення, що зумовлено впливом на нього економічних, політичних, соціальних, екологічних, інституційних факторів. Успішний розвиток аграрного виробництва досягається завдяки гармонійному поєднанню організаційно-адміністративних та економічних методів регулювання аграрного сектора. Особливість застосування організаційно-адміністративних методів в ринковій економіці полягає в тому, що не обмежуючи свободу суб'єктів господарювання, вони спрямовані на забезпечення збалансованості їх інтересів з інтересами суспільства.

Апарат державного регулювання аграрним сектором покликаний здійснювати контроль за дотриманням вимог національних норм і стандартів виробництва та реалізації продукції, раціональним використанням земельного потенціалу, розробленням цільових програм економічного, соціального і науково-технічного розвитку аграрного сектору економіки. Лише за таких умов можна досягти суспільних принципів і цілей економічного розвитку на ринкових засадах у сфері сільськогосподарського виробництва.

Побудовано автором

Рис. 2. 11. Змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки

Застосування економічних методів державного регулювання діяльності підприємств аграрного сектора спрямовано на вирішення питань задоволення потреб суспільства у їх продукції, забезпечення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу України. Цілком очевидно, що згадувані питання не можуть бути вирішені лише за допомогою ринкового механізму, який природно реагує лише на потреби, виявлені рівнем платоспроможного попиту населення [109].

Це означає, що існує суспільно необхідна межа державного регулювання аграрного виробництва, за дотримання якої виникають передумови для ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств. Це стосується ринкового ціноутворення, субсидювання, пільгового оподаткування, кредитування; нормування витрат на виробництво продукції. Зазначимо, що застосування цих методів на практиці може бути успішним завдяки наявності єдиної концепції формування державної системи підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств та глибокому розумінню стратегії і тактики цього процесу. Без його цілісного теоретичного обґрунтування втілення в життя вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції класичних елементів ринкової економіки, таких як свобода підприємництва, приватна власність, вільне ціноутворення супроводжуються спадом виробництва, недопустимими відхиленнями сільськогосподарської продукції від стандартів якості, погіршенням екологічних умов землекористування і іншими негативними явищами.

Здійснення окремих фрагментарних дій та заходів держави щодо їх подолання не вирішують повною мірою всіх проблем, спричинених неефективним поєднанням ринкового механізму та державного регулювання аграрного виробництва [179].

Існуюча модель аграрного виробництва потребує всебічної модернізації, здійснюваної на соціоекономічних засадах. Кінцевою метою такої модернізації має стати забезпечення доступу всіх верств сільського населення до економічних вигід від зростання в аграрному секторі та

диверсифікації сільської економіки через сприяння сільським громадам у реалізації прагнень до імплементації в національну та міжнародну ринкову систему на основі нових інституційних механізмів [179]. Завдання підвищення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного виробництва полягає у створенні умов для зростання загального рівня продуктивності сектору на засадах сталості, при гармонійному поєднанні різних галузей сільського господарства і типів господарств (великих, середніх і малих), коли кожне з них займає найбільш притаманну йому ринкову нішу [179]. Водночас варто наголосити, що у стратегічній перспективі аграрний сектор слід формувати як цілісну систему, що органічно поєднує різні за формами організації та розмірами виробників сільськогосподарської продукції та функціонує на засадах узгодженості інтересів господарюючих суб'єктів [175,94]

Отже, першочерговими напрямками державної політики мають бути: запровадження іпотечного кредитування сільськогосподарських виробників (в разі скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення); створення сприятливих умов для залучення інвестицій для виробництва біопалива, екологічно чистої та органічної продукції, формування системи сільськогосподарських і обслуговуючих кооперативів; розвиток мережі закладів, які надають консультаційні послуги щодо можливостей вкладення капіталів в аграрний сектор; забезпечення контролю за виконанням державних цільових програм у сільському господарстві [121].

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз основних характеристик стану та умов розвитку аграрного сектору України, дозволив сформулювати наступні висновки:

1. Досліджено рівень забезпеченості продовольством в Україні. Визначено основні показники, рівень і тенденції продовольчого забезпечення населення країни, що дало можливість виокремити змістовні та розрахункові

блоки, які специфіковані відповідно до взаємопов'язаних напрямів державного регулювання аграрного сектора економіки, продовольчої безпеки та утворюють цілісну систему. Це дало змогу отримати обґрунтовану оцінку рівня національної продовольчої безпеки. Внаслідок проведеної систематизації отримано теоретико-методичні обґрунтування умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України згідно з вимогами внутрішньої самодостатності національного розвитку та стійкості соціально-економічної системи щодо зовнішніх викликів.

2. Проаналізовано стан і основні проблеми розвитку аграрного сектора як цілісної виробничої системи. Здійснено оцінку аграрного сектора як ключового чинника забезпечення продовольчої безпеки. В ході аналізу визначено, що у структурі споживання населення країни продукти рослинного походження становлять 72 %, а продукти тваринного походження – 28 %, тобто більшу питому вагу становлять низькокалорійні продукти, що об'єктивно призвело до зменшення у раціоні поживних речовин. При цьому визначено, що саме зменшення середньодушових доходів сприяло погіршенню структури харчування населення. Доведено необхідність активізації розвитку аграрного сектора задля забезпечення такого рівня фізичної та економічної доступності населення до продовольства за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, який забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому.

3. Виявлено певні ознаки позитивної динаміки діяльності аграрного сектора України. Порівняно з 2013 р. виробництво зерна збільшилось на 36,4% при зростанні врожайності зернових культур на 8,7 ц з 1 га (або на 27,9%) та розширенні площі збирання на 1,0 млн. га (або на 6,8%). На початок 2014 року в країні нараховувалось 4534 тисяч голів ВРХ, що на 111,9 тисяч голів менше порівняно з початком 2013 року. Поряд з тим, слід відмітити

збільшення обсягів тваринницької продукції, що відбулися за рахунок збільшення продуктивності тварин. Доведено, що за 2000 – 2014 рр. рівень реалізації сільськогосподарської продукції за основними її видами збільшився. Зокрема, зернових культур – на 4675, 8 тис. грн., олійних культур - на 1401,5 тис. грн., молока та молочних продуктів – на 48,9 тис. грн. Проте одночасно постійно зростають ціни на всі види продовольчих товарів, внаслідок чого вони стають недоступними для більшості населення країни.

4. У ході аналізу впливу державного регулювання на рівень продовольчої безпеки країни було визначено змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки. Запропонований науково-методичний підхід ґрунтується на виокремленні інструментів і важелів (індикаторів і критеріїв), принципів і завдань держави стосовно формування продовольчої безпеки країни та дозволяє забезпечити розрахунковий аспект наукового аналізу за досліджуваною проблематикою.

5. З'ясовно, що державна підтримка аграрного сектору в Україні здійснюється із застосуванням різносистемних підходів, інструментів та важелів, які мають неоднозначний вплив на динаміку аграрного сектору. Зокрема, фінансування аграрної галузі державою є незначним та має тенденцію до скорочення. Крім цього, не всі передбачені державні витрати мають вплив на формування ефективних напрямів розвитку аграрної галузі, внаслідок того, що значна частина передбачених видатків з бюджету лише утримують її поточне становище.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [43;44;48;49].

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Напрями формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України з урахуванням здобутків світової практики

Продовольча безпека є важливою складовою національної безпеки, яка гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, сталий економічний розвиток держави в цілому. Забезпечення продовольчої безпеки має стратегічне значення для кожної країни як на національному, так і глобальному рівнях та можливе лише шляхом об'єднання зусиль кожної країни через використання наукових рекомендацій і практичного досвіду у вирішенні продовольчої проблеми в світі. Тому, світова спільнота занепокоєна необхідністю вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки, яка набуває міжнародного значення та належить до категорії глобальних. На міжнародному рівні розробляються і здійснюються різноманітні заходи. Визначальним міжнародним актом, що регулює питання забезпечення міжнародної продовольчої безпеки, слід визнати прийняту у 1996 році Римську декларацію «Про всесвітню продовольчу безпеку», положення якої визначають шляхи міжнародної політики щодо боротьби з голодом, комплексну стратегію подолання світової продовольчої кризи на глобальному та регіональному рівнях [73].

У розвинених країнах світу продовольча безпека розглядається як важлива умова соціальної і політичної стабільності та економічної незалежності країни. Особливо слід відзначити США і Францію, які мають максимальний рівень самозабезпечення продовольством. Україна, на жаль, далеко відстала у цьому відношенні, що пояснюється історичним минулим країни і неефективною сучасною економічною політикою, яка «забезпечила»

не тільки занедбаність родючих земель, затримку інноваційних процесів у сільському господарстві, відсталість від передових зарубіжних технологій, а й ще більше загострила проблему бідності населення, а значить, і проблеми економічної доступності до якісних продуктів харчування [9].

Високий рівень забезпечення продовольством населення є головним пріоритетом аграрної політики США на всіх етапах економічного розвитку країни. Формування ефективної національної продовольчої безпеки стало можливим за рахунок чіткої системи заходів державного регулювання й підтримки сільського господарства. Такий підхід дозволив не тільки забезпечити різноманітні асортименти й відносно низькі ціни на продукти харчування в цій країні, але й лідерство у світовій торгівлі сільськогосподарськими товарами. У 1990-ті рр. в США було задіяні комплекс заходів державного регулювання аграрної системи країни. Для фінансового забезпечення відповідних державних програм у середині 1990-х рр. витрачалося майже 4,5 % усіх бюджетних коштів. Внутрішню політику у сфері продовольчої безпеки було спрямовано на підтримку аграрного сектора з метою стабільності внутрішнього ринку продовольства [137,236].

У 1997 р. Міністерство сільського господарства США вперше прийняло стратегічний план роботи, в якому було визначено основну мету діяльності міністерства. Відповідні пріоритети діяльності полягають у такому: поліпшенні якості життя громадян США за допомогою підтримки товарного сільгоспвиробництва; забезпечення безпечним, повноцінним і доступним продовольством; раціональне використання орних, пасовищних і лісових земель; надання достатніх економічних можливостей для мешканців сільських регіонів; розширення доступу на світові ринки для продукції сільського й лісового господарств країни; зменшення кількості населення, що недоїдає, як усередині країни, так і за кордоном. Розробляючи продовольчу політику, фахівці США в останні десятиліття використовували також нові підходи до визначення її конкретних цілей і засобів: перехід від сільськогосподарської (фермерської) політики до продовольчої, котра

охоплює всі ланки продовольчого комплексу країни; оцінку взаємозв'язків продовольчого комплексу з національною економікою; орієнтацію не на боротьбу з надвиробництвом чи ліквідацією дефіциту, а на розроблення альтернативних програм для відносної стабілізації ринку з визначенням вирішальної ролі ринкового механізму; урахування більш тісної взаємодії внутрішнього і світового ринків продовольства [137,236].

Необхідно відзначити, що, реформуючи програми підтримки фермерів, держава опосередковано підтвердила свій курс на заохочення процесу концентрації сільськогосподарського виробництва на противагу всебічній підтримці сімейних ферм у минулому. Кількість великих ферм у США постійно зростає, вони підвищують конкурентоспроможність США на світовому ринку сільськогосподарських продуктів [237].

Високий рівень спеціалізації й великі розміри підприємств дозволяють виробляти більшу кількість продукції за нижчою собівартістю завдяки зниженню витрат праці, витрат на транспортування, що збільшує конкурентоспроможність великих підприємств, порівняно з дрібними. Тому саме великі підприємства забезпечують у сучасних умовах продовольчу безпеку США [131].

Країни з розвиненою економікою мають достатній потенціал, сприятливі умови для здійснення підприємницької діяльності в сільському господарстві, історичний досвід ефективної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, злагоджений апарат державного управління сільським господарством, що є складним механізмом впливу на ціноутворення, оподаткування, структуру сільськогосподарського виробництва, фінансово-кредитну систему, а також забезпечення контролю над збутом та зовнішньою торгівлею, встановленням особливих вимог до якості та безпечності продукції. Всі ці заходи спрямовані насамперед на підтримку товаровиробника та захист прав споживача. При цьому кожна країна має специфіку фінансування сільського господарства. Так, створюються спеціалізовані установи для кредитування фермерів, існують

програми зі страхування врожаю, а також запроваджена система компенсаційних платежів. У більшості країн передбачені значні податкові пільги сільськогосподарським товаровиробникам. Наприклад, у Німеччині сільськогосподарські товаровиробники, що працюють на альтернативних джерелах енергії, можуть взагалі звільнитися від оподаткування на кілька років [36].

Своєрідна господарська практика цієї країни та правове регулювання продовольчої безпеки, що закріплює системність заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки, чітко регламентує розподіл функцій по її гарантуванню, дозволили ефективно поєднати адміністративні та економічні важелі впливу на формування якісних показників сільськогосподарської продукції. Стратегія продовольчої безпеки Німеччини поєднала у собі весь комплекс як загальнотеоретичних підходів до розуміння продовольчої безпеки, так і економічних й юридичних засобів її досягнення, що сприяє забезпеченню безпеки та якості продуктів харчування, гарантуванні прав споживачів та дотриманню процедур врегулювання конфліктних ситуацій зі споживачами [36].

З точки зору продовольчої безпеки інтерес представляє той факт, що в Німеччині здійснювався широкий комплекс заходів по приросту врожайності всіх культур, особливо зернових, картоплі, цукрових буряків, олійних культур і кормів, а також продуктивності тварин. Інтенсифікація рослинництва дозволяє створити передумови для підвищення продуктивності праці в усьому сільському господарстві та для відмови від імпорту кормового зерна. Вирішальне значення тут має постійне підвищення родючості ґрунту.

Фермери Франції одержують субсидії на підвищення ефективності виробництва, поліпшення умов життя, під виведення орних земель із сільськогосподарського виробництва, на підтримку родючості земель, компенсаційні виплати за роботу в районах зі складними природними умовами [190]. Зразковим прикладом і, на жаль, недоступним для України, є підтримка державою сільського господарства Франції [2]. У жодній

економічно розвиненій країні не відмовляються від фінансової підтримки аграрного сектора економіки.

Українська радикальна ідеологія продовольчої безпеки реалізується в Японії – країні, в якій Уряд прагне максимально знизити агропродовольчий імпорт. У результаті в аграрному секторі існує високий ступінь протекціонізму. Основними заходами регулювання аграрних ринків є державні ціни, зовнішньоторговельне регулювання й регулювання продовольчого постачання, а також структурні програми. Закупівельні ціни в сільському господарстві регулюються трьома основними методами. На рис, пшеницю й ячмінь держава встановлює тверді закупівельні ціни. На цукровий буряк, цукрову тростину, яловичину, свинину, масло й сухе молоко існують мінімальні гарантовані ціни, на основі яких держава здійснює закупівельні інтервенції. На сою, рапс, молоко для перероблення встановлюються стандартні ціни, відповідно до яких визначаються різниці платежі виробникам [131]. Цінове регулювання перебуває в тісному взаємозв'язку із зовнішньоторговельним регулюванням. Так, в Японії проводиться політика обмеження на ввезення продовольства; щодо тих продуктів, за якими імпорт може конкурувати із внутрішнім виробництвом, встановлюється високі імпортні бар'єри [229].

Особливістю регулювання японського агропродовольчого ринку є участь у цьому процесі великої кількості державних і квазідержавних агентств, а також широкої мережі всеяпонських кооперативів. Значне місце в аграрному бюджеті посідають екологічні програми й програми сільського розвитку. Однією з найважливіших складових агропродовольчої політики Японії стала структурна політика, спрямована на укрупнення ферм [256].

Проблема продовольчої безпеки в Західній Європі виникла після другої світової війни. При цьому об'єднання аграрних ринків було на той момент складною проблемою через те, що кожна країна проводила власну аграрну політику. Однак з'явилася ідея створення єдиної європейської системи, що сполучала б у собі підтримку ринків для забезпечення

продовольчої безпеки, захисту від дешевого імпорту з метою підтримки власного товаровиробника й підтримку продовольчого експорту. Тому в 1957 р. шість країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія й Люксембург) підписали Римський договір, за яким утворили Європейське економічне співтовариство. Цей договір передбачав формування єдиної агропродовольчої політики співтовариства з метою: збільшити продуктивність сільськогосподарського виробництва шляхом технічного переозброєння й забезпечення раціонального розвитку, а також оптимального використання факторів виробництва; забезпечити справедливий рівень життя сільським мешканцям; стабілізувати аграрні ринки; забезпечити гарантоване продовольче постачання; забезпечити розумні ціни на продовольство для споживачів [131]. У січні 1962 р. Рада Міністрів ЄС прийняла низку документів, що започаткували загальний аграрний ринок Європи. Було встановлено основні механізми регулювання ринків у єдиній аграрній політиці, які діють і донині: цільові ціни, інтервенційні ціни, граничні ціни, змінний імпортний тариф і експортні субсидії. Цими документами було сформульовано три фундаментальних принципи єдиної аграрної політики Європейського економічного співтовариства: єдність ринку, загальне фінансування й преференції Співтовариству [2].

Для підвищення рівня продовольчої безпеки й підтримки національних сільгоспвиробників країнами застосовуються різні форми державної підтримки. У Польщі створено спеціальне державне агентство, яке для підтримки ринкових цін і гарантування додаткового прибутку фермерам за спеціальною програмою здійснює інтервенційні операції під час перенасичення відповідним товаром внутрішнього ринку країни. У Чеській республіці створено інтервенційний фонд, головними завданнями якого є інтервенційна й компенсаційна підтримка товаровиробників. У країнах Північної Африки, які часто зазнають посухи, держава оперативно реагує підвищенням мінімальної ціни, насамперед на продовольчу пшеницю, для

запобігання збиткам фермерів. В Індії діють не лише програми підвищення мінімальної ціни підтримки на пшеницю, рис, сорго, кукурудзу та ячмінь, але й програма підтримки експорту пшениці через значні субсидії, які роблять її значно дешевшою на експортному ринку [59].

Інтерес до вивчення досвіду Японії і Швейцарії, США в області державної підтримки сільськогосподарських виробників проявляють багато країн пострадянського простору і можливість використання його окремих елементів цілком прийнятна і до українського сільського господарства. Зрозуміло, масштаби фінансової підтримки аграрного сектору, на рівні економічно розвинених країн для бюджету України далеко не прийнятні, але підтримка паритету цін, пільгова система кредитування, зниження податкового тиску та ряд інших заходів, які будуть спрямовані на забезпечення стійкої продовольчої безпеки, вкрай необхідні. Безумовно, досвід Японії може бути використаний і в Україні, але низька купівельна спроможність населення виступає певним гальмом у підвищенні цін на продукти харчування.

Доцільним видається застосування досвіду Болгарії, де значна увага приділяється вдосконаленню структури аграрного сектору, зокрема збільшенню виробництва зерна, забезпеченню виробництва високоякісних сільськогосподарських продуктів у свіжому і переробленому вигляді для задоволення потреб населення на протязі року. Однак основними тенденціями в організації та управлінні сільського господарства має бути подальше розширення економічної самостійності сільськогосподарських організацій та їх поступове переведення в саморегульовану систему при виконанні покладених на них завдань. У цілому структурна політика повинна передбачити вирішення таких проблем, як збільшення виробництва та поліпшення забезпечення населення основними продовольчими товарами, поліпшення техніко-економічних параметрів продукції, що випускається.

Світовий досвід свідчить, що в законодавстві розвинених країн і, зокрема, країн Європейського Союзу, яке орієнтовано передусім на

положення і норми директив Співтовариства, а також дотримання спільних підходів до побудови системи державного управління та правового регулювання продовольчої безпеки, приділяється надзвичайна увага безпечності та якості сільськогосподарської продукції [36]. Тобто, Україні треба використовувати всі економіко-правові механізми форми взаємодії власника земельної ділянки та орендаря для максимально тривалого користування землею одним господарем. Це стимулюватиме зацікавленість як власників так і орендарів земельних ділянок щодо належного виконання своїх обов'язків, в тому числі і збереженні якості ґрунтів, з метою здійснення ефективного сільськогосподарського виробництва [38]. Продумане використання світового досвіду, надасть нашій державі можливість раціонального управління аграрним сектором та забезпечення продовольчої безпеки держави (табл. 3.1).

Отже, використовуючи практичний досвід зарубіжних країн, необхідно виділити елементи, з яких складається їх політика забезпечення продовольчої безпеки, та які мають враховуватися Україною при адаптації національного законодавства до вимог ЄС, а саме: включення вітчизняної економіки в міжнародний поділ праці, встановлення завдання щодо експорту, контроль за іноземним капіталом (іноземні інвестиції, захист від впливу іноземної валюти та ін.); розвиток виробничого потенціалу країни (його якісний стан, темпи нарощування, рівень використання), контроль за якістю продукції, рівнем витрат на її виробництво, цінами тощо. В сучасних умовах ключовим питанням державного регулювання є забезпечення населення країни достатньою кількістю якісного та безпечного продовольства.

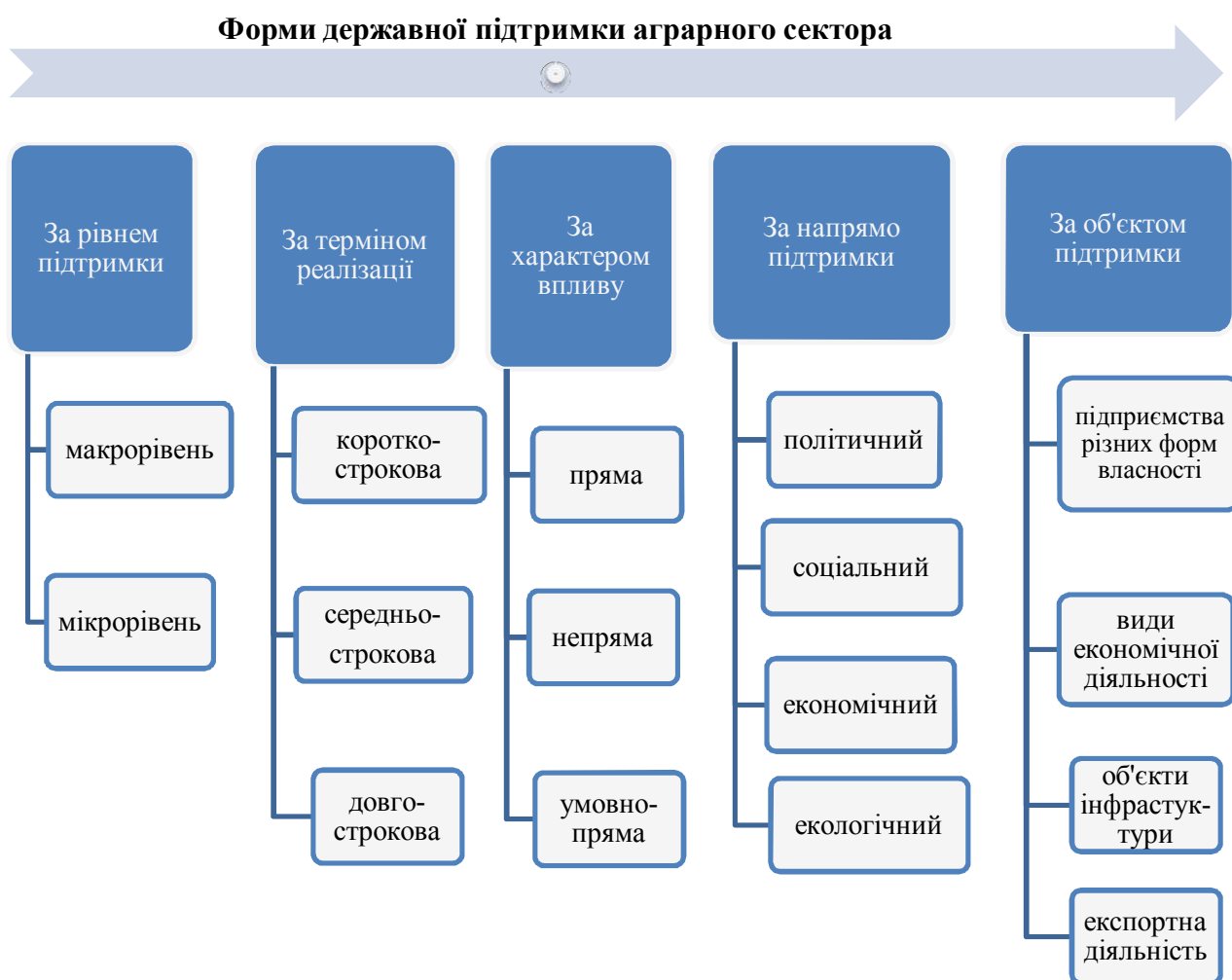
Потреба в утилітарних життєвих засобах, як їжа, одяг, житло існує постійно і задоволення цих потреб повинне бути надійним, безперебійним та стабільним. Питання забезпечення соціальної стабільності і продовольчої безпеки змушують розвинені країни регулювати ситуацію на продовольчому ринку, підтримуючи платоспроможний попит покупців продовольства і надаючи підтримку своїм сільськогосподарським товаровиробникам [150]..

Таблиця 3.1

Світовий досвід управління продовольчою безпекою [100, 159]

Країни (спільноти)	Організаційно-економічні механізми управління продовольчою безпекою	Економічний та соціальний ефект запровадження даних заходів
1	2	3
США	Програма підтримки фермерів «Стабілізація доходів», до якої входять програми «Державна підтримка цін», «Страховання врожайності», «Сільськогосподарський кредит». Закупівля надлишків сільськогосподарської продукції. Продовольча допомога незахищеним верствам населення. Контроль якості на основі діючого законодавства	Утримання закупівельних цін і гарантування дохідності сільськогосподарського виробництва та паритету цін сільськогосподарську продукцію. Забезпечення доступу харчування пенсіонерів, безробітних. Підтримання стабільності цін на сільськогосподарську продукцію. Контроль якості продуктів харчування. Контроль за рівнем продовольчої безпеки.
ЄС	Біла Книга Продовольчої безпеки (White Paper on Food Safety). Фінансова підтримка сільгоспвиробників; виплата коштів з урахування площі сільгоспугідь та поголів'я худоби	Системні заходи щодо поліпшення продовольчої безпеки. Контроль за оборотом продовольства на основі принципу «від ферми до обіднього столу». Контроль за рівнем продовольчої безпеки.
Японія	Державне регулювання цін, зовнішньоторговельне регулювання, регулювання продовольчого ринку, структурні програми розвитку аграрного сектора	Захист національного товаровиробника. Контроль за рівнем продовольчої безпеки.
Мексика	Субсидування продовольства для малозабезпечених верств населення, стимулювання розвитку аграрного сектора	Забезпечення доступності харчування для усіх верств населення. Контроль за рівнем продовольчої безпеки.
Китай	Регулювання цін. Система страхових запасів продовольства. Регулювання розвитку аграрного сектора.	Підтримка сталого рівня цін на продовольство, доступність продовольства для населення. Контроль за рівнем продовольчої безпеки.
Індія	Субсидії на добрива, електроенергію і поливну воду. Державна підтримка аграрного сектора.	Розширення виробництва продуктів харчування, підвищення здатності уряду ефективно боротися з неврожайми. Контроль за рівнем продовольчої безпеки.
Кенія	Страховання сільськогосподарського виробництва на основі «Індексу страхових виплат на основі погоди» з посиленням на локальний індекс опадів. Державна фінансова підтримка аграрного сектора.	Видача компенсацій, що не пов'язані із фактичними збитками, а є превентивним заходом, що дозволяє зберегти врожаї та худобу. Контроль за рівнем продовольчої безпеки.

Зважаючи на це, в Україні доцільно запровадження належного державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції та поступове формування інформаційної бази даних з питань її обігу та якості відповідно до вимог ЄС [36]. Якість та безпека продуктів харчування – основна мета, якої слід дотримуватись у різних сферах діяльності, особливо коли це стосується розвитку села, захисту природного довкілля, охорони здоров'я, захисту споживачів тощо. Підтримка держави здійснюється у різноманітних напрямках, але завжди має загальнонаціональний характер. (рис. 3.1).

Складено автором

Рис. 3.1. Форми державної підтримки аграрного сектору

Основним завданням аграрної політики України на сучасному етапі розвитку ринкових відносин є забезпечення соціально-економічного захисту вітчизняного сільськогосподарського виробника, формування внутрішнього ринку продовольства, матеріально-технічної бази та трудового потенціалу, удосконалення механізмів ціноутворення, які спрямовані на стимулювання агропромислового виробництва. Державна підтримка аграрного сектору в Україні здійснюється із застосуванням різних підходів і механізмів. Якщо у перші роки незалежності державну підтримку надавали переважно через податкові механізми (надання пільг в оподаткуванні, введення спеціальних режимів оподаткування) [158].

Забезпечення продовольчої безпеки є одним з основних елементів національної політики в умовах перспектив інтеграції у світову економіку (рис. 3.2).

Сформовано на основі [139] та доповнено автором

Рис. 3.2. Основні напрями гарантування продовольчої безпеки державою

Деструктивним фактором безпечного та якісного харчування українських домогосподарств є низький рівень гастрономічної культури і дефіцит елементарних побутових знань. За браку освіти, життєвого досвіду та джерел доступної інформації окремі громадяни зазнають перманентних споживчих збитків. Цим і зумовлена важливість, в реаліях сьогодення, освітнього напрямку гарантування продовольчої безпеки державою. Дію негативних факторів можна суттєво послабити, якщо розгорнути у країні освітню інформаційну кампанію, метою якої є підвищення рівня гастрономічної культури та споживчої освіти [143].

Для ефективного функціонування національної економіки та забезпечення продовольчої безпеки необхідно мінімізувати вплив диспаритету цін між вартістю сільськогосподарської продукції та вартістю ресурсів, необхідних для виробництва цієї продукції; зміцнити господарські зв'язки між сільгоспвиробниками та переробниками сільськогосподарської сировини; ефективно використовувати бюджетні кошти; збільшити підтримку малих та середніх товаровиробників; покращувати соціальні умови життя на селі [159].

Однією з проблем розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні є недостатня його державна підтримка. Навіть за сприятливих природних та економічних умов аграрний сектор не може без допомоги держави збільшувати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Адже збитковість, слабка матеріально-технічна база, недосконалі фінансово-кредитні та ринкові відносини роблять велику частину сільськогосподарських та приватних підприємств малоефективними.

Отже, виходячи з досвіду економічно-розвинутих країн, національне законодавство покликане регламентувати механізм державного регулювання аграрного сектору, який забезпечує програмно-цільове та індикативне планування, регулювання паритетів цін, боротьбу зі спекуляцією в аграрному секторі, здійснення податкової, фінансової й соціальної політики, бюджетне фінансування, інноваційну політику, кредитування та страхування сільського

господарства, регулювання зовнішньоекономічних зв'язків. Пріоритетне значення повинно надаватися продовольчій безпеці, перетворенні аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на зовнішньому та внутрішньому ринках сектор економіки, комплексному розвитку сільських територій та розв'язанню соціальних проблем села. Основними векторами державної аграрної політики має стати удосконалення системи державного управління; державна підтримка суб'єктів аграрного сектора шляхом концентрації державних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку, формування сприятливої цінової, фінансово-кредитної, страхової, податкової та бюджетної політики; сприяння розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на основі кооперації та інтеграції; створення сприятливих умов для реалізації експортного потенціалу, формування ринкових відносин та охорони землі; запровадження сучасних механізмів і методів формування прозорого ринку сільгосппродукції, продовольства, капіталу та робочої сили.

3.2. Обґрунтування параметричної моделі оцінки рівня продовольчої безпеки національної економічної системи

Моделювання є важливим засобом розв'язання багатьох економічних завдань і, зокрема, проведення аналітичного дослідження. Модель – це умовний об'єкт дослідження, тобто матеріальне чи образне відображення реального об'єкта, процесу його функціонування в конкретному середовищі [114]. При цьому слід враховувати той факт, що вихідні результати моделі до певної міри спрощено відображають сутність глибинних процесів економічного розвитку внаслідок застосування специфічних принципів, притаманних характеру моделювання. Моделювання — один з прийомів вивчення економічних явищ і процесів, за допомогою якого можна чітко уявити досліджуваний об'єкт, описати його внутрішню структуру та

охарактеризувати зовнішні зв'язки, дослідити і визначити вплив факторів на результативний показник [141].

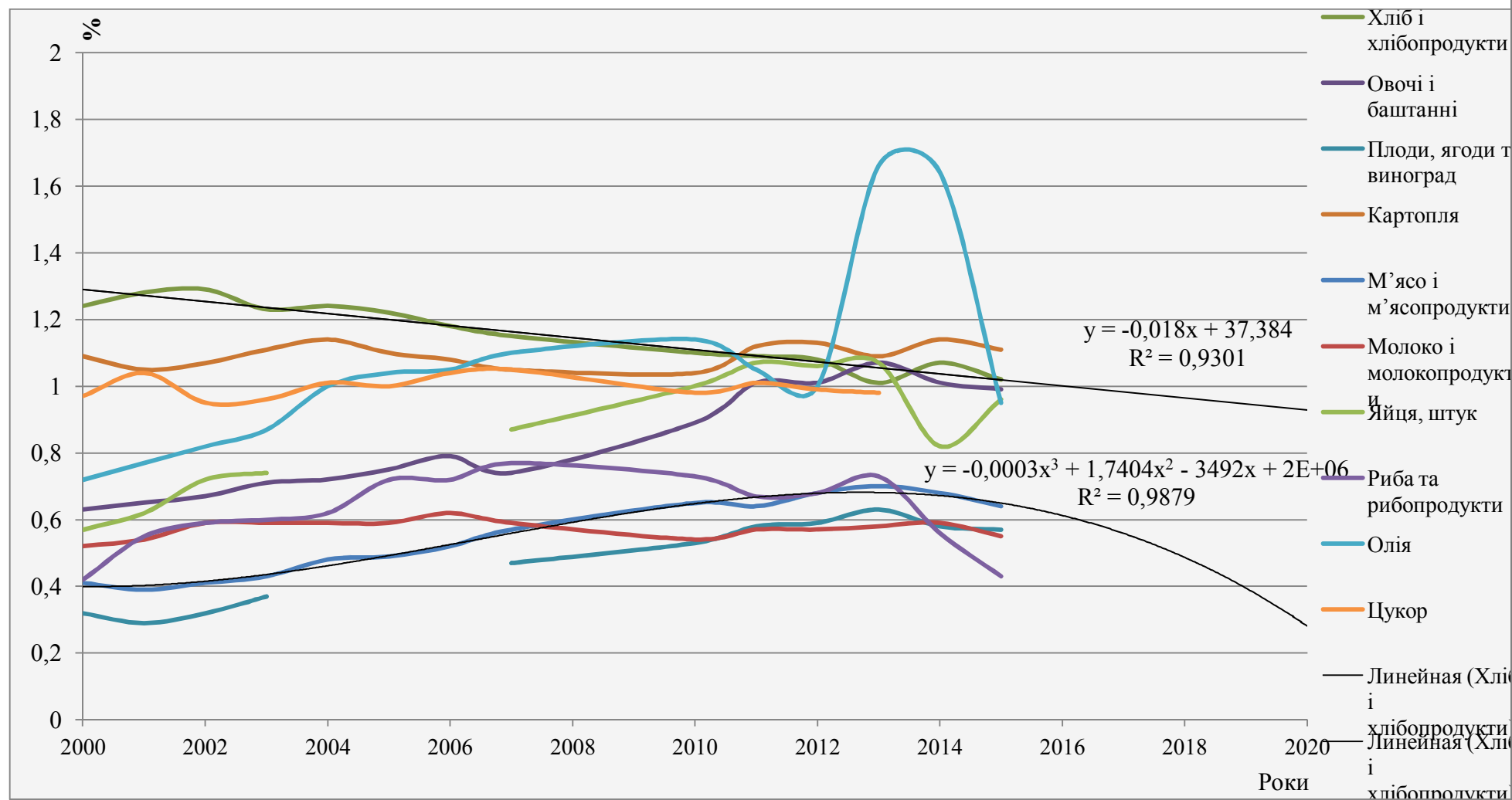
Модель національної продовольчої безпеки складається із взаємопов'язаних структурних блоків, включаючи рівні ієрархії (національний, регіональний, соціальних груп населення та домашніх господарств), способи вирішення проблем (власне виробництво або імпорт), балансу попиту і пропозиції на внутрішньому ринку і його взаємини зі світовим ринком [87]. Шляхом встановлення відповідних зв'язків між структурними блоками і керуючими індикаторами відбувається реалізація головної мети системи продовольчої безпеки – захист державою від внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливих інтересів населення з безперервного кількісного та якісного забезпечення продуктами харчування. При цьому, елементи моделі повинні містити не тільки параметри, що характеризують продовольчу безпеку, але й враховувати чинники, що визначають стабільність сільськогосподарського виробництва в динаміці, для того щоб на будь-якому етапі функціонування системи було можливо оцінювати її критичну межу. У цьому випадку механізм реалізації моделі продовольчої безпеки буде представляти собою систему організаційно-економічних і правових заходів, що забезпечують збалансоване функціонування продуктових ринків і запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам. Елементами механізму є: вироблення порогових значень соціально-економічних показників, забезпечення сталого розвитку продовольчої системи; організація моніторингу в цілях виявлення і прогнозування загроз [87].

Метою продовольчої безпеки є створення умов соціального, фізичного і економічного доступу кожного громадянина до продовольства в даний час і в довгостроковій перспективі, то в цьому зв'язку стає необхідним провести дослідження продовольчої безпеки для виявлення можливої орієнтації не тільки на усунення недоліків харчування населення в поточному періоді, а й забезпечення відтворювального процесу, включаючи

проведення ряду природоохоронних і відновлювальних програм, збалансоване використання земельних, лісових і водних ресурсів для екологічно стійкого розвитку. Це дозволить отримувати продовольство з необхідними екологічними показниками сучасному і майбутньому поколінню нації. З нашої точки зору безперечний інтерес викликає проблема економіко-математичного моделювання відтворювального процесу в рамках системи продовольчої безпеки.

Обставиною, яка сприяє застосуванню математичних і статистичних методів дослідження, є існування того факту, що багато економічних явищ описуються статистичними закономірностями, визначити які можливо при умові всієї сукупності, тобто вивчення поведінки і властивостей певної множини окремих елементів. Математичні методи дають можливість більш детально зрозуміти зміст процесів, що відбуваються, виражаючи економічні процеси з допомогою математичних символів, надаючи їм математичний вираз. Отже, аналізуючи економічні проблеми, можна перейти до їх вирішення, застосовуючи засоби математичного моделювання [152]. Добре відомі методи економетрики дозволяють встановити наявність кількісних взаємозв'язків між економічними змінними з допомогою статистичних і математичних засобів[227]. Дослідження проводилось на основі статистичних даних Державної служби статистики України щодо стану сільського господарства, щорічних обсягів споживання базових продуктів харчування у розрахунку на 1 особу населення, диференціації доходів та інше. Побудова моделі продовольчої безпеки відбувається за декілька етапів. На першому етапі досліджено відповідність споживання основних продуктів харчування нормам споживання (див. табл. 2.9).

Проаналізовані результати економіко-математичної обробки масиву статистичних даних по Україні за 2000 – 2020 рр. представлені у вигляді графічних залежностей (рис. 3.3).

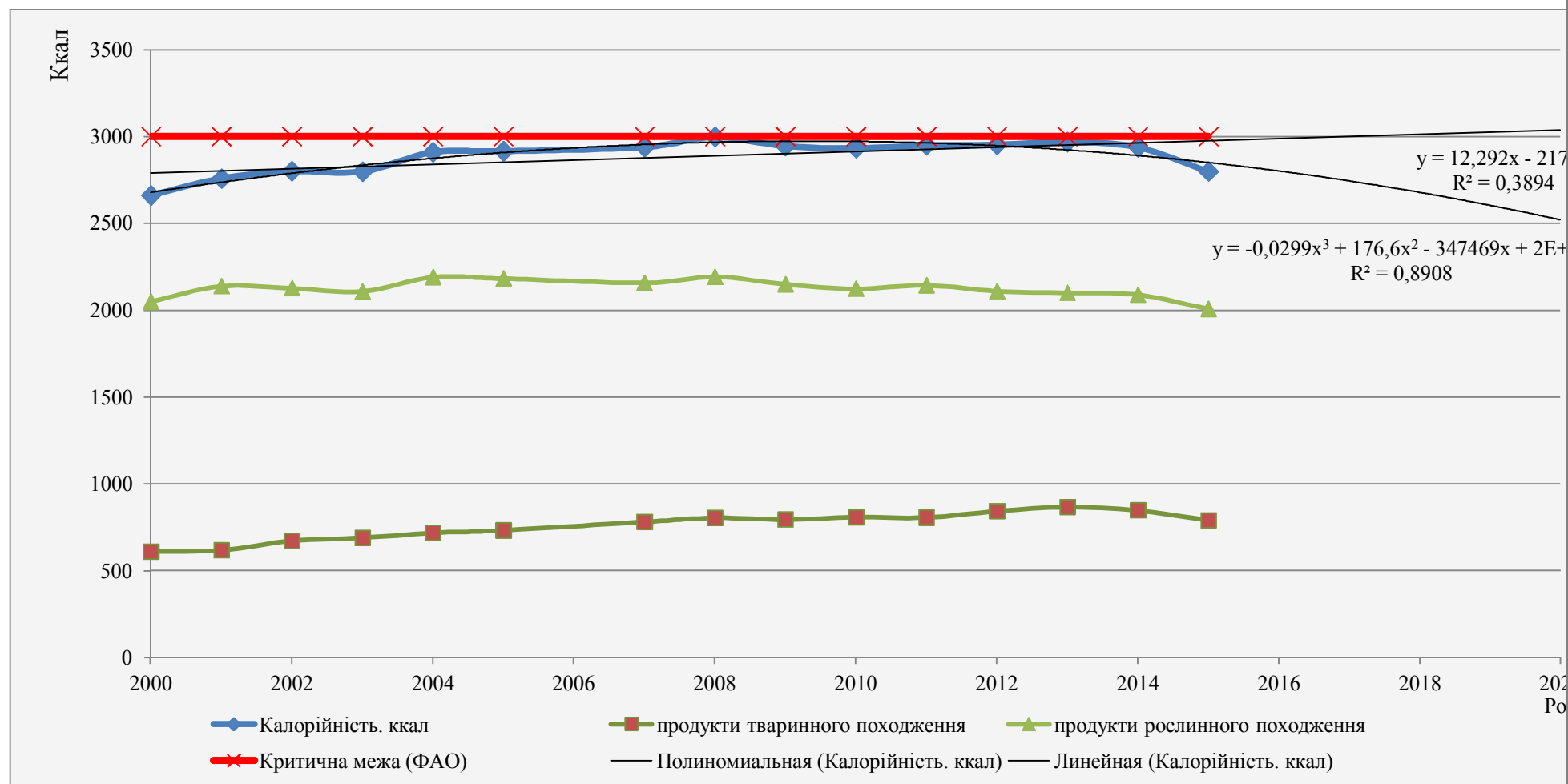
Складено автором на основі [210-219]

Рис. 3.3. Відповідність споживання основних продуктів харчування нормам споживання населенням України, за 2000 – 2015 рр. та прогноз до 2020 р

Динаміка індикатору достатності споживання хліба та хлібопродуктів описується лінійною функцією: $y = -0,0191x + 1,3582$, із коефіцієнтом детермінації $RI = 0,9132$, досить близьким до 1, що означає високий рівень відповідності розрахункових значень фактичним. Статистичні дані від 2000 року і прогноз до 2020 року свідчить про зниження достатності споживання хліба. Динаміка індикатору достатності споживання м'яса та м'ясопродуктів описується нелінійною функцією: $y = -0,0012x^3 + 0,0347x^2 - 0,2671x + 0,9957$ із коефіцієнтом детермінації $RI = 0,9841$. Параметр при x відбиває швидкість зміни зазначеного показника і є від'ємним, параметр при x^2 відбиває прискорення розвитку процесу, і в нашому випадку буде означати, що від'ємна швидкість зміни показника буде мати прискорення негативної динаміки. Трендові лінії побудовані за двома показниками: хліб та хлібопродукти і м'ясо та м'ясопродукти, за якими опосередковано досліджується калорійність раціону населення. У цілому вони свідчать про наявність стабільної динаміки до погіршення стану продовольчого забезпечення громадян України за всі роки незалежності.

Прогнозовані значення показника засвідчують, що у 2020 році рівень споживання продуктів тваринного походження значно погіршиться і становитиме лише 30% раціональної норми. Якщо не буде здійснено ніяких змін у процесі покращення норм споживання м'яса та м'ясопродуктів в Україні, то можна з переконанням стверджувати, що існуватиме дефіцит тваринного білка у структурі раціону українського споживача. В цілому слід відмітити, що споживання інших продуктів, мають позитивні тенденції, але не настільки, щоб відповідати раціональним нормам споживання. Це означає, що у сфері продовольчої безпеки існує суттєва загроза для стабільного соціально-економічного розвитку нації.

Другим етапом моделювання є дослідження відповідності споживання продуктів рослинного та тваринного походження в раціоні українців (див. табл. 2.4). Щоб здійснити прогнозування динаміки цього показника нами застосовано програмний пакет curve Expert (рис. 3.4).

Складено автором на основі [202 -209]

Рис. 3.4. Відповідність споживання продуктів рослинного та тваринного походження нормам споживання населення України за 2000 – 2015 рр. та прогноз до 2020 р.

За нормами МОЗ норма – 3000 ккал, фактичні дані коливаються близько норми. У результаті послідовного та поглибленого аналізу моделей було обрано за критерієм коефіцієнту кореляції та стандартної похибки наступну модель, рівняння якої має такий вигляд: $y = a + bx + cxI + dxI$.

Значення коефіцієнтів: $a = 39\,09,1007$; $b = -360,57717$;

$c = 30,420961$, $d = -0,73404078$

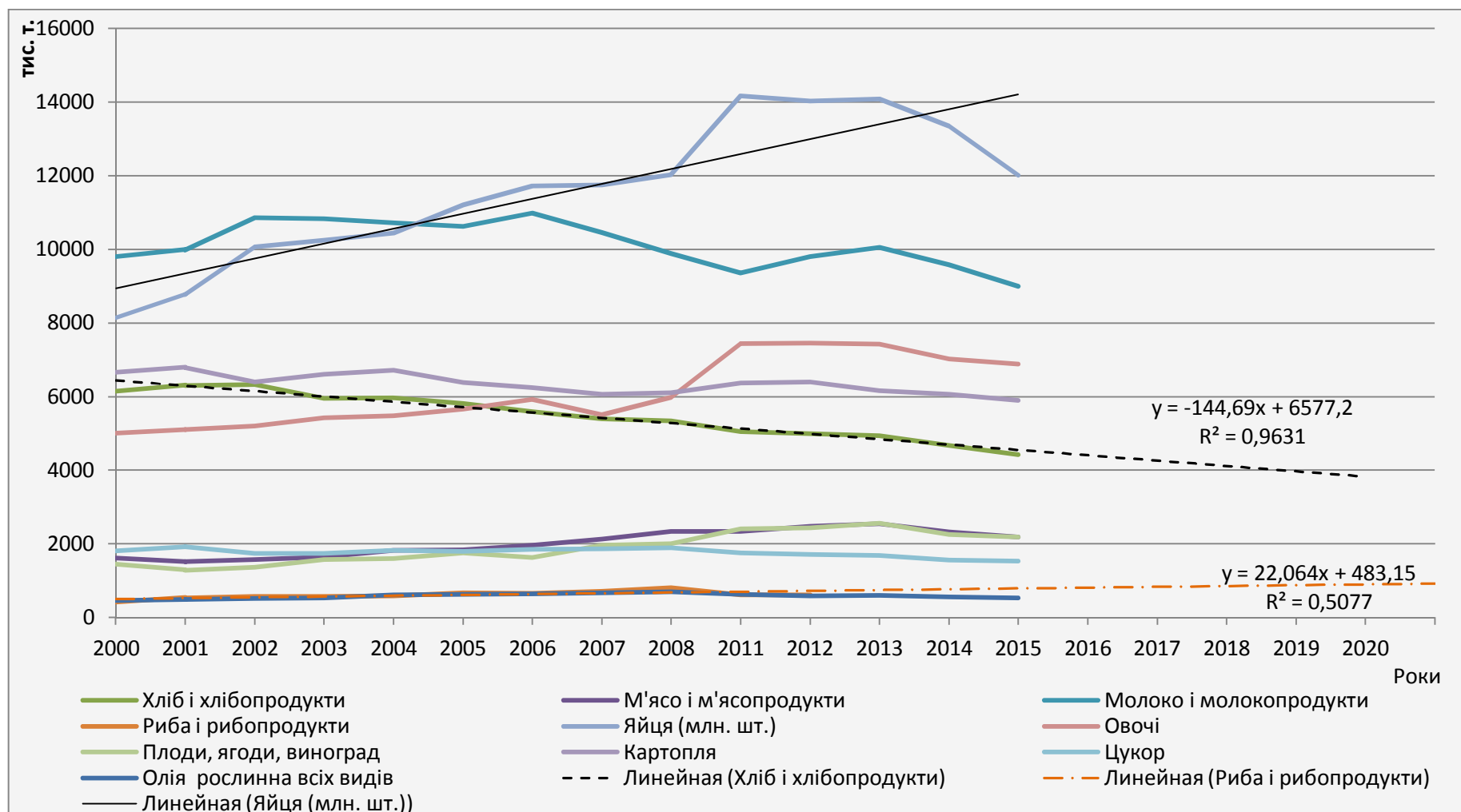
Standard Error: 49,2306762

Correlation Coefficient: 0,9832262.

Проведені розрахунки за обраною моделлю приводять до висновку, що для наступних років буде характерним зменшення середньодобового споживання калорій у продовольчих продуктах до 2600 ккал., що становить $(2600 / 3000 = 0,87)$ 87% рекомендованої норми

Негативна тенденція матиме згубний вплив на стан здоров'я населення, а, відповідно, на його працездатність і на ефективність роботи, динаміку ВВП і розвиток України в цілому.

Третім етапом моделювання є оцінка ємності внутрішнього ринку продовольства (див. табл. 2.10). Ємність внутрішнього ринку хліба та хлібопродуктів значно зменшилася за останні 18-20 років, що певним чином негативно впливає на рівень продовольчої безпеки України в цілому (рис. 3.5). По-перше, на фоні зниження ємності внутрішнього ринку хліба і хлібопродуктів, відбулося також зниження ємності внутрішнього ринку молока і молокопродуктів та картоплі, але в той же час спостерігається збільшення ємності внутрішнього ринку за іншими продуктами, такими як м'ясо та м'ясопродукти, яйця, риба, овочі, плоди, ягоди, олія. Але, попередні розрахунки щодо динаміки середньодобового споживання населенням України основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування показує, що ситуація ледве досягає до нормативів МОЗ. По-друге, необхідно взяти до уваги суттєве зменшення кількості населення з 51,7 млн. осіб у 1995 році, до 42, 9 млн. осіб у 2014 році, тобто населення зменшилося на 8,8 млн. осіб.

Складено автором на основі [210-219]

Рис. 3.5. Динаміка ємності внутрішнього ринку України за 2000 – 2015 рр. та прогноз до 2020 р.

Тобто можна констатувати, що: зниження ємності внутрішнього ринку хліба відбувається значно швидше, ніж відбулося скорочення чисельності населення, тобто в півтори рази швидше, ніж зменшення кількості населення. Таке випереджальне зниження ємності внутрішнього ринку хліба і хлібопродуктів впливає на зниження рівня продовольчої безпеки України. По-друге, рівень внутрішнього забезпечення країни хлібом та хлібопродуктами за весь досліджуваний період знаходився в інтервалі від 470 г на одну особу у 1995 році до 297,26 г у 2014 році. Більшість отриманих функцій регресії (прогнозування) ємності внутрішнього ринку продовольства мають досить високий коефіцієнт детермінації від 0,65 до 0,96, що свідчить про високу ступінь відповідності розрахованих значень фактичним, що дає змогу стверджувати, що прогнозні значення за цими функціями, мають достатньо високий ступень достовірності. Загальний висновок, який можна зробити за отриманими даними, вказує, що у випадку збереження тенденцій, які розвивалися в Україні на внутрішньому ринку продуктів з 2000 року по 2015 рік з головним продуктом, що має характеризувати рівень продовольчої безпеки, а саме хлібом, відбувається зменшення ємності внутрішнього ринку на протязі наступних років, а негативна ситуація 2014 року скоріш за все, ще й прискорить цю тенденцію (табл. 3.2).

За іншими продуктами відбувається незначне зростання ємності внутрішнього ринку, але негативні тенденції останніх років скоріш за все, значно зменшать ці темпи. Це має викликати серйозні зміни у переоцінці державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки України у майбутньому.

Таблиця 3.2

Моделі розвитку ємності внутрішнього ринку продуктів

Продукти харчування	Рівняння	Коефіцієнт детермінації	Характер прогнозу на 2017 -2020 р	Темп збільшення або зменшення
Хліб і хлібопродукти	$y = -189,63x + 7276,9$	RI = 0,6537	Негативний	-2,6% у рік
М'ясо і м'ясопродукти	$y = 69,331x + 1475,8$	RI = 0,7504	Позитивний	темп збільшення на близько 4,5% у рік
Молоко і молокопродукти	$y = -127,09x + 11317$	RI = 0,4092	Негативний	-1,4% у рік
Риба і рибопродукти	$y = 25,194x + 405,49$	RI = 0,495	Позитивний	темп збільшення на близько 6,2% у рік
Яйця	$y = 22,484x + 392,68$	RI = 0,9662	Позитивний	темп збільшення на близько 5,6% у рік
Овочі	$y = 182,67x + 4491,1$	RI = 0,8644	Позитивний	темп збільшення на близько 4,1% у рік
Плоди, ягоди, виноград	$y = 79,778x + 1222,7$	RI = 0,8129	Позитивний	темп збільшення на близько 6,5% у рік
Картопля	$y = -38,182x + 6653,5$	RI = 0,377	Негативний	-0,6% у рік
Цукор	$y = -0,9804x + 1791,6$	RI = 0,0026	Негативний	
Олія рослинна всіх видів	$y = 17,629x + 459,17$	RI = 0,6514	Позитивний	темп збільшення на близько 3,8% у рік

Складено автором на основі [210-219]

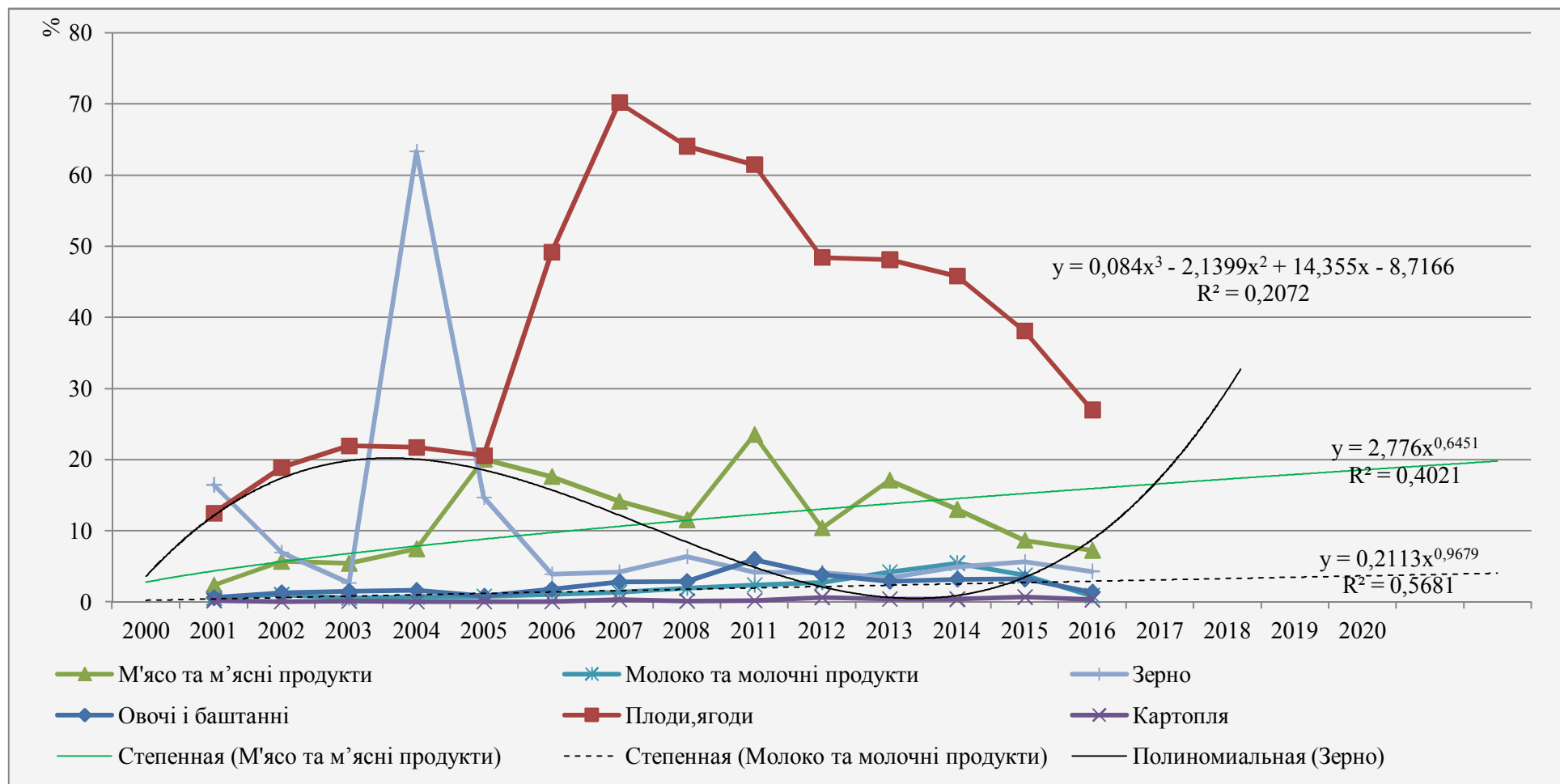
На четвертому етапі моделювання досліджувалася динаміка імпортозалежності країни за цими ж продуктами харчування та мали місце спроби її прогнозування до 2020 року (табл. 3.3). Для побудови прогнозних функції за показником імпортозалежності було обрано нелінійні степеневі функції, оскільки вони мали кращі показники коефіцієнту детермінації та стандартної похибки, ніж лінійні моделі (рис. 3. 6).

Таким чином, якщо збережуться сучасні тенденції, то вже через 30 років рівень імпортозалежності України може досягнути 100%, в той час, як за лінійною моделлю цей період настане не так швидко. Можна констатувати, що за основними показниками імпортозалежність найбільш загрозливий характер має щодо м'яса та м'ясопродуктів, стосовно інших продуктів харчування ситуація не настільки критична.

Таблиця 3.3

Динаміка імпортозалежності України за основними видами продовольства за 2000 – 2015рр.

Показники	2000р	2001р	2002р	2003р	2004р	2005р	2006р	2007р	2008р	2011р	2012р	2013р	2014р	2015р
М'ясо та м'ясні продукти	2,36	5,68	5,41	7,45	20,03	17,62	14,13	11,53	23,5	10,4	17,1	13	8,65	7,25
Молоко та молочні продукти	0,51	0, 53	0,54	0,68	0,78	1,05	1,37	1,9	2,37	2,7	4,2	5,45	3,72	0,87
Зерно	16,45	6,96	2,62	3,32	14,68	3,89	4,2	6,36	4,16	4,1	3,4	4,9	5,63	4,29
Овочі і баштанні	0,58	1,26	1,49	1,62	0,8	1,77	2,83	2,87	5,96	3,8	2,9	3,19	3,21	1,38
Плоди,ягоди	12,44	18,88	21,94	21,71	20,54	49,14	70,18	64,04	61,44	48,4	48,1	45,78	38,06	26,98
Картопля	0,17	0,03	0,11	0,02	0,01	0,008	0,34	0,12	0,16	0,6	0,4	0,37	0,66	0,29

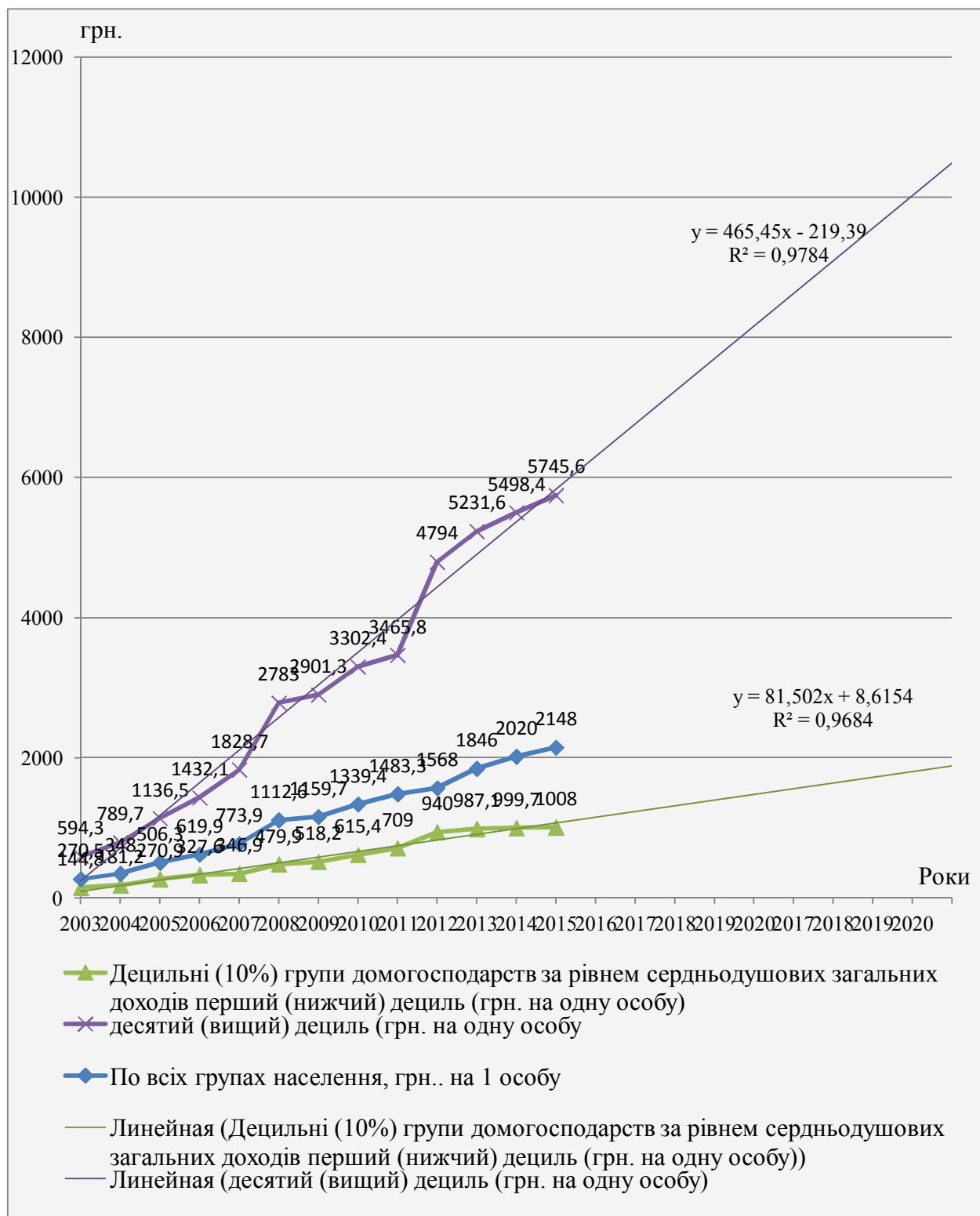
Складено автором на основі [210-219]

Рис. 3.6. Динаміка імпортозалежності України за видами продукції аграрного сектора за 2000 – 2015 рр. та прогноз до 2020 р.

Оскільки імпортозалежність коливається в межах 10-20 відсотків і не має прискорювального характеру зростання.

В умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України, проблема бідності населення та тісно пов'язана з нею проблема продовольчої безпеки на рівні домогосподарств, стали ще гостріші. Тому, важливим етапом моделювання є п'ятий етап, який досліджував диференціацію доходів населення України, яка відображує економічну доступність до продуктів споживання, а також до рівня якості цих продуктів. Сучасна методика розрахунку доходів населення базується на системі національних рахунків і включає: дохід від зайнятості – заробітна плата найманих працівників, премії та інші заохочування; дохід від самозайнятості; дохід від власності – дивіденди акціонерів, ренту, банківський відсоток; трансфертні платежі – благодійні виплати та державна допомога.

Для вимірювання диференціації вартості харчування за соціальними групами, державна статистика здійснює групування обстежуваних домогосподарств, виділяючи децильні або квінтільні групи й обчислюючи відповідні коефіцієнти, тобто відношення середніх показників за групами, куди включаються 10 (20)% домогосподарств з найбільшими доходами (витратами), до аналогічних показників за групами 10 (20)% домогосподарств з найменшими доходами (витратами). Чим більше значення цього відношення від одиниці, тим сильніше є соціальне розшарування [163]. Аналіз статистичних даних структури загальних доходів домогосподарств України свідчить, що найбільш вагомим джерелом доходів є заробітна плата населення, розмір якої стабільно зростає (рис. 3.7).

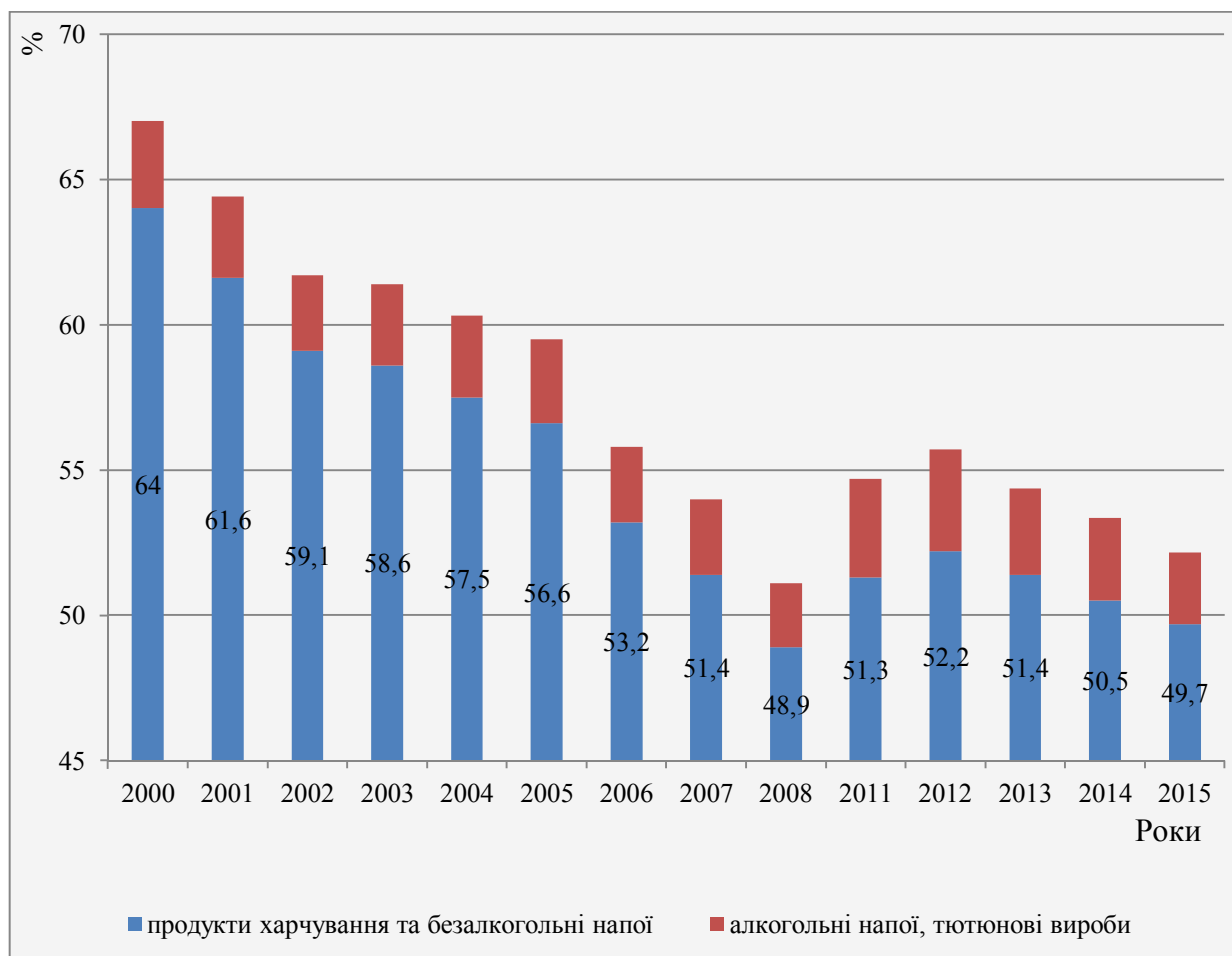

Складено автором на основі [210-219]

Рис. 3.7. Динаміка диференціації доходів населення України, 2000-2015 рр., прогноз до 2020р.

Тенденції з 2003 року показують, що доходи всіх верств населення зростають, але швидкість зростання доходів найбагатших 10% верств населення (398,41) в 2 рази перевищує швидкість зростання доходів в середньому по Україні (160,42), і в 3,5 рази перевищує швидкість зростання доходів найбідніших 10% населення, що створює небезпечну ситуацію щодо доступу до продуктів харчування саме у цієї категорії населення. Аналіз наукових праць щодо нерівномірного розподілу загальних доходів домогосподарств вказує на те, що значний внесок у розшарування доходів вносить заробітна плата, що обумовлено її диференціацією між різними соціальними групами, регіонами, галузями і між різними секторами економіки. У випадку продовження нерівномірного зростання доходів зазначених категорій громадян, навіть до 2020 року найбідніші 10% навіть не дійшли би за рівнем доходу до рівня доходу 10% найбагатших. Слід зауважити, що коефіцієнти детермінації за цими трьома прогнозними функціями значно вищі як для економічних розрахунків і складають від 0,9716 до 0,9834. Все це створює потенційну загрозу для продовольчої безпеки країни.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства за 2015р. склали 4782 грн., що на 22% більше, ніж у відповідному періоді 2014 року (рис. 3. 8). Серед усіх витрат домогосподарств 93% становили споживчі витрати (у 2014р. – 91%). Найбільш вагомою статтею (55%) витрат домогосподарств продовжували залишатися витрати на харчування (включаючи харчування поза домом). Порівняно з 2014р. частка цих витрат збільшилася на 1,7 в.п. На купівлю непродовольчих товарів та оплату послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства направляли 34% усіх витрат, що на 0,3 в.п. менше, ніж у 2014р. Витрати на алкогольні напої та тютюнові вироби становили відповідно 1,3% та 2,0% витрат домогосподарств (у 2014р. – 1,4% та 2,0% відповідно). Частка витрат, не пов'язаних із споживанням, склала 7% усіх витрат домогосподарств і зменшилася на 1,3 в.п.

Складено автором [210-219]

Рис. 3.8. Питома вага витрат на продукти харчування у сукупних витратах у розрахунку на одне домогосподарство населення України, 2000-2015 рр.

Досягнутий рівень сигналізує про загальну бідність країни та її жителів і жодним чином не відповідає стандартам країн із забезпеченим населенням і високим рівнем життя, в яких на продукти харчування спрямовується лише 10–15% витрат домогосподарств. В 2000–2015 рр. частка витрат на продукти харчування, алкогольні напої, непродовольчі товари зростають, що в цілому відображає зниження реальних доходів домогосподарств в результаті кризи та обумовлює зростання витрат за рахунок заощаджень

Оплата праці в Україні в умовах економічної нестабільності характеризується зниженням сукупних доходів найманих працівників, припиненням здійснення соціальних програм, а також тінізацією заробітної плати. Зниження рівня заробітної плати призводить до падіння якості життя населення, а в зв'язку із цим загострюється питання проблеми бідності, та продовольчої безпеки. В умовах відсутності цінового регулювання неможливо забезпечити достатній рівень купівельної спроможності заробітної плати та відповідний рівень життя населення. Гідний рівень життя населення є основним елементом забезпечення продовольчої безпеки, що в свою чергу є показником рівня економічної безпеки держави [122].

Як показує практика, не можна допускати не контрольованості диференціації доходів, оскільки це може призвести до значної невинуватеної поляризації суспільства, що може мати політичні, соціальні й економічні негативні наслідки. На сучасному етапі і в недалекому минулому, проблема продовольчої безпеки – це, насамперед, проблема найбідніших верств населення, особливо зuboжілого селянства [228].

Виникає питання, в якому випадку виникає загроза продовольчої безпеки – коли є відсутність продуктів споживання в середньому по країні, чи коли вони розподілені так, що деяка частина населення не має до них доступу, а інша має надлишковий доступ. Якщо фізична доступність продовольства як складова продовольчої безпеки домогосподарств може бути блокована непередбаченими обставинами (природні катаклізми), на які держава майже не має впливу, то на економічну доступність, яка також є складовою продовольчої безпеки домогосподарств, держава має можливість впливати. Для реалізації ефективної моделі організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки необхідно задіяти регуляторні важелі управління, посилити державний контроль за експортно-імпортними потоками продовольства та їх ціновими співвідношеннями, внести зміни в діючу Методику стосовно порогових значень індикаторів безпеки або

прийняти відповідний Закон, врахувавши в ньому передовий світовий досвід стосовно критеріальної оцінки продовольчої безпеки держави та її регіонів.

Практичні заходи та головні напрями реформування регуляторних механізмів у відповідності до соціально-економічних пріоритетів продовольчої безпеки визначаються на кожному продовольчому ринку окремо, враховуючи його стан, економічні проблеми та перспективи розвитку [147]. Слід констатувати, що аграрна галузь України не повною мірою забезпечує продовольчу безпеку. Проведений аналіз та виявлені проблеми є базисом для Swot-аналізу забезпечення продовольчої безпеки України (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Результати Swot-аналізу забезпечення продовольчої безпеки України

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
<p>- здатність аграрного сектору та суміжних галузей економіки забезпечити виробництво необхідної кількості продуктів харчування та продовольства;</p> <p>- сприятливі природно-кліматичні умови, які дозволяють розвивати аграрний потенціал;</p> <p>- наявність необхідних обсягів перехідних запасів зерна;</p> <p>- підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур до середньосвітового рівня;</p> <p>- збільшення рівня реалізації сільськогосподарської продукції за всіма видами продукції;</p> <p>- наявність наукового та кадрового потенціалу, системи навчальних закладів та наукових установ;</p> <p>- здатність економічних суб'єктів раціонально розподіляти свої ресурси досвід роботи в складних умовах</p>	<p>- спад виробництва і відсутність зацікавленості вітчизняних виробників у випуску продукції;</p> <p>- слабка нормативно-правова база, що регламентує забезпечення продовольчої безпеки в країні;</p> <p>- диспаритет цін на сировину, засоби виробництва, готову продукцію і послуги в різних сферах діяльності;</p> <p>- невідповідність між темпами зростання цін на товари і послуги і заробітної плати зростання безробіття;</p> <p>- нерозвиненість ринкової інфраструктури, у тому числі обробки, зберігання, пакування, переробки, охолодження і розподілу продукції;</p> <p>- подрібнення підприємств аграрного сектору, яке призвело до зниження числа великих підприємств – виробників продовольства;</p> <p>- екстенсивна модель розвитку аграрного сектору;</p> <p>- в харчовому раціоні населення скорочується частка продуктів з високим енергетичним змістом при зростанні відносно дешевого продовольства</p>

<i>Продовження таблиці 3.4</i>	
1	2
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> розробка дієвого механізму ціноутворення, створення паритету цін на продукцію аграрного сектору; обмеження ввезення в країну імпортованих товарів; посилення інтеграційних процесів, створення великих підприємств з переважаючою часткою державного капіталу; підвищення ефективності функціонування усіх галузей сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі; вирішення проблеми підвищення рівня життя сільського населення та його соціального захисту; забезпечення стійкого зростання виробництва продукції тваринництва та її доступності населенню; 	<ul style="list-style-type: none"> зниження рівня життя населення; залежність економіки країни від політики банківських структур; істотне перевищення темпів зростання грошових доходів населення темпами зростання споживчих цін; законодавчий та політичний ризики; перепони податкового законодавства; монокультуризація землеробства та недотримання сівозмін; посилення залежності національної економіки від іноземних компаній виробників аграрної продукції та постачальників продуктів харчування; зростання частки продовольчих затрат у сімейному бюджеті.

Систематизовано автором

Проблема продовольчої безпеки є не тільки аграрною. Вона носить комплексний характер і пов'язана з макроекономічним розвитком країни в цілому та регіонів зокрема. Водночас, в окремих регіонах, у яких аграрний сектор відіграє значну роль у розвитку регіональної економіки, саме проблема ефективності його функціонування є однією з визначальних у плані забезпечення продовольчої безпеки на відповідній території. Зростання виробництва та підвищення ефективності функціонування аграрного сектору забезпечує покращення макроекономічної динаміки, підвищення доходів населення та, відповідно, поліпшення якості харчування останнього [193].

Отже, забезпечити продовольчу безпеку країни може тільки ефективно функціонуючий аграрний сектор економіки країни, що використовує ресурсозберігаючі технології, інновації у виробничих процесах, має потужну

матеріально-технічну базу та продукує конкурентоспроможну продукцію. Тому необхідно чітко визначити пріоритетні напрями розвитку галузі сільського господарства і забезпечити джерела його інвестування. Чітко налагоджений механізм функціонування виробничо-економічних відносин в аграрній галузі сприятиме підвищенню рівня самозабезпечення за видами продукції і в підсумку дозволить забезпечити продовольчу безпеку країни, розбудувати інфраструктуру сільських територій і зберегти трудовий потенціал села.

3.3. Інтегральна оцінка стану та рівня продовольчої безпеки в Україні

Економічні відносини завжди потребували й потребуватимуть регулювання, яке уособлює сукупність важелів державного і ринково-конкурентного впливу на соціально-економічні процеси у суспільстві. Причина в тому, що людина у своєму історичному розвитку намагається втілити в життя логіку раціональної взаємодії для успішної реалізації мотивацій. Саме у цьому криється причина виникнення регулювання як інституту демонополізації економічних відносин та забезпечення конкурентного задоволення потреб суспільства та індивіда. Ринковий механізм і державне регулювання розвитку аграрної сфери є взаємодоповнюючими елементами сучасної економіки в Україні [171]. Держава повинна виконувати лише ті функції, яких не може забезпечити ринок, тому за нею завжди зберігатимуться такі основні завдання, як створення правової бази, захист конкуренції та прав власності, розподіл і перерозподіл доходів. Змінюються лише пріоритети регулювання, оскільки кожний конкретний період часу потребує різних цілей, які повинні співпадати з сучасними підходами та принципами державного регулювання економіки [171].

Для оцінки сучасного стану та рівня ефективності функціонування організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки в Україні

необхідно здійснити індикативно-параметричний аналіз його порівняльних характеристик з іншими країнами світу. Тобто необхідно визначити наскільки адекватно в цілому відбиває стан продовольчої безпеки заданий набір показників, що пропонується у вітчизняній методиці «оцінки продовольчої безпеки» у порівнянні з методиками інших країн. Як відмічалось в розділі першому даного дослідження, оцінка рівня продовольчої безпеки здійснюється відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, яка містить сім індикаторів. Проте, у статті 11 Розділу IV проекту Закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1 надано перелік з восьми індикаторів продовольчої безпеки, показники яких відображають відсутність або наявність загрози продовольчій безпеці України, зокрема на основі критеріїв цих індикаторів як граничних показників [165]. Натомість, наказом «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку економічної безпеки України» від 29.10.2013 року № 1277, для оцінки продовольчої безпеки пропонується одинадцять індикаторів, методика визначення та вагові коефіцієнти [136]. Порівнюючи індикатори, передбачені в нормативних документах, необхідно відзначити, що добова калорійність харчування людини (визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності), забезпечення раціону людини основними видами продуктів (визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою (табл. 3.5). Достатність запасів зерна у державних ресурсах (визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно) мають схожу інтерпретацію в зазначених нормативних актах.

Таблиця 3.5

Індикатори продовольчої безпеки, що прийняті в Україні

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку	Значення коефіцієнта
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	-	0,0945
2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків	обсяг виробництва м'яса та м'ясних продуктів, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання м'яса та м'ясних продуктів у розрахунку на одну особу, кг	0,1048
3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків	обсяг виробництва молока та молочних продуктів, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання молока та молочних продуктів у розрахунку на одну особу, кг	0,1071
4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків	обсяг виробництва яєць, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання яєць у розрахунку на одну особу, шт.	0,0971
5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків	обсяг виробництва олії, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання олії у розрахунку на одну особу, кг	0,0921
6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків	обсяг виробництва цукру, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання цукру у розрахунку на одну особу, кг	0,0870
7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків	обсяг виробництва картоплі, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання картоплі у розрахунку на одну особу, кг	0,0958
8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків	обсяг виробництва овочів та продовольчих баштанних культур, тис. тонн / чисельність наявного населення, млн. осіб / фонд споживання овочів та продовольчих баштанних культур у розрахунку на одну особу, кг	0,1021
9	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	обсяг виробництва зернових і зернобобових культур, тис. тонн / чисельність наявного населення, тис. осіб	0,0893
10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання	наявність зернових культур, тис. тонн / (усього ресурсів зернових і зернобобових культур, тис. тонн - експорт зернових та зернобобових культур, тис. тонн) x 100	0,0351
11	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків	100 - частка продажу продовольчих товарів, які вироблені на території України, через торговельну мережу підприємств, відсотків	0,0948

Складено на основі [136]

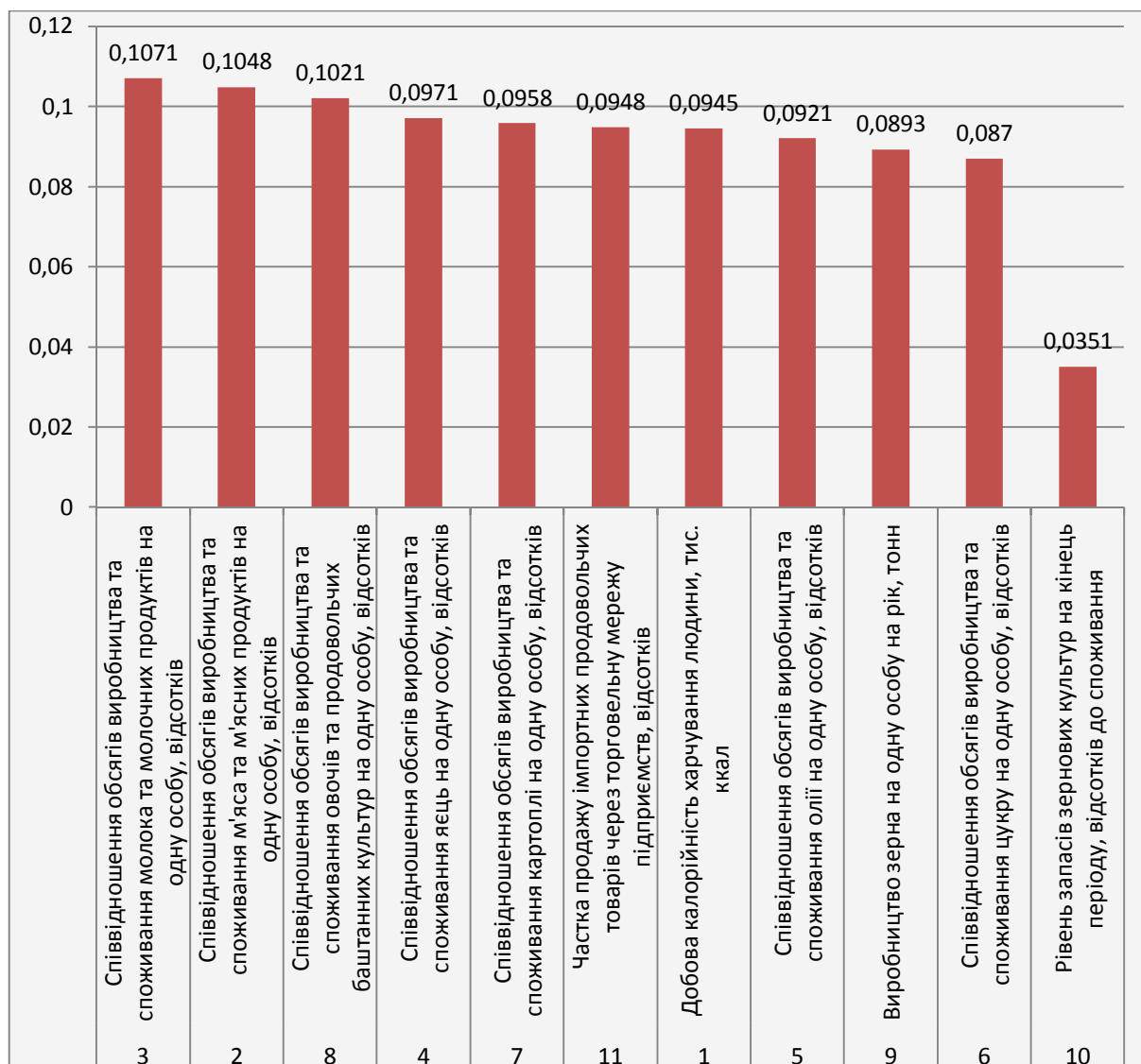
Необхідно підкреслити, що в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку економічної безпеки України, індикатор «забезпечення раціону людини основними видами продуктів» конкретизований за відповідними групами продовольства.

Отже, стан продовольчої безпеки країни визначається широким спектром показників, які взаємодоповнюють один одного та вимагають подальшого вдосконалення. Вважаємо за доцільне застосовувати в Україні єдину систему індикаторів продовольчої безпеки, що дасть можливість реально оцінювати стан продовольчої безпеки держави та своєчасно здійснити відповідні заходи щодо її покращення.

Питання формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки має комплексний характер і опосередковано впливає на стабільність в державі. Тому, для всебічної оцінки рівня продовольчої безпеки є важливим врахування низки показників соціально-економічного характеру, які визначають як рівень, так і якість життя населення (рис. 3.9). Порівняльний аналіз проведемо у наступній логічній послідовності: вагу між факторами поділено експертним шляхом, приблизно 100/12, крім фактору «рівень запасів зернових культур на кінець періоду», йому приділено всього 3,51%. Слід зауважити, що показники 7.1 -7.9 відображають рівень споживання, який вже є в країні в поточному році, в той час як показник 7.10 показує рівень забезпеченості зерном на наступний рік. На нашу думку, індикатор «продовольча безпека» має відображати рівень забезпеченості країни продовольством, щоб не допустити продовольчої кризи.

Вважається в цілому, що всі показники, які входять до методики розрахунку продовольчої безпеки, мають приблизно однакову цінність. Проте слід зауважити, що показники 1 - 9 відбивають рівень споживання, який вже є в країні в даному році, в той час, як показник 10 показує рівень запасів зерна, тобто забезпечення зерном на наступний рік. На нашу думку, узагальнений індикатор продовольчої безпеки має показувати її рівень на наступний рік, тобто визначати наскільки країна підготовлена, наскільки

запаслася (має необхідні запаси продовольства), щоб не допустити продовольчої кризи. Наступними за важливістю виступають показники споживання м'яса, м'ясних продуктів, споживання овочів, яєць та картоплі

Складено автором на основі [210-219]

Рис. 3.9. Вага факторів в інтегральному індексі продовольчої безпеки

Для виявлення оптимальних шляхів удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки проведемо порівняльний аналіз індикаторів визначення продовольчої безпеки України та країн Європейського Союзу.

Комісія з питань розвитку аграрного ринку України Громадської ради при Міністерстві аграрної політики та продовольства України пропонує

враховувати нормативи Організації з продовольства та сільського господарства ООН (ФАО) при визначенні економічних, соціальних та екологічних індикаторів, а також граничних критеріїв продовольчої безпеки України [9]. ФАО у вересні 2011 року зібрала експертів на Круглий стіл з питань вимірювання голоду, результатом чого стала система індикаторів рівня продовольчої безпеки країни. Всього запропоновано використовувати 26 показників, які об'єднуються у 3 групи: детермінанти, результати, ступінь захищеності [259].

Перша група містить вирішальні чинники, або детермінанти, які характеризують структурні умови продовольчої безпеки. Наприклад, погіршення стану продовольчої безпеки можливе через відсутність адекватної політики щодо застосування заходів екстреної допомоги. Друга група містить показники, що є наслідками, які провокують загрози продовольчій безпеці через неадекватне споживання продукції чи антропометричні вади людини. Третю групу формують показники, що представляють інформацію щодо ступеня вразливості продовольчої безпеки відповідно до спостережень минулих подій та їх наслідків для стану продовольчої безпеки. П.7.11 відсутній в методиці ЄС, що є позитивним для України, поки вона не є членом ЄС.

Виходячи з підходу рівномірної розділення ваг між показниками будемо, для простоти розрахунку вважати, що всі показники в групах методики країн ЄС мають однакову вагу, а кожна з груп також має вагу $1/3$ (табл. 3.6). В цілому $1/252 + 1/72 + 1/21 = 0,0065$, тобто методика оцінки продовольчої безпеки в Україні враховує тільки 6,5% відсотків факторів (показників), які враховуються в ЄС.

Протягом останніх років особливу гостроту отримала проблема безпеки продуктів харчування для споживачів. Це пов'язано зі збільшенням надходження на продовольчий ринок неякісних, фальсифікованих і шкідливих для здоров'я продуктів, що негативно впливають на стан здоров'я населення [139].

Таблиця 3.6

Методика розрахунку співвідношення показників оцінки продовольчої безпеки України та Європейського Союзу

Методики розрахунку показників оцінки рівня продовольчої безпеки України	Показники оцінки рівня продовольчої безпеки, що прийняті в ЄС	Кількісне співвідношення показників оцінки продовольчої безпеки України та ЄС, вага показника
$=1/7*1/12*1/3=1/252$	Група 1. Детермінанти:	1/3
П.7.1 співпадає з п 1.1.1	1.1 Придатність – 5 показників	1/12
-	1.2. Фізична доступність – 3 показники	1/12
-	1.3. Економічна доступність	1/12
-	1.4. Споживання – 2 показники	1/12
$=1/4*1/6*1/3=1/72$	Група 2. Результати	1/3
Умовно можна сказати, що п 7.2 -7.9. якщо їх порівняти з нормами тотожні 2.1.3	2.1. Недостатній доступ до продовольства – 4 показники	1/6
	2.2. Споживання - 4 показники	1/6
$=1/3*1/7=1/21$	Група 3 Ступінь захищеності	1/3
П7.10 = 3.7	7 показників	

Складено автором на основі [136, 259]

Така ситуація може бути охарактеризована як істотна загроза здоров'ю нації. Крім того, на погіршення здоров'я населення значно вплинуло порушення структури харчування, основними причинами якого є: - дефіцит у харчовому раціоні продуктів тваринного походження при одночасному надлишку хлібобулочних та борошняних виробів, картоплі, що викликано в основному низькою купівельною спроможністю населення; - низький рівень культури харчування, шкідливі звички в харчуванні та недотримання режиму харчування значною мірою обумовлені недостатнім рівнем знань населення. Цей фактор існує внаслідок практичної відсутності інформаційної роботи відповідних органів державної влади, направленої на раціоналізацію структури харчового раціону.

Як показує досвід, за рахунок підвищення культури харчування можна більш ніж на 70 % вирішити проблему впровадження збалансованого раціону [65, с. 166]. Для цього, крім активізації інформаційної роботи,

необхідно скоректувати правила торгівлі продовольством з введенням уніфікованої інформації про склад того чи іншого продукту. Враховуючи той факт, що їжа в організмі людини виконує дуже важливі функції – енергетичну, пластичну, реабілітаційну, пристосувально-регуляторну, біорегуляторну, – можна стверджувати, що порушення структури харчування та погіршення якості та безпеки продовольства стало одним з визначальних факторів у зростанні захворюваності населення країни. У раціоні відчутний дефіцит продуктів тваринного походження, свіжої рослинної їжі і надлишок споживання тваринних жирів, хлібобулочних виробів. Причинами такої розбалансованості є вищевказані фактори та низька купівельна спроможність населення. Нераціональне розбалансоване, полідефіцитне харчування у більшості населення України зумовлює так званий прихований голод за рахунок дефіциту в раціоні мікронутрієнтів: вітамінів, особливо, антиоксидантного ряду (А, Е, С); макро- і мікроелементів (йоду, заліза, кальцію, фтору, селену). Це призводить до розвитку та різкого зростання хронічних неінфекційних захворювань, яке набуває епідемічного характеру. Поширюються соціально зумовлені інфекційні хвороби, приміром туберкульоз, який також пов'язаний з недостатнім білковим харчуванням. Прихований голод загрожує фізичному та інтелектуальному здоров'ю нації. Низький рівень якості та безпеки продовольчої продукції значною мірою обумовлюється тим, що діюча система державного контролю і нагляду за якістю харчових продуктів не адекватна змінам умов виробництва й обороту сільськогосподарської сировини, продукції і продовольства, які відбулися в ході реформування економіки. Наразі, як і в дореформений період, функції державного контролю і нагляду за якістю харчових продуктів розділені між державною санітарно- епідеміологічною, державною ветеринарною службами, Державним центром стандартизації, метрології і сертифікації, управлінням у справах захисту прав споживачів, інспекцією якості та формування ресурсів сільськогосподарської продукції. При цьому існує необґрунтоване дублювання функцій і сфер діяльності цих структур, що

створює адміністративні бар'єри для вітчизняних товаровиробників і, отже, веде до росту споживчих цін на продовольство та розмиває відповідальність за досягнення кінцевого результату – безпеки продуктів харчування для здоров'я і життя населення [139].

Таким чином, для забезпечення продовольчої безпеки України характерним залишається відсутність сформованої державної системи її оцінювання та механізмів досягнення її безпечного стану. Загострює ситуацію недосконалість основних нормативно-правових актів, які визначають правові, економічні, соціальні та організаційні засади державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави [35].

Розрахунки рівня продовольчої безпеки нами запропоновано проводити з використанням апарату математичного моделювання. Для цього використано набір індикаторів, ефективних при розробці шляху розвитку, які застосовуються з метою визначення дій з досягнення продовольчої безпеки. Обставиною, що сприяє застосуванню математичних і статистичних методів, є встановлення того факту, що економічні явища описуються статистичними закономірностями, визначити які можна тільки при вивченні всієї сукупності, тобто вивчення поведінки і властивостей певної множин окремих елементів. [152]. У роботі нами здійснено математичне моделювання продовольчої безпеки, яке дає змогу формалізувати її у вигляді графіків та індексів, з допомогою яких можна наочно представити співвідношення елементів і їх вплив на рівень забезпечення продовольчої безпеки.

Для оцінки рівня продовольчої безпеки в країні, потрібно знати, який рівень споживання продовольства населенням, тобто скільки в середньому на рік споживає людина, адже споживаються різні продукти: зерно, також крупи, м'ясо, молоко, плоди, фрукти.

Потрібен показник, за допомогою якого можна було б порівняти всі ці продукти для споживання. В якості такого показника виступає вимір продуктів споживання у кілокалоріях. За даними Держкомстату цей показник вже розрахований і навіть існують норми споживання в середньому для

людини, для підтримки якісного рівня її здоров'я та працездатності. Але аналогічно відомим показниками середньої заробітної плати і середнього рівня ВВП на душу населення, цей показник не дає точної картини того, що відбувається насправді. Для певного уточнення ситуації ми вводимо коригуючі коефіцієнти:

- коефіцієнт економічної доступності у людини до продуктів харчування;
- коефіцієнт фізичної доступності у людини до продуктів харчування;
- коефіцієнт імпортозалежності країни в сфері продовольчих товарів.

Коефіцієнт економічної доступності відбиває ситуацію для різних верств населення, тобто чи має змогу людина економічну можливість придбати для себе необхідні продукти харчування, адже якість харчування бідніших верств населення є також низькою, що безумовно впливає на їх стан працездатності і здоров'я в цілому. Цей коефіцієнт ми визначаємо по оптимальній межі – він показує, що необхідна кількість продуктів харчування має укладатися у 60% сукупних доходів людини. Якщо це здійснюється, значить можна говорити про достатній рівень економічної доступності у населення до продуктів харчування, тобто будь яка людина має достатній дохід, щоб придбати необхідні для життя продукти харчування. Звичайно, цей коефіцієнт залежить в першу чергу, від добробуту населення і економічного розвитку країни в цілому.

Але населення може достатньо заробляти (наприклад у містах) але не мати фізичного доступу до продуктів харчування – неврожай, зруйнована інфраструктура їх доставки у міста (наприклад, як в зоні АТО, відсутні взагалі продукти в даній місцевості). Тому, на нашу думку необхідний коефіцієнт фізичної доступності до продуктів харчування, наявність їх у достатній кількості на ринку, як в країні в цілому, так і кожній певній місцевості, районі, регіоні країни.

І відповідно до вищезгаданого показника, який би характеризував співвідношення виробництва продовольства усередині країни, а також імпорту його з інших країн. Тобто наскільки країна імпортозалежна від

привозних продуктів харчування, що не в змозі забезпечити себе власними продуктами, щоб не допустити критичної ситуації.

Отже, дана модель відбиває рівень продовольчої безпеки певного регіону (міста, району, області, держави) на певний період часу. В той же час, вона дає можливість управляти і зміцнювати продовольчу безпеку впливаючи на задані показники в моделі, підвищуючи результативний показник. Це обумовлює наступну модель продовольчої безпеки:

$$I_{\text{прод.безп.}} = I_{\text{спож}} \times K_{\text{ек.доступ}} \times K_{\text{фіз.доступ}} \times K_{\text{імп}} \quad (3.1),$$

де,

$I_{\text{прод.безп.}}$ – індекс продовольчої безпеки країни, який буде вимірюватися у безрозмірних одиницях;

$I_{\text{спож.}}$ – індекс споживання;

$K_{\text{ек.доступ}}$ – коефіцієнт економічної доступності;

$K_{\text{фіз.доступ}}$ – коефіцієнт фізичної доступності продовольства;

$K_{\text{імп}}$ – коефіцієнт імпортозалежності.

Економічний зміст індексу продовольчої безпеки полягає у визначенні рівня споживання продовольства населенням в умовах як фізичної та економічної доступності, а також враховуючи загальну імпортозалежність країни за продовольством.

Індекс споживання можна розрахувати наступним способом:

$$1) \quad \text{—} \quad (3.2),$$

де,

S – середньодобове споживання продовольства однією людиною, ккал.;

NS – норма споживання на одну людину на добу, ккал. (3000 ккал).

Коефіцієнт економічної доступності розрахуємо з а формулою:

$$\frac{\text{—}}{\text{—}} \quad (3.3),$$

де,

$K_{\text{ек.доступ}}$ – коефіцієнт економічної доступності;

О – обсяг продовольства в країні в грн. (млн. грн.) за рік;

Ч – чисельність населення країни за даний рік, осіб;

ЗП min – мінімальна місячна заробітна плата в країні за даний рік, грн.;

0,3 – питома вага від заробітної плати, яка має витратитися на споживання.

Даний коефіцієнт показує економічну доступність до продовольства у населення. При формуванні даного коефіцієнту використовувався принцип «слабої ланки», тобто, якщо люди, які отримують мінімальну заробітну плату, мають можливість придбати продовольчі товари в необхідній для себе кількості, то вже ті, хто отримують високу заробітну плату автоматично мають таку можливість. Норма $K_{\text{ек.доступ}} = 1$. Якщо коефіцієнт економічної доступності знаходиться в межах від 0 до 1 – це означає недостатню економічну доступність (при фізичній достатності продовольства) населення. Якщо коефіцієнт знаходиться в межах від 1 до 3 – це означає певний запас міцності по економічній доступності. Слід зазначити, що рівень показників залежить від стану національної економіки та економічного розвитку країни. При значеннях коефіцієнтів більше 3 можна говорити про достатньо заможне та забезпечене суспільство.

Коефіцієнт фізичної доступності продовольства характеризує наявність достатньої кількості продовольства на територіях проживання населення. В певній мірі відповідає концентрації продовольства на певній території, наявність і розвиненість інфраструктури з доставки, зберігання та реалізації продовольства на певній території.

Спрощено коефіцієнт фізичної доступності буде являти собою наступне значення:

$$K_{\text{фіз.доступ}} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{O_i}{q_i}}{\text{Норматив}} \quad (3.4),$$

де,

О – обсяг продовольства;

i- кількість територіальних одиниць (країни, регіону);

Ч – чисельність населення;

Норматив – норматив запасу продовольства на певній території на одну особу

$$\text{Норматив} = \sum \text{ТП}_j * \text{Ч}_i.$$

де ТП_j – норма кількості певного виду продовольства на одну людину-то виду

Ч - чисельність населення, осіб

Індекс імпортозалежності розрахуємо за наступною формулою:

$$K i_{\text{імп}} = \frac{O_{\text{вітч}}}{O_{\text{вітч}} + I_{\text{імп}}} \quad (3.5),$$

де,

$O_{\text{вітч}}$ – обсяг продовольства вітчизняного виробництва;

$I_{\text{імп}}$ – обсяг імпортного продовольства.

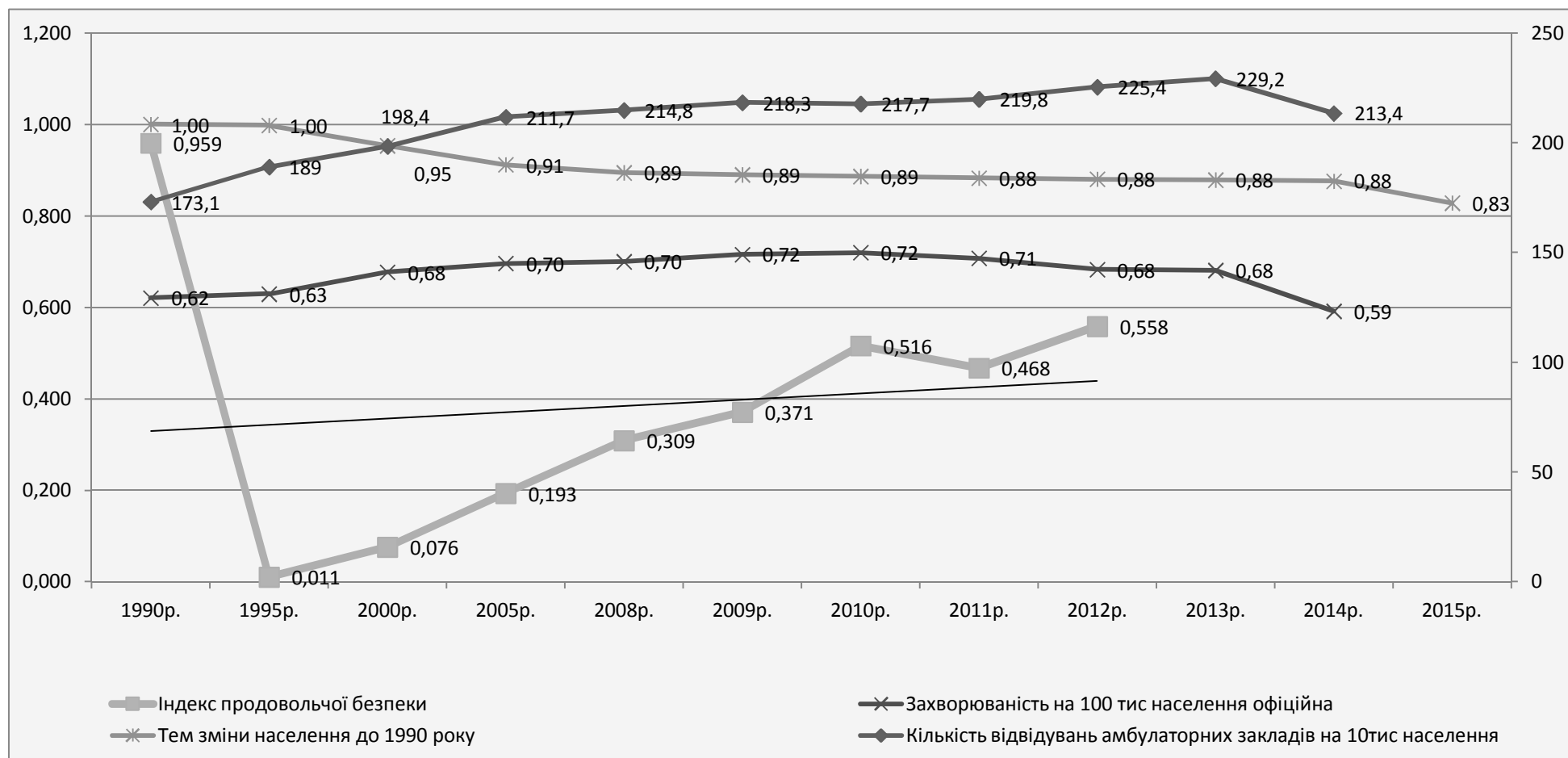
Використання якісних та кількісних вхідних параметрів дозволило побудувати модель. Розрахунок параметрів моделі продовольчої безпеки наведено в таблиці 3.7. Показник продовольчої безпеки, що розрахований за запропонованою нами методикою, показує, що найвищий рівень продовольчої безпеки спостерігався у 1990 році, завдяки високому рівню виробництва продовольства в країні і відносно значним заробітним платам, а вже у 1995 році слід відмітити найнижчий рівень продовольчої безпеки. Слід відмітити, що порівняння індексу продовольчої безпеки з показниками рівня здоров'я в країні підтверджує отримані нами розрахунки, оскільки рівень здоров'я населення має вагову залежність від рівня споживання (рис. 3.10).

Таблиця 3.7

Розрахунок параметрів моделі продовольчої безпеки України

Показники	2000 р.	2005 р.	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Енергетична цінність середньодобового раціону населення у розрахунку на одну особу, ккал.	2661	2916	2965	2946	2933	2951	2954	2969	2939	2799
Індекс споживання	0,887	0,972	0,988	0,982	0,978	0,984	0,985	0,989	0,98	0,933
Загальний обсяг продовольства, млн. грн.	59806,6	95113	208303	207836	239037	244681	275490	265756	288345	300368
Мінімальна заробітна плата, грн.	118	262	515	605	869	941	1073	1147	1218	1218
Чисельність населення, млн. осіб	48,9	47,3	46,4	46,1	46	45,8	45,6	45,6	45,4	42,9
Обсяг продовольства в розрахунку на одну особу, грн.	1223,04	2010,84	4489,28	4508,38	5196,46	5342,38	6041,45	5827,99	6351,2	7001,59
Коефіцієнт економічної доступності	0,0579	0,0782	0,0688	0,0805	0,1003	0,1057	0,1066	0,1181	0,1151	0,1044
Коефіцієнт фізичної доступності	1	1	1	1	1	1	1	1	0,99	0,98
Обсяг продовольства вітчизняного виробництва, млн. грн	54867	79123	155100	168299	193849	194516	215169	199674	194669	224269
Обсяг продовольства імпортного виробництва, млн.. доларів	908	3166,2	6456,6	4936	5684	6255	7392	8039	6059	3484
Коефіцієнт імпортозалежності	0,9174	0,8319	0,7446	0,8097	0,8109	0,7949	0,781	0,7513	0,6751	0,7466
Індекс продовольчої безпеки	0,0471	0,0632	0,0506	0,0640	0,0795	0,0826	0,0820	0,0877	0,0753	0,07127
Захворюваність на 10 тис населення офіційна, осіб	6,21	6,29	6,77	6,96	7	7,16	7,2	7,07	6,83	6,81
К здоров'я - зворотній до захворюваності	0,16	0,16	0,15	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,15	0,15
Темп зміни населення до 1990 р.	1	1	0,95	0,91	0,89	0,89	0,89	0,88	0,88	0,88

Складено автором на основі [210-219]

Складено автором на основі [210-219]

Рис. 3.10. Динаміка індексу продовольчої безпеки та показників рівня здоров'я в Україні за 1990 – 2015 рр.

Рівень захворюваності починає зростати вже через 10 років після падіння коефіцієнту продовольчої безпеки, рівень зменшення населення також змінюється і продовжує знижуватися і надалі. Навіть такий показник, як кількість відвідувань амбулаторних закладів на фоні зниження кількості населення на 10 млн. осіб збільшився з 178 до 229, тобто на 28% (за офіційною статистикою, а скільки є випадків, коли людина не звертається до лікаря у разі захворювання – намагаючись вилікуватися самостійно).

Окремими перевагами запропонованої моделі є: по-перше, запропонована методика базується на комплексному, багатоплановому підході до оцінки такого складного явища, як продовольча безпека; по-друге, оцінка продовольчої безпеки здійснюється на основі публічних даних статистичної звітності; по-третє, оцінка є порівняльною і враховує реальні дані виробництва, реалізації та кількісного і якісного споживання продовольства на рівні держави.

Створена модель дає змогу прогнозувати стан продовольчої безпеки на перспективу та створити ефективну систему прийняття та підтримки рішень щодо формування дієвого організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки на державному рівні. Таким чином, функціонування аграрного сектора з максимальними інтенсивністю та продуктивністю переносить на інший рівень виробництво сировини та готової продукції, відповідно, їх споживання і, як наслідок, призводить до покращення умов для всебічного розвитку людини.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження принципів функціонування та напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки уможлиблює зазначити таке:

1. Узагальнено напрями формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки у контексті практичного досвіду зарубіжних країн і обґрунтовано елементи, з яких складається їх політика забезпечення

продовольчої безпеки, доведено, що їх слід урахувати та імплементувати в національну економіку України. Систематизовано класифікацію форм підтримки аграрного сектора: за рівнем підтримки, за терміном реалізації, за характером впливу, за напрямом підтримки, за об'єктом підтримки, що дає можливість оптимально адаптувати механізм державного регулювання аграрного сектора до процесів надійного забезпечення продовольчої безпеки. Визначено напрями державного гарантування продовольчої безпеки країни: політичний, економічний, соціальний, оздоровчий, освітній.

2. Запропоновано науково-методичні підходи до порівняльного аналізу методик оцінки рівня продовольчої безпеки України та Європейського Союзу, які дозволяють з'ясувати ступінь відповідності національних критеріїв визначення продовольчої безпеки критеріям економічно розвинених країн. Такий підхід сприяє реалістичній оцінці дієвості вітчизняного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Визначено підсумковий показник відповідності української методики європейській, який, за визначеною методологією, складає лише 6,5 %.

3. Проведено обґрунтування параметричної моделі продовольчої безпеки, яке базується на поетапному підході до оцінки результативності організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки країни. Запропонована модель передбачає використання наступної методології оцінювання: з'ясування відповідності споживання основних продуктів харчування нормам, визначення відповідності споживання продуктів рослинного та тваринного походження в раціоні людини нормам, оцінку ємності внутрішнього ринку продовольства, аналіз динаміки імпортозалежності країни, дослідження диференціації доходів населення. За допомогою такого алгоритму аргументована можливість методичного обґрунтування імовірних змін рівня продовольчої безпеки України на середньострокову перспективу.

4. Доведено, що найбільш значимими для України критеріями продовольчої безпеки є фізична та економічна доступність до продовольства, а також імпортозалежність за окремими видами продуктів. З'ясовано, що завдяки переходу на ринкову систему господарювання в цілому було розв'язано проблему фізичної доступності українців до продовольчих товарів. Однак, незважаючи на досить високий рівень насиченості продовольчого ринку продуктами основних товарних груп, відзначається стійка тенденція падіння рівня споживання в розрахунку на душу населення. Доведено, що темпи зростання споживчих цін суттєво перевищує темпи збільшення реальних грошових доходів населення. З'ясовано, що в Україні дефіциту продуктів харчування немає, але рівень їх споживання внаслідок зниження купівельної спроможності населення, низької заробітної плати і високих цін знижується.

5. Доведено, що основною ознакою продовольчої проблеми для України в теперішній час є не фізична відсутність продовольства, а відсутність необхідного доходу в населення на придбання продуктів харчування в кількості та асортименті, що дозволяє задовольнити фізіологічні потреби. Побудовані прогнозні функції диференціації доходів населення показують, що швидкість зростання доходів найбагатших 10% верств населення в 2 рази перевищує швидкість зростання доходів в середньому по Україні і у 3,5 рази перевищує швидкість зростання доходів найбідніших 10% верств населення, що створює небезпечну соціальну ситуацію щодо доступу до продуктів харчування саме у цієї категорії населення. Обґрунтовано, що значна диференціація доходів населення країни обумовлює диференціацію у споживанні продуктів харчування і є небезпечною для населення країни в цілому, зокрема, дітей та інших соціально незахищених верств населення, тому що гранично низький рівень споживання продуктів тваринництва є фактором білкового голодування.

6. Визначено сучасні підходи до формування та вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Обґрунтовано

інтегральну оцінку стану та рівня продовольчої безпеки в Україні, результатом якої стала узагальнююча модель оцінки рівня продовольчої безпеки. Запропонована модель передбачає визначення індексу продовольчої безпеки країни, скорегованого на коефіцієнти економічної доступності та фізичної доступності продовольства, імпортозалежності країни. Завдяки цій моделі можна з'ясувати дійсний стан продовольчої безпеки національної соціально-економічної системи.

7. З'ясовно, що забезпечити продовольчу безпеку країни може тільки ефективно функціонуючий аграрний сектор економіки країни, що використовує ресурсозберігаючі технології, інновації у виробничих процесах, має потужну матеріально-технічну базу та продукує конкурентоспроможну продукцію. Тому необхідно чітко визначити пріоритетні напрями розвитку галузі сільського господарства і забезпечити джерела його інвестування. Чітко налагоджений механізм функціонування виробничо-економічних відносин в аграрній галузі сприятиме підвищенню рівня самозабезпечення за видами продукції і в підсумку дозволить забезпечити стабільну продовольчу безпеку країни, розбудувати інфраструктуру сільських територій і зберегти трудовий потенціал села. Високоінтенсивне та високоефективне функціонування останнього визначає рівень виробництва аграрної продукції і сировини, а отже – й споживання основних продуктів харчування, від чого залежить здоровий фізичний та психічний розвиток населення.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [47;51].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішено наукове завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень і розробці практичних рекомендацій щодо формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Визначено поняття, ознаки та принципи продовольчої безпеки національної економіки, сформовано наукові висновки та розроблено пропозиції з удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Основними науковими та практичними результатами роботи є:

1. Визначено системні підходи до з'ясування чинників продовольчої безпеки, результатом застосування якого стала удосконалена інтерпретація змісту дефініції «продовольча безпека». Продовольча безпека трактується як стан економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора створюється оптимально необхідний рівень фізичної та економічної доступності всіх верств населення до продуктів харчування за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, що забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому.

2. Ідентифіковано умови науково обґрунтованого формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, які полягають у тому, що названий механізм трактується як складна системно-структурна цілісність, яка включає загальні та відповідно специфіковані за сферою застосування економічні інструменти, методи, організаційні форми та принципи, інституційно узгоджені та пов'язані між собою. За допомогою запропонованого теоретико-методичного підходу до визначення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки було конкретизовано його організаційну та економічну складові відповідно до сучасних вимог ефективності національної економіки та зміцнення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

3. Визначено, що метою побудови ефективної системи продовольчого забезпечення та організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки мають бути чітко визначені принципи його функціонування. Завдяки систематизації принципів функціонування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України було концептуально обґрунтовано тактичні цілі та завдання зазначеного процесу. Такий підхід до обґрунтування принципів і завдань формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки сприяє виявленню ролі регуляторних функцій держави у мобілізації потенціалу продовольчої безпеки.

4. Досліджено рівень забезпеченості продовольством в Україні. Визначено основні показники, рівень і тенденції продовольчого забезпечення населення країни, що дало можливість виокремити змістовні та розрахункові блоки, які специфіковані відповідно до взаємопов'язаних напрямів державного регулювання аграрного сектора економіки та власне продовольчої безпеки у цілісну систему, та отримати обґрунтовану оцінку рівня національної продовольчої безпеки. Наслідком такої систематизації є теоретико-методичні обґрунтування умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України згідно з вимогами внутрішньої самодостатності національного розвитку та стійкості соціально-економічної системи щодо зовнішніх викликів.

5. Проаналізовано стан і основні проблеми розвитку аграрного сектора як цілісної виробничої системи та основи забезпечення продовольчої безпеки. В ході аналізу визначено, що у структурі споживання населення країни продукти рослинного походження становлять 72 %, а продукти тваринного походження – 28 %, тобто більшу питому вагу становлять низькокалорійні продукти, що об'єктивно призвело до зменшення у раціоні поживних речовин. При цьому визначено, що саме зменшення середньодушових доходів сприяло погіршенню структури харчування населення. Доведено необхідність активізації розвитку аграрного сектора задля забезпечення такого рівня фізичної та економічної доступності

населення до продовольства за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, який забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому.

6. У ході аналізу впливу державного регулювання на рівень продовольчої безпеки країни було визначено змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки. Такий підхід ґрунтується на виокремленні інструментів і важелів (індикаторів і критеріїв), принципів і завдань держави стосовно формування продовольчої безпеки країни та дозволяє забезпечити розрахунковий аспект наукового аналізу за досліджуваною проблематикою.

7. Узагальнено напрями формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки у контексті практичного досвіду зарубіжних країн і обґрунтовано елементи, з яких складається їх політика забезпечення продовольчої безпеки, та які слід ураховувати та імплементувати в національну економіку України. Систематизовано класифікацію форм підтримки аграрного сектора: за рівнем підтримки, за терміном реалізації, за характером впливу, за напрямом підтримки, за об'єктом підтримки, що дає можливість оптимально адаптувати механізм державного регулювання аграрного сектора до процесів надійного забезпечення продовольчої безпеки. Визначено напрями державного гарантування продовольчої безпеки країни: політичний, економічний, соціальний, оздоровчий, освітній.

Запропоновані науково-методичні підходи до порівняльного аналізу методик оцінки рівня продовольчої безпеки України та Європейського Союзу дозволяють з'ясувати ступінь відповідності національних критеріїв визначення продовольчої безпеки критеріям економічно розвинених країн. Такий підхід сприяє реалістичній оцінці дієвості вітчизняного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки.

8. Проведено обґрунтування параметричної моделі продовольчої безпеки, яке базується на поетапному підході до оцінки результативності

організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки країни. Запропонована модель передбачає використання такого аналітичного масиву: з'ясування відповідності споживання основних продуктів харчування нормам, визначення відповідності споживання продуктів рослинного та тваринного походження в раціоні людини нормам, оцінка ємності внутрішнього ринку продовольства, аналіз динаміки імпортозалежності країни, дослідження диференціації доходів населення. За допомогою цього алгоритму аргументована можливість методичного обґрунтування імовірних змін рівня продовольчої безпеки України на середньострокову перспективу.

9. Визначено сучасні підходи до формування та вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Обґрунтовано інтегральну оцінку стану та рівня продовольчої безпеки в Україні, результатом якої стала узагальнююча модель оцінки рівня продовольчої безпеки. Запропонована модель передбачає визначення індексу продовольчої безпеки країни, скорегованого на коефіцієнти економічної доступності та фізичної доступності продовольства, імпортозалежності країни. Завдяки цій моделі можна з'ясувати дійсний стан продовольчої безпеки національної соціально-економічної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва І.В. Сучасний стан матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Агеєва І.В. // Таврійський державний агротехнологічний університет. – 2010. – № 3. Електрон. текст. дані. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_3_3/135-139.pdf.
2. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М. Батигіна, В.М. Жушман, В.М. Корнієнко, В. В. Панченко та ін. ; за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. – Харків :[б. в.], 2013. – 326 с.
3. Амбросов В. Я. Теорія та методологія механізмів регулювання в агроформуваннях : монографія / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич. –Харків : Міськдрук, 2013. – 165 с.
4. Амерханов Х. Приоритетное підвищення продуктивності, а не зростання поголів'я / Амерханов Х. // Тваринництво Росії. – 2004. – Червень. – С. 22–26.
5. Андрійчук В. Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і удосконалення міжгалузевих економічних відносин / В. Г. Андрійчук // Проблеми реформування ринкової економіки. Спец. вип. «Реструктуризація аграрних підприємств і реформа: стан, проблеми і перспективи» : Міжвідомчий наук. зб. / Київ. нац. екон. ун-т ; ред. С. Ф. Покропивний [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2000. – С. 29–38.
6. Антонов А. В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій[Електронний ресурс] / Антонов А. В. // Державне управління: удосконалення та розвиток : електрон. наук. фахове вид.– 2012. – № 7. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2012. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=440> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

7. Архипенко І. М. Історичний досвід світоглядних трансформацій державного управління аграрним сектором економіки в Україні та світі / І. М. Архипенко // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. упр. – Харків : ДокНаукДержУпр, 2012. – № 3 (11). – С. 151–156.

8. Ахметжанова С. Б. Конкурентоспроможність харчової промисловості Казахстану: теорії, проблеми та механізм забезпечення / Ахметжанова С. Б. – Алмати : [б. в.], 2001. – 291 с.

9. Баб'як В. М. Продовольча безпека в контексті глобальної продовольчої безпеки/ Баб'як В. М., Василець Н. М. //Вісник АПСВ. Серія: Економіка. Проблеми економічного становлення. – 2010. – № 2 (54). – С. 46–49.

10. Балабанов В. С. Продовольча безпека (міжнародні та внутрішні аспекти) / Балабанов В. С., Борисенко О. М. – Москва : Економіка, 2002. – С. 50–52.

11. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2003 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2004. – 52 с.

12. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2007 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2008. – 54 с

13. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2008 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2009. – 54 с.

14. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2009 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2010. – 54 с.

15. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2010 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2011. – 54 с.

16. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2011 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2012. – 54 с.

17. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2012 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2013. – 54 с.

18. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2013 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2014. – 56 с.

19. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [за 2014 р.] / за ред. Ю. М. Остапчука, відп. за вип. О. М. Прокопенко. – Київ : Держ. служба статистики України, 2015. – 56 с.

20. Басюркіна Н. Й. Аналіз моделей продовольчої безпеки країни / Н. Й. Басюркіна // Інноваційна економіка. – 2012. – № 2 (28). – С. 281–284.

21. Басюркіна Н. Й. Дослідження загроз продовольчої безпеки в кризових умовах / Н. Й. Басюркіна // Економічний простір : зб. наук. пр. – № 23/1. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. – С. 135–144.

22. Басюркіна Н. Й. Організаційно-економічний механізм забезпечення продовольчої безпеки Одеського регіону / Н. Й. Басюркіна // Економічні інновації: зб. наук. пр. – Вип. 47. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. – С. 23–37.

23. Басюркіна Н. Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки / Н. Й. Басюркіна // Економіка харчової промисловості. – 2011. – № 2 (10). – С. 5–10.

24. Басюркіна Н. Й. Теоретичні засади створення організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки регіону / Н. Й. Басюркіна // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. №42. – Одеса : ОДЕУ, 2011. – С. 58–67.

25. Бахур А.Б. Возможности автоматизации проектирования технических

систем на основе интегративно-функциональных представлений о системной организации/ А.Б. Бахур// Системы проектирования, технологической подготовки производства и управления этапами жизненного цикла промышленного продукта : сб. тез. докл. Междунар. конф. и выставки CAD/CAM/PDM-2001. – Москва : [б. и.], 2001. – С. 16–17.

26. Безпека Росії. Правові, соціально-економічні та науково-технічні аспекти. Продовольча безпека / Масленникова О.А., Вермель Д.Ф., Аверченко В.А. [та ін.]. – Москва : Знание, 2001. – 479 с.

27. Безопасность России. Продовольственная безопасность : Словарь терминов и определений. – Изд. 2-е, доп. – Москва : МГФ «Знания», 1999.

28. Береговий В. К. Проблеми продовольчої безпеки України / В. К. Береговий // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 71–78.

29. Березівський П. С. Організація прогнозування та планування агропромислового комплексу : навч. посіб. / Березівський П. С., Михалюк Н. І. ; за ред. П. С. Березівського. – Львів : Магнолія Плюс, 2004. – 443 с.

30. Березін О.В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія / О. В. Березін. – Київ : Центр учбової л-ри. – 2008. – 184 с.

31. Бойко В. І. Про гарантування продовольчої безпеки України / В. І. Бойко // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 60–67.

32. Борисенко Е. Н. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы / Е. Н. Борисенко. – Москва : Экономика, 1997. – 334 с.

33. Борщевский П. П. Совершенствование хозяйственного механизма в пищевой промышленности / П. П. Борщевский, А. А. Заинчковский, В. С. Кучук. – Киев : Техника, 1984. – 157 с.

34. Борщевский П. П. Резервы и пути повышения эффективности производства в сахарной промышленности / Борщевский П. П. – Киев : Знание, 1984. – 17 с.

35. Бреус С. В. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки як складової

економічної безпеки України / С. В. Бреус // Вісник НУВГП. Економіка : зб. наук. пр. – Рівне : НУВГП, 2014. – Вип. 1(65). – С. 476–481.

36. Бугера С. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід / С. Бугера // Юридична Україна. – 2011. – № 11. – С. 58.

37. Букреев А. М. Организационно-экономический механизм кризисного управления: теория и практика / Букреев А. М. – Воронеж : Изд-во ВУГУ, 2000. – 164 с.

38. Быстров Г. Е. Правовые проблемы земельной и аграрной реформ в зарубежных странах: теория, практика, итоги, перспективы / Г. Е. Быстров. – Минск : БГЭУ, 2001. – 211 с.

39. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік [Електронний ресурс] / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В. та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2011. – 127 с. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/KV_IV_2010_Monitoring_ukr.pdf (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

40. Вадзюк С. Н. Медико-екологічні проблеми в сучасних умовах / С. Н. Вадзюк, О. Є. Федорців // Екологічний вісн. – 2008. – №1. – С. 14–15.

41. Вараксіна О. В. Зарубіжна практика забезпечення продовольчої безпеки/ О. В. Вараксіна // Розвиток економічної системи в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 28–29 листоп. 2014 р. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 25–29.

42. Вараксіна О. В. Основні аспекти та фактори, що формують продовольчу безпеку країни / О. В. Вараксіна // Наук. вісн. Полтав. ун-ту економіки і торгівлі. Серія: Екон. науки. – 2013. – № 3 (59). – С. 71–77.

43. Вараксіна О. В. Особливості сучасного стану аграрного сектору/а України у контексті продовольчої безпеки / О. В. Вараксіна // Перспективи та пріоритети розвитку : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 25–26 лип. 2014 р. – Запоріжжя: Партнерство «Нова освіта»,

2014. – С.21–24.

44.Вараксіна О. В. Оцінка рівня забезпечення продовольчої безпеки в Україні / О. В. Вараксіна // Проблеми та перспективи економіки і управління : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 19–20 груд. 2014 р. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С.21–26.

45.Вараксіна О. В. Продовольча безпека як економічна категорія та її основні критерії / О. В. Вараксіна // Економіка, управління, фінанси: теорія і практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 17–18 жовт. 2014 р. –Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С.26–30.

46.Вараксіна О. В.Продовольча безпека як чинник ефективної національної економіки / О. В. Вараксіна // Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.,м. Харків, 23–24 трав. 2014 р. – Херсон:Вид. дім «Гельветика», 2014. – С.31–34.

47.Вараксіна О.В. Рівень забезпечення продовольчої безпеки в країні / О. В. Вараксіна // 36. наук. пр.Херсон. держ. ун-ту. Серія: Екон. науки. Херсон, 2014. – Вип. 8, ч. 2. – С. 36–40.

48.Вараксіна О. В. Світовий досвід державної політики продовольчого забезпечення / О. В. Вараксіна // Наук. вісн. Полтав. ун-ту економіки і торгівлі. Серія: Екон. науки. –2013. – № 4 (60). – С. 118–125.

49.Вараксіна Е. В. Состояние развития агропродовольственного комплекса Украины / Е. В. Вараксіна //Азербайджанский академический журн. – 2015. – № 1. –С. 351–359.

50.Вараксіна О. В. Теоретичні основи продовольчої безпеки як економічної категорії /О. В. Вараксіна // Наук. вісн. Полтав. ун-ту економіки і торгівлі. Серія: Екон. науки. –2013. – №1 (56). – С. 50–55.

51.Вараксіна О. В.Параметрична модель функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки національної економіки / О. В. Вараксіна // Наук. вісн. Полтав. ун-ту економіки і торгівлі. Серія: Екон. науки. – 2016. – №1(73) – С. 91–99.

52.Варченко О.М. До питання поєднання державного і ринкового

регулювання продовольчої безпеки / О. М. Варченко // Економіка України. – 2004. – №7. – С. 53–59.

53. Варченко О. М. Посилення ролі аграрної науки у відродженні та розвитку бурякоцукрового виробництва / О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2003. – Квітень. – С. 69–71.

54. Вахнович І. М. Методичні підходи до діагностики фінансової безпеки сталого розвитку регіону/І. М. Вахнович// Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №12. – С. 105–114.

55. Величко В. А. Родючість ґрунтів України за агропотенціалами основних сільськогосподарських культур :автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. наук: спец. 06.01.03 «Агрогунтознавство і агрофізика» / В. А. Величко. – Київ : [б. в.], 2009. – 44с.

56. Вермель Д. Ф. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки Росії: її зміст і значення/ Д. Ф. Вермель//Організаційно-економічні основи аграрного ринку. –Москва ; Мінськ :«Армита – Маркетинг. Менеджмент», 1997. – С. 11.

57. Венгерук І. Ю. Методологічні основи інтеграції виробництва / І. Ю. Венгерук // Наук. вісн. НАУ. – 2001. – № 44. – С. 170–173.

58. Вишневська Н. М. Основні проблеми продовольчої безпеки та шляхи їх розв'язання [Електронний ресурс] / Вишневська Н. М. – Електрон. текст. дані. –

Режим доступу:<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AbXbQt0bugEJ:nuwm.rv> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

59. Власов В. І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах/В. І. Власов//Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 22–26.

60. Власов В. І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни/ В. І. Власов, В. П. Саблук, М. А. Лисак //Економіка АПК. –2009. – № 8. – С. 45.

61. Власов В. І. Шляхи подолання глобальної продовольчої кризи/В. І. Власов, М. А. Лисак//Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 138–142.

62. Волченко Е. В. Формування системи індикаторів продовольчої

безпеки країни: зарубіжний досвід[Електронний ресурс] / Волченко Е. В. // Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сільського господарства. Серія: Екон. науки. – 2013. – Вип. 138. – Електрон. текст. дані. –

Режим доступу:<http://khntusg.com.ua/node/1277> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

63. Волченко Н. В. Сутність та поточний стан продовольчої безпеки держави / Н. В. Волченко // Вісн. Сум. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економіка та менеджмент». – 2013. – Вип. 5 (56). – С. 15–20.

64. Восканян Г. Г. Продовольственная безопасность как фактор устойчивого развития общества философско-методологические аспекты): дис. канд. филос. наук : 09.00.08 / Г. Г. Восканян. – Москва : [б. и.], 1996. – 243 с.

65. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія / О. І. Гойчук. – Житомир : Полісся, 2004. – 348 с.

66. Гойчук О. І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення / О. І. Гойчук // Загальні проблеми економіки. – 2003. – № 12. – С. 12–18.

67. Голікова К. П. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення / Голікова К. П. // Наук. пр. Кіровоград. нац. техн. ун-ту. Сер.: Екон. науки. – 2012. – Вип. 22, ч. II. – С.

68. Гончарук Н. Т. Кадри аграрного сектора економіки України: формування і розвиток / Гончарук Н. Т., Сergyгін С. М. – Дніпропетровськ: ДРІДУ УАДУ, 2003. – 166 с.

69. Гордеев А. Экономические механизмы регулирования агропромышленного производства / А. Гордеев // Экономист. – 1998. – № 6. – С. 92.

70. Гордеев А. Стан та перспективи виробництва продовольства / А. Гордеев // Экономист. – 2001. – № 5. – С. 90–93.

71. Гордеев А. В. Продовольче забезпечення Росії (питання теорії і практики) / Гордеев А. В. – Москва : Колос, 1999, – 176 с.

72. Гордієнко Т. М. Сутність організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки регіону [Електронний ресурс] / Гордієнко Т. М. // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. Серія: «Екрн. науки». – 2010. – № 3, т. 3. – С. 135–139. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_3_3/135-139.pdf (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

73. Гребенюк М. Міжнародно-правовий досвід забезпечення продовольчої безпеки / М. Гребенюк // Право України. – 2010. – № 2. – С. 166.

74. Гросул В. О. Забезпечення продовольчої безпеки України / В. О. Гросул // Регуляторні механізми у сфері виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25 черв. 2010 р. / відп. ред. Л. В. Дейнеко. – Миколаїв : Миколаїв. філія Європ. ун-ту, 2010. – С. 58–61.

75. Гриненко С. П. Логістичний напрям розвитку інтегрованих формувань в агробізнесі / С. П. Гриненко // Економіка АПК. – 2007. – № 9. – С. 132–136.

76. Губенко В. І. Реалізація експортного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки / В. І. Губенко // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 124–129.

77. Гумеров Н. Как обеспечить продовольственную безопасность страны? / Н. Гумеров // РЭЖ. – 1997. – № 7. – С. 74–81.

78. Гусаков В. Г. Продовольственная безопасность Беларуси / В. Г. Гусаков // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 35–46.

79. Дем'яненко С. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України / С. Дем'яненко, І. Свіредська // Економіка України. – 2004. – № 3. – С. 72–79.

80. Деякі питання продовольчої безпеки [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 груд. 2007р. №1379 // Правова бібліотека України : сайт. – Електрон. текст. дані. – [б. м.], 2016. – Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/data2008/base14/ukr14805.htm> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

81. Деякі питання продовольчої безпеки [Електронний ресурс] : Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 1379 від 05.12.2007 р.// Верховна Рада України : офіційний веб-портал / Прогр.-техн. підтримка – Упр. комп'ютеризов. систем. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 1994–2016. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF> (дата перегляду: 28.05. 2016). – Назва з екрана.

82. Дорош М. М. АПК України як складова світової продовольчої проблеми / М. М. Дорош, О. О. Дадак // Економіка України. – 2008. – №8. – С. 62–66.

83. Дударев Д. Н. Организационно-экономический механизм развития производственных систем: монография / Д. Н. Дударев, О. В. Дударева. – Воронеж : Науч. кн., 2008. – 199 с.

84. Економічна безпека / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; [за ред. О. М. Джужі]. – Київ : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2010. – 368 с.

85. Економічна безпека : навч. посіб. / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О. М. Джужі. – Київ : Алерта : КНТ : Центр учбової л-ри, 2010. – 368 с.

86. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – Київ : НІСД, 1997. – 144 с.

87. Економічна безпека: теорія, методологія, практика / під наук. ред. П. Г. Нікітенко, В. Г. Булавко; Ін-т економіки НАН Білорусі. – Мінськ: Право и економіка, 2009. – 394 с.

88. Жарова Л. В. Регіональні комплексні програми як інструмент регіональної політики сталого розвитку/ Л. В. Жарова // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України : зб. наук. пр. – Львів : [б. в.], 2003. – Вип. 5, ч. III. – С. 113–119.

89. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : Прийнята та

проголошена в резолюції 217 А (ІІІ) Генеральній Асамблеї від 10 січ. 1948р.// Верховна Рада України : офіційний веб-портал / Прогр.-техн. підтримка – Упр. комп'ютеризов. систем. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 1994–2016. – Електрон. текст. дані. –

Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

90. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2007 році [Електронний ресурс] // М-во екон. розвитку і торгівлі України: офіційний веб-сайт. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2016. – Режим доступу: www.me.gov.ua/file/link/120720/file/zvit_2007.doc. (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

91. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2008 році [Електронний ресурс] // ©govuadocs.com.ua: [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [б. м.], 2000–2015. – Режим доступу: www.govuadocs.com.ua. (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

92. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2009 році [Електронний ресурс] // ©govuadocs.com.ua: [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [б. м.], 2000–2015. – Режим доступу: www.govuadocs.com.ua (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

93. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2010 році [Електронний ресурс] // ©govuadocs.com.ua: [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [б. м.], 2000–2015. – Режим доступу: www.govuadocs.com.ua (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

94. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2011 році [Електронний ресурс] // М-во екон. розвитку і торгівлі України: офіційний веб-сайт. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2016. – Режим доступу: www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2011.doc. (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

95. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2012 році [Електронний ресурс] // М-во екон. розвитку і торгівлі України: офіційний веб-сайт. –

Електрон. текст. дані. – [Київ], 2016. –

Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2012.doc> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

96. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2013 році [Електронний ресурс] // М-во екон. розвитку і торгівлі України: офіційний веб-сайт. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2016. –

Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47901028-8f47-4308-ab68-efffecacb4ed&title=ZvitProStanProdovolchoiBezpekiU2013-Rotsi> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

97. Здоровик В. К. Формування господарського механізму регулювання аграрних відносин/ В.К. Здоровик, А.О. Линдюк// Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 42–46.

98. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні / О.О. Зеленська // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – С. 108–112.

99. Зовнішньоекономічна діяльність: статистична інформація [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України : Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 1998–2016. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

100. Іваницький О. О. Господарський механізм у системі державного регулювання економіки [Електронний ресурс] / Іваницький О. О., Косенко В. В. // Електронна бібліотека «Правознавець» : [сайт]. – Електрон. текст. дані. –

Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/24483/%CE> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

101. Іванюта В.Ф. резерви і шляхи забезпечення конкурентоздатності селянських (фермерських) господарств. Дис. Канд. екон. Наук. 08.07.02 / Полтавський держ. Сільськогосподарський ін.-т. – Полтава, 2001. – 206 арк. – Бібліогр. арк. 187-196.

102. Ильичева А. Что такое продовольственная безопасность /

Ильичева А. // Продовольственная газета. – 2001. – № 9. – С. 7–12.

103. Ільяшенко В. А. Продовольча безпека як складова державної агропродовольчої політики України /В.А. Ільяшенко // Економіка та держава. – 2008. – №6. – С. 99–101.

104. Калашнікова Т.В. Забезпечення продовольчої безпеки країни / Т. В. Калашнікова//Економіка АПК. – 2010. – №9. – С.26–30.

105. Кастор Ж. Географія голода: [пер. з англ.]/Ж. Кастор. –Москва : Вид-во іноземної л-ри,1954. – 387с.

106. Кашенко О. Л. Екологічна складова національної продовольчої безпеки. – нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті / О.Л. Кашенко. – Київ : ІАЕ, 2001. — 267с.

107. Кирилюк Є. М. Сучасний стан і шляхи гарантування продовольчої безпеки України [Електронний ресурс] / Кирилюк Є. М. // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіційний веб-сайт. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2013–2016. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N153/N153p049-058.pdf (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

108. Кирилов Ю.Є. Конкурентоспроможний розвиток аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика [Текст] : дис.. д-ра екон. наук: 08.00.03 / Кирилов Юрій Євгенійович ; Миколаївський держ аграрний ун-т. - Миколаїв, 2015. – 434 с.

109. Коваленко О.Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва / О.Ю. Коваленко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1808>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

110. Коваленко Є. О. Концепція формування організаційно-економічного механізму євроінтеграційної політики України/ Коваленко Є. О. // Гуманіт. вісн. ЗДІА. – 2009. – Вип. 39. – С. 184–203.

111. Кожух А. Продовольча безпека країн Східної Європи і формування

механізму її досягнення, (питання теорії і практики): автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А. Кожух. – Київ: [б. в.], 1990. – 49с.

112. Козловський С.В. Інструменти продовольчої безпеки та соціального захисту населення в умовах кризових явищ економік світу/С. В. Козловський, Е. А. Кіреєва // Кримський екон. вісн. –2012. – 1(01) груд. – Ч. 1.– С. 266–269.

113. Король В. М. Як вирішити продовольчу проблему?/ Король В. М. // Фінансовий контроль. – 2007. – №2. – С. 36–38.

114. Котов О. Эффекты индикативного вывода [Электронный ресурс] / Котов О. // Российский гос. гуманитар. ун-т, [кафедра общих закономерностей развития психики](#) : [сайт]. – Электрон. текст. дан. – [Москва], 2007. – Режим доступа: http://invariantcog.narod.ru/review/kotov_induction.html (дата обращения: 28.05.16). – Название с экрана.

115. Кочетков О. В. Формування системи показників продовольчої безпеки країни / О. В. Кочетков, Р. В. Марков // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 43–49.

116. Коцій О. Продовольча безпека України /О. Коцій// Економіст. – 2004. – № 11. – С. 40–44.

117. Крупа О. М. Оцінка стану продовольчої безпеки в Україні. [Электронный ресурс] / Крупа О. М. // Эффективна економіка : Електронне наукове фахове видання. – 2013. – № 6. – Електрон. текст. і граф. дані. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

118. Крупін В. Є. Аспекти формування продовольчої безпеки України / Крупін В. Є., Пушак Я. Я. // Економічні інновації. – 2012. – Вип. 47. – С. 70–80.

119. Купинец Л.Е. Качество и безопасность пищевых продуктов как доминанта развития продовольственного комплекса / Л.Е. Купинец // Економіка харчової промисловості. – 2009.-№ 1. С. 43-50.

120. Курман Т. В. Щодо понять та ознак продовольчої безпеки / Т. В. Курман// Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 18.

121. Кушніренко О. М. Організаційно-економічний механізм інвестиційної діяльності продовольчого сектора України / О.М. Кушніренко//Вісник ЖДТУ.– 2014. – №1. –С.84–92.

122. Лайко П. А. Економічна та продовольча безпека України в екстремальних умовах: монографія / П.А. Лайко, В. Ф. Шмирков. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. – 184 с.

123. Лайко П. А. Фактори підвищення рівня продовольчої безпеки / П. А. Лайко, М. Ф. Бабієнко, Т. Д. Іщенко // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 20–28.

124. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: [монографія] / М. А. Латинін. – Харків : Магістр,2006. – 320 с.

125. Лемик О. Я. До формування організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції/О. Я. Лемик // Наук. вісн. НАУ.– 2009. – Вип. 119. –С.203–208.

126. Лузан Ю. П. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – №2. – С. 3–12.

127. Лузан Ю. Я. Перспективи створення самозабезпечувальної енергетичної системи ведення сільськогосподарського виробництва / Ю. Я. Лузан//Економіка АПК. – 2010. – №4. – С. 40–48.

128. Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя)/ Лукінов І. І.;відп.ред. Геєць В. М. – Київ : Ін-т економіки НАН України, 1997. – 456с.

129. Лукінов І.І. Про стратегію трансформування АПК та забезпеченні продовольчої безпеки України / І.І. Лукінов, П.Т. Саблук // Економіка України. – 2000. – № 9. – С. 62–81.

130. Майстро С.В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/5/05.pdf> (дата звернення:

[28.05.16](#)).

131. Майстро С. Удосконалення організаційно-інституційного механізму державного регулювання аграрного ринку / Майстро С.// Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009. – Вип 1 (1). – С. 144–152.

132. Манзій І. Б. Про показники продовольчої безпеки країни / І. Б. Манзій// Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 51–56.

133. Мамиконян М. А. Основи продовольчої безпеки США/ Мамиконян М. А. // Аграрна наука. –1998. – № 11–12. –С. 23–25.

134. Мрачківська Н.К. Оцінка забезпечення сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними ресурсами / Н.К. Мрачківська // – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Agroin/2010_10-12/MRACHKOVSKA.pd

135. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук//Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3–15.

136. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ М-ва екон. розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. // Центр комп'ютерних технологій : [сайт]. – Електрон. текст. дані. –[б. м.], 1994–2016. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

137. Міжнародний агробізнес: навч. посіб. / І. Ю. Сіваченко, В. Ф. Семенов, Д. В. Побережний та ін. ;за заг. ред. І. Ю. Сіваченко ; ЦУЛ. – Київ : [б. в.], 2003. – 208 с.

138. Міляр Л. Ф.Сучасні підходи до оцінювання рівня продовольчої безпеки / Л. Ф. Міляр //Наука й економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2012. – Вип. 1 (25). – С. 193–198.

139. Микитюк В. М. Формування продовольчої безпеки в Україні: регіональний аспект : моногр. /В.М. Микитюк, О.В. Скидан; – Житомир: Видавництво Державного агроєкологічного університету, 2005. – 248 с.

140. Михневич С. И. Либерализация мировой торговли сельхозпродукцией и проблема продовольственной безопасности / С. И. Михневич // Мировая экономика и международные экономические отношения. – 2003. – № 1. – С. 60.

141. Моделювання, види моделей, що застосовуються в економічному аналізі [Електронний ресурс] // Аналіз фінансового стану : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://ahd.vlynko.com/modeli.htm> ([дата звернення: 28.05.16](#)). – Назва з екрана.

142. Музиченко А. С. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК/ А.С. Музиченко, Л.М. Малюга//Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 38–43.

143. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ ст. : матеріали Третіх зборів Всеукр. конгр. вчен. економістів-аграрників, 29–30 берез. 2001 р., м. Київ / Ін-т аграр. економіки УААН ; редкол.: П.Т.Саблук (відп. ред.) та ін.– Київ : ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.

144. Немченко В. В. Продовольча безпека України / В. В. Немченко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: «Екон. науки». – 2012. – № 4 (70), т. 2. – С. 179–183.

145. Нургісаєв С. Основні проблеми продовольчої безпеки і стратегія сільськогосподарського виробництва в Кизилординській області/С. Нургісаєв// Транзитна економіка. – 2001. – № 2. – С.65.

146. Ніколенко С. С. Господарсько-політичний механізм сучасної ринкової економіки: монографія / С. С. Ніколенко, І. О. Пінчук. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 153 с.

147. Нікішина О. В. Пріоритети державного регулювання зернового ринку України / О. В. Нікішина // Економічні інновації :зб. наук. пр. –

Вип. 43. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2011. – С. 198–210.

148. О внесении изменений в Закон Украины «О качестве и безопасности пищевых продуктов и продовольственного сырья» : Закон Украины от 06.09.2005 г. № 2809-IV // Урядовий кур'єр. – 2005. – 26 жовтня. – С.5–12.

149. Оболенцев І. Продовольча безпека/І. Оболенцев, М.Корнілов, М. Синюков // Російський економічний журнал.–1999. –№ 5. –С.39–47.

150. Оглуздин Н. С. Продовольственная безопасность России [Электронный ресурс] / Оглуздин Н. С. // Геополитика народа российского : [веб-сайт]. – Электрон. текст. дан. – Режим доступа:

<http://geopolitika.narod.ru/New/prod.htm>(дата обращения: 7.11.2013). – Названиесэкрана.

151. Огляд продовольчої безпеки України на 2014 рік та бліц-прогноз на 2015 рік [Електронний ресурс] //Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб» : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу:<http://edclub.com.ua/analitika/oglyad-prodovolchoyi-bezpeky-ukrayiny-u-2014-roci-ta-blic-prognoz-na-2015-rik> (дата звернення: 7.11.2013). – Назва з екрана.

152. Одінцов М. М. Моделирование влияния механизма вільного ціноутворення на розвиток м'ясного ринку в умовах кризи / М. М. Одінцов // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 44–49.

153. Одинцов М. М. Прогнозування попиту і споживання продуктів харчування, як чинник сталого розвитку продовольчого ринку регіону / М. М. Одинцов // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С.145–149.

154. Олексин А. Саме час засновувати комітет продовольчої безпеки/ А. Олексин // Білоруський ринок. –1999. –№ 4. –С. 11.

155. Олійник В. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки: зарубіжний досвід/ В. Олійник //Державне управління та місцеве самоврядування. Серія: Механізми державного управління. – 2012. – Вип. 1(12). – С. 11-14.

156. Олійник В. О. Сучасний стан та механізм реалізації державної

продовольчої політики України [Електронний ресурс] / Олійник В. О. // Харків. регіональний ін-т держ. упр. : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Харків], 2005–2016. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/2/08.pdf>(дата звернення: 7.11.2013). – Назва з екрана.

157. Олійник Т.І. Державна підтримка аграрного сектору економіки України/ Т.І.Олійник // Економіка АПК. – 2009. – №7. – С.80–85

158. Олійник О.В. Фінансово-кредитні важелі ефективного відтворення сільськогосподарського виробництва / О.В. Олійник // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №2. – С.21–26..

159. Онегіна О.М. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС / Онегіна В.М., Шибасєва Н.В. // Економіка АПК. - 2016. - № 1 - С. 17.

160. Павлова Г. Є. Особливості аграрного сектора в національній економіці / Г.Є. Павлова // Ефективна економіка. – 2014.– № 2.

161. Панорама аграрного сектора України, 2011: наук. аналіт. вид. – Київ : НВЦ «Експоцентр України», 2012. – 80 с.

162. Пархоμεць М.К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика : [монографія]. / М.К. Пархоμεць, В.В. ГУДАК. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 256с.

163. Пасхавер Б. Продовольча доступність / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – №7. – С.69–77.

164. Плотніков В. Про якість імпортного продовольства/В.Плотніков// Економіст.–2001. –№ 8.–С. 85–88.

165. Проект Закону «Про продовольчу безпеку України» [Електронний ресурс]: від 28.04.2011 № 8370-1 // Інформаційне агентство «Ліга:Закон»: [сайт].– Електрон. текст. дані. –[б. м.], 2010. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.htm (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

166. Про вдосконалення методів розробки балансів попиту і

пропозиції окремих видів продукції / В. Ф. Беселін, І. В. Беселін, С. В. Дідур, Б. М. Щукін // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 12 (31). – С. 61–65.

167. Про прожитковий мінімум : Закон України [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України: офіційний веб-портал / Прогр.-техн. підтримка – Упр. комп'ютеризов. систем. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 1994–2016. – – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

168. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р. [Електронний ресурс]: Закон України від 18 жовт. 2005 р., № 2982-IV // Верховна Рада України: офіційний веб-портал / Прогр.-техн. підтримка – Упр. комп'ютеризов. систем. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 1994–2016. – – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

169. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст.351.

170. Про державну підтримку сільського господарства України: Законом України від 24.06.2004 № 1877-15 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 49. – Ст. 527.

171. Пісоцький А.А. Організаційно-економічні заходи удосконалення ринкового регулювання аграрного виробництва[Електронний ресурс] / Пісоцький А. А. // Наук. пр. Полтав. держ. аграр. акад. Серія: Екон. науки. – 2012. – Спец. вип. – С. 106–112. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу:<http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/spec/106.pdf> (дата звернення: 7.11.2013). – Назва з екрана.

172. Подоприхин Н. М. Организационно-экономический механизм реализации инвестиционной стратегии[Электронный ресурс]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Подоприхин Н. М. – Воронеж: [б. и.], 1999. – Электрон. текст. дан. – Режим доступа: <http://www.lib.uaru.net/disser/ru.html>(дата обращения: 7.11.2013). – Название с

екрана.

173. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О. Л. Попова. – Київ : НАН України : Ін-т екон. прогнозування, 2009. – 352 с.

174. Погрищук Б. В. Організаційно-економічні засади ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу : [монографія] / Б. В. Погрищук. – Тернопіль: Джура, 2009. – 370 с.

175. Присяжнюк М. В. Загрози продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / Присяжнюк М. В. // Zakonoproekt.Org.UA : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [б. м.], 2016. – Режим доступу: http://www.zakonoproekt.org.ua/Kabinet_Ministriv_Ukrainy_proponuje_Radi_proekt_Zakonu_Pro_prodovoljchu_bezpeku.aspx (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

176. Про вдосконалення методів розробки балансів попиту і пропозиції окремих видів продукції / В.Ф. Беседін, І.В. Беседін, С.В. Дідур, Б. М. Щукін // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003.– № 12 (31). – С. 61–65.

177. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л. В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько; за ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – Київ : Наук. думка, 2007. – 276 с.

178. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовт. 2005 р. № 2982–IV // Урядовий кур'єр.– 2005. – № 218. – С. 6-8.

179. Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / І. Прокопа, О. Бородіна // Економіка України. – 2009. – № 5 (570). – С. 59–67.

180. Резнікова О. С. Удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні / О. С. Резнікова // Економіка АПК. – 2010. – №5. – С. 35–38.

181. Римська декларація з всесвітньої продовольчої безпеки [Електронний ресурс]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.zerkalov.org/files/rdpb.doc> (дата звернення: 28.05.16). –

Назва з екрана.

182. Романюк І. М. Організаційно-економічні засади продовольчого забезпечення на прями його удосконалення в регіоні [Електронний ресурс] : дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / Романюк І. М. – Електрон. текст. дані. – Київ : [б. в.], 2007. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books>([дата звернення: 28.05.16](#)). – Назва з екрана.

183. Румик І.І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки як складової національної безпеки України / І. І. Румик // [Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка](#). - 2014. - Вип. 35. - С. 22-32.

184. Румянцева Є. Є. Узгодження аграрної політики країн союзої держави Росії та Білорусі та СНД/Є. Є. Румянцева// Аграрна наука. –2002.– № 2. –С. 4.

185. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / Р. П. Саблук, Білорус О. Г., Власов В. І. // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3–7.

186. Саблук П. Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання/ Саблук П. Т. //Економіка АПК. –2007. – № 2. – С.3.

187. Саблук П. Т. Концептуальні основи розробки аграрної (аграрно-продовольчої) доктрини України / П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин. – Київ : ІАЕ УААН, 2002. – 29с.

188. Сахацький М. П. Експортна діяльність аграрних підприємств України: тенденції, специфіка, формування потенціалу / М. П. Сахацький, І. В. Ксьонжик // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2015. – Вип. 4 (87). – С. 3-12.

189. Свиноус І.В. Щодо проблеми продовольчої безпеки у контексті зміни умов господарювання інноваційна економіка[Електронний ресурс] / Свиноус І. В. // Інноваційна економіка.– 2013. – № 3 (41). – Електрон. текст. дані. – Режим доступу:<http://bej.chernovtsy.ua/inneco-3-41-2013/401-svynous> ([дата звернення: 7.11.2013](#)). – Назва з екрана.

190. Сивак В. Гроші в землю / В. Сивак // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 136. – С. 16.

191. Сидор І. Державне регулювання цін на продовольчі товари: вітчизняна практика та необхідність її удосконалення / І.Сидор // Галицький економічний вісник. – 2012. – №1(34). – С.25–30.

192. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития/ З. М. Ильина, В. Г. Гусаков, В. И. Бельский и др.; под ред. Ильиной З. М. – Минск : Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – 112 с.

193. Скидан О. Т. Продовольча безпека як пріоритет регіональної аграрної політики / О.Т. Скидан // Економіка України. – 2004.– №3. – С. 53–60.

194. Скоч В. Г. Продовольча безпека та аспекти її формування в сучасних умовах/В.Г.Скоч//Вісн. Бердян.ун-ту менеджменту і бізнесу. –2009. –№ 2. – С. 41–46.

195. Скрипник А. В. Експортна складова розвитку аграрного сектору та продовольча безпека/А. В.Скрипник, Т.Ю. Зінчук//Економіка АПК. –2010. – № 6. –С.125–133.

196. Скрипник О. Напрями бюджетного фінансування у аграрну сферу економіки [Електронний ресурс] / Скрипник О. // Наук. пр. Полтав. держ. аграр. акад. Серія: Екон. науки. – 2011. – Вип. 2, т. 1.– С. 272–276. – Електрон. текст. дані. –

Режим доступу:<http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/272.pdf> (дата звернення: 7.11.2013). – Назва з екрана.

197. Сокольська Т. В. Економічні чинники попередження загроз продовольчої безпеки / Т. В. Сокольська //Сталий розвиток економіки, всеукраїнський науково-виробничий потенціал. –2011. –№3. –С.23–42.

198. Спанов М. У. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки Казахстану/ М. У. Спанов// Саясат. –1999. –№ 4. – С.42.

199. Стариков І. Основні напрямки державної підтримки аграрного сектора/І. Стариков // Економіст. –1999. – № 4. –С.13.

200. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за

2007 р.// Державна служба статистики України :Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

201. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2008 р. // Державна служба статистики України :Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

202. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2009 р. // Державна служба статистики України :Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

203. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2010 р. // Державна служба статистики України :Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

204. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2011 р. // Державна служба статистики України :Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

205. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2012 р. // Державна служба статистики України :Урядовий Портал.– Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

206. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2013 рік// Державна служба статистики України : Урядовий Портал.– Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

207. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2014 рік// Державна служба статистики України : Урядовий Портал. – Електрон. текст.дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу:

<http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

208. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : стат. зб. за 2015 рік// Державна служба статистики України : Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

209. Сільське господарство України за 2000 - 2014 рр.[Електронний ресурс] : доповідь// Державна служба статистики України : Урядовий Портал. – Електрон. текст. дані. –[Київ], 1998–2016. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2014/0109014_2014.htm (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана

210. Статистичний щорічник України за 2003 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2004. – 632 с.

211. Статистичний щорічник України за 2007 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2008. – 572 с.

212. Статистичний щорічник України за 2008рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2009. – 567 с.

213. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2010. – 567 с.

214. Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2011. – 567 с.

215. Статистичний щорічник України за 2011 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2012. – 559 с.

216. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ :

Консультант, 2013. – 552 с.

217. Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2014. – 534 с.

218. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2015. – 586 с.

219. Статистичний щорічник України за 2015 рік / за ред. Осауленка О. Г. ; відп. за вип. П. П. Забродський ; Держ. комітет статистики України. – Київ : Консультант, 2016. – 552 с.

220. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.

221. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти : зб. ст. за матеріалами міжнар. конф. / Нац. ін-т стратегічних дослідж. ; Центр міжнар. безпеки та стратегічних студій ; О.Ф. Белов (голов.ред.). – Київ : ТОВ ВКФ «Сатсанга», 2001. – 224 с.

222. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України (на період до 2020 року) [Електронний ресурс] : зі змінами і допов. НААН / М-во аграр. політики та продовольства України // Ін-т розвитку аграрних ринків : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2005–2015. – Режим доступу: http://www.amdi.org.ua/docs/News/The_development_strategy_of_the_agricultural_sector_until_2020_%28Draft%29.pdf (дата звернення: 7.11.2013). – Назва з екрана.

223. Стоян О.Ю. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання сфери відновлювальної енергетики [Електронний ресурс] / Стоян О. // Держ. управління, удосконалення, розвиток – 2013. – № 7. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=811> (дата звернення: 11.11.2016). – Назва з екрана.

224. Суперсон В.І. Продовольча безпека України та деякі аспекти її формування в сучасних умовах / В.І. Суперсон // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 13–18.

225. Сурай І. Поняття державного управління аграрним сектором економіки України / Сурай І. // Зб. наук. пр. НАДУ / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – Київ : Вид-во НАДУ, 2003. – Вип. 2. – С. 259–270.

226. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД: митна статистика [Електронний ресурс] // Державна фіскальна служба України : офіційний сайт. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2016. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/ms>(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

227. Толбатов Ю.А. Економетрика: підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. / Толбатов Ю.А. – Київ : Четверта хвиля, 1977. – 320 с.

228. Тернавська І.Б. Державна політика продовольчого забезпечення / І. Б.Тернавська // Науковий огляд. – 2013. – № 1. – С. 52–59.

229. Ушачев И. Г. Роль и место сельского хозяйства в экономике России/ И. Г. Ушачев // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 126–134.

230. Формування галузевих ринків України: перехідний період / за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна. – Київ : Фенікс, 2004. – 332 с.

231. Формування продовольчих ресурсів в Україні/ М. М. Кулаєць, М. Ф. Бабієнко, П.А. Лайко та ін.// Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 41–46.

232. Філіпенко А. С. Світова економіка / Філіпенко А. С., Будкін В. С., Веклич О. О. – Київ : Либідь, 2000. – 581 с.

233. Фімяр С. В. Сучасні концептуальні положення економічної й продовольчої безпеки / С. В. Фімяр // Зб. наук. пр. Черкас. Держ. технол. ун-ту. Серія: Екон. науки. – 2008. – Вип. 21. – С. 189–191.

234. Ціхановська О. М. Сучасні інноваційні методи сприяння забезпеченню продовольчої безпеки України/О. М. Ціхановська// Інноваційна економіка. –2012. –№2. –С.25–29.

235. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства / А.В. Чаянов // Великий незнакомец. – Москва : Политиздат, 1992. – 673 с.

236. Черевко Г. В. Маркетинг продовольчого ринку: досвід США та проблеми України/Г.В. Черевко, О.Г. Фадєєва, Г.В.Астратова // Економіка АПК. – 1996. – № 4. – С. 86–90.

237. Черняков Б.А. Роль и место сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе США/Б.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2001. – № 5. – С. 9–15.

238. Чириченко Ю. В. Генезис парадигм світової продовольчої політики / Ю. В. Чириченко // Вісн. Акад. митної служби України. Серія «Економіка». – 2010. – № 2 (44). – С. 85–94.

239. Шарль Рист. История экономических учений: [пер. с англ.] / Шарль Рист. – Москва : Экономика, 1995. – 542 с.

240. Шебаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК: монографія / Шебаніна О. В. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. – 368 с.

241. Шебанін В. С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства / В. С. Шебанін. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. – 276 с.

242. Шевченко О. О. Регулювання безпеки продовольчої продукції як необхідна умова розвитку продовольчого ринку/О. О. Шевченко//Економіка та держава. – 2008. – № 9 – С. 76–78.

243. Шерман Є. М. Сутність та принципи формування організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості [Електронний ресурс] / Шерман Є. М. // Причорноморська фундація права : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Одеса], 2008–2016. – Режим доступу: http://ej.ks.ua/journal/economic_06/186.pdf (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

244. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. – Київ : НІСД, 1997. –

144с.

245. Шкурупій О.В. Формування господарського механізму в умовах транзиції : дис.. канд. Екон. Наук:08.01.01 / О.В.Шкурупій ; Полтавський ун-т споживчої кооперації – Полтава, 2002. – 219 арк. – Бібліогр.: арк.. 180-198

246. Шпак Ю. В. Аграрний сектор національної економіки в умовах глобалізації ринків: теорія та практика державного управління: монографія / Ю. В. Шпак ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 514 с.

247. Шпичак О. М. Економічні проблеми виробництва біопалива та продовольча безпека України / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 11–19.

248. Шпичак О. М. Якість і ціна сільськогосподарської продукції / О. М. Шпичак // Науковий Вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – Вип. 154. – Частина 1. – С. 11-19. 12 Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/7~theSitePK:328533,00.html>. (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

249. Щербатюк М.Секрети прожиткового мінімуму [Електронний ресурс]/ Щербатюк М. // Варто знати : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [б. м.], 2016. – Режим доступу: <http://www.i-law.kiev.ua/секрети-прожиткового-мінімуму> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

250. Юрченко В. В. Продовольча безпека як умова збалансованого розвитку агропромислового комплексу України [Електронний ресурс] / Юрченко В. В. // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіційний веб-сайт. – Електрон. текст. дані. – [Київ], 2013–2016. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

251. Яремчук Н. В. Організаційно-економічний механізм управління зерно продуктовим підкомплексом [Електронний ресурс] : дис. ... канд. екон.

наук: 08.00.03 / Яремчук Н. В. – Електрон. текст. дані. – [Вінниця], 2014. – 270 с. –

Режим доступу: http://www.lnau.lviv.ua/lnau/attachments/2671_Дисертація_Яремчук.pdf(дата звернення: 28.05.16). – Назва з екрана.

252. Яців І. Б. зовнішньоекономічні операції у формуванні балансів основних видів продовольства в Україні /І. Б. Яців // Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (19 трав. 2015 р.). – Львів : Львівський НАУ, 2015. – 77 с.

253. Buszowski A. Handel zagraniczny artykułami rolno – spożywczymi a samowystarczalność sywnościowa kraju / Buszowski A. – Warszawa : ANS, 1986.– P. 58–66.

254. Kolodziejak Z. Bezpieczeństwo żywnościowe w koalicji, przejawy jego kształtowania w Układzie Warszawskim / Kolodziejak Z. // Obrona a integracja gospodarsa.– Warszawa : SGPiS – WAP, 1987.–P.15–18.

255. lawe A. Samowystarczalność – cee gospodarki żywnościowej w latach osiemdziesiątych / lawe A. // Handel Zagraniczny. –1984.–№ 9.–P. 4–6.

256. The European Union's Common Agricultural Policy: Pressures for Change / United State Department of Agriculture // International agriculture and trade reports. WRS–99–2. – 1999. – October.

257. Conway G. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development / Conway G., Barber E. – Назва міста?L : [s. n.], 1990.– P.60.

258. Food security. New solutions for the twenty-first century : Proc. from the symp. honoring the tenth anniversary of the world food prize / ed. by El Obeid A. E. Ames. – Iowa state univ : Press, 1999. – № 5. – P. 23.

Food security indicators [Electronic resource]: Statistics of FAO. – Accessmode: http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/foodsecurity/Food_Security_Indicators.xlsx.– Tytle in display.